

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet

Nadežda Stojković

**JEZIK U KNJIŽEVNOM DELU KAO FAKTOR KREIRANJA
IDENTITETA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Nikšić, 2009

10.10.1954

337.70

Инв. бр. _____

DOKTORANT:

Nadežda Stojković
19.12.1969, Niš, Srbija

MENTOR:

Prof.Dr Bojka Đukanović

SADRŽAJ

APSTRAKT.....	iii
ABSTRACT.....	v
1 UVOD: USLOVLJENOST IDENTITETA ISTORIJOM I JEZIKOM.....	1
2 PREDSTAVLJANJE - PRINCIPI I KRITIKA	4
2.1. Ideološko predstavljanje	6
2.2. Umetničko predstavljanje	7
3 TEORIJSKA RAZMATRANJA KONCEPTA IDENTITETA	9
3.1. Opšte karakteristike koncepta identiteta	9
3.1.1. Lični i kolektivni identitet	10
3.2. Pitanje identiteta – zajednička tema društvenih nauka danas	12
3.2.2. Konstruisanje identiteta	13
3.3. Stanovišta kritičke teorije	14
3.3.1. Postmodernizam: dekonstruisanje kategorija identiteta	15
3.4. Multidisciplinarni pristup konceptu identiteta	18
4 IDENTITET I JEZIK	19
4.1. Značenje (označavanje) kao način formiranja identiteta	19
4.2. Jezik kao društveni kod	20
4.3. Identitet i kultura	21
4.3.1. Kultura i globalizacija: kulturni imperijalizam	22
4.3.2. Jezik i globalizacija	23
4.4. Prevođenje – ograničenja i prednosti	24

5 INTERPRETACIJA ISTORIJE U DELU BRAJANA FRILA – UOBLIČAVANJE ISTORIJSKOG DISKURSA I UOBLIČAVANJE IDENTITETA

26

5.1. Stvaranje istorije

28

5.1.1. Važnost poznavanja istorije za poznavanje identiteta – problem interpretacije

33

5.2. Prevodi

36

5.2.1. Jezik – osnovni agent (kulturnog) imperijalizma

41

5.3. Univerzalnost i savremenost tema u delu Brajana Frila

45

6 ODNOS JEZIKA I (SAMO)SVESTI – OKOSNICA DELA DŽORDŽA ORVELA

46

6.1. Istorija totalitarizma

46

6.2. Osobenost Vinstona Smita

49

6.3. Osveščivanje – uviđanje sopstvenog identiteta

52

6.4. Uslovljenost jezika, istorije i identiteta

54

6.5. Ostvarenje ličnosti

59

7 EVA HOFMAN - PREDSTAVLJANJE IDENTITETA U NOVOM JEZIKU

62

7.1. Ostvarivanje identiteta u emigraciji

62

7.1.1. Ostvarivanje identiteta kroz pisanje – autobiografija

64

7.2. Odnos autobiografije i fikcije

66

7.3. Život u novom jeziku

67

7.3.1. Raj

68

7.3.2. Izgon u novi jezik

74

7.3.3. Život u novom svetu

83

8 ZAKLJUČAK

89

9 BIBLIOGRAFIJA

94

10 IMENSKI REGISTAR

98

APSTRAKT

Teza *Jezik u književnom delu kao faktor kreiranja identiteta* ima za cilj da razmotri aktuelnost pitanja važnosti maternjeg jezika, bilingvizma, stranog jezika danas, te povezanost i/ili uslovljenost odnosa jezika i identiteta, kako ličnog tako i kolektivnog. Teza je predstavljena kroz odabrani teorijski okvir, a zatim na primerima književnih dela XX veka.

Istorijske periode karakteriše interesovanje za određene aspekte ljudskog postojanja. Karakteristika sadašnjeg vremena, između ostalog, je i čovekova zaokupljenost sobom, sopstvenim postojanjem. U poslednja dva veka ne samo što su se pojavile i uobličile nauke koje se bave čovekovim duhom, već je danas jasno da je nužan i jedino svrsishodan celovit, interdisciplinarni pristup. Ovo predstavlja novu dimenziju istorijskog kretanja. Sadašnje doba je najviše zaokupljeno istorijom od svih doba. Sagledavanje samosvesti, odnosno identiteta, postaje jedan antropološki projekat u kome treba istražiti međudejstvo psihologije, jezika, sociologije, umetnosti, odnosno celokupnost kulture.

Jezik jeste kolektivno pamćenje zajedničkog iskustva kroz istoriju. Čovek je istorijsko biće, on se rada u sredini koja je već oformljena nebrojenim naslagama značenja i tradicije. Zato Derida ukazuje da govoriti jednim jezikom ne znači prosto koristiti iste lingvističke operacije. Isti jezik podrazumeva isti etos, kulturu, pripadanje. Reči u svojim etimologijama sadrže sedimentacije istorijskog konteksta. A znanje istoriji kao sveukupnosti prošlog postojanja preduslov je razumevanja sveukupnosti sadašnjeg postojanja, samospoznaje. To kako kolektivne, tako individualne, lične. Ova dva vida identiteta, lični i kolektivni, društveni, nacionalni, ne stoje ni u kakvom hijerarhijskom odnosu, već su međusobno uslovljeni. Individualno traganje za sopstvenošću jedan je samoidentifikacioni proces koji se odvija u odnosu na čovekov unutrašnji život na zajednicu u kojoj živi, na njen zajednički ali uraznoličeni identitet.

Brajan Fril, jedan od najznačajnijih irskih pisaca, napisao je 1980. godine dramu *Translations (Prevodi)*, koja govori o engleskoj jezičkoj kolonizaciji Irske, a zasnovana je na konkretnim istorijskim dešavanjima. Ova drama poslužila je kao primer kako se na naizgled nevelikom prostoru samo jednog događaja mogu sagledati neki nerazlučivo povezani aspekti savremenog doba vezani za jezik. To su jezička kolonizacija, odnosno nezadrživo širenje engleskog jezika, jezički inženjering, lingviciid, nestanak autentičnog jezika jedne kulture pred napretkom modernizacije, odnos takozvanih malih naroda prema gravitacionoj privlačnosti takozvanih velikih naroda i njihovog načina života. Naravno, u vezi sa ovim su i kompleksna pitanja ideologije i moći koja se na najsuptilniji način sprovode upravo kroz, na jedan ili drugi način nametnuti jezik, odnosno nametnuti identitet. Pisac je time otvorio pitanja važnosti nacionalnog jezika za očuvanje nacionalnog identiteta, pitanje bilingvizma i stoga novih oblika samosvesti, migracije, dijaspore.

Odnos jezika i (samo)svesti bio je velika tema Džordža Orvela. U delu *1984* Orvel ukazuje da totalitarno društvo počiva na ograničavanju misli, mentalnoj prinudi kroz nametnuti jezik koji je prvo bio podvrgnut jezičkom inženjeringu. Osnovna pretpostavka 'Novogovora', kako pisac naziva taj jezik, jeste da ukoliko nešto ne može da se izrazi u jeziku, onda to ne može biti ni u mislima. Ne može se desiti ništa što prethodno nije bilo u svesti čoveka, a svest i jezik su neodvojivi. Kontrola jezika predstavlja apsolutno ograničenje čoveka, a time i negaciju mogućnosti čovekovog razvoja.

U autobiografskom romanu *Izgubljeno u prevodu* (1989), Eva Hofman za dominantnu temu ima svoje suočavanje sa iznenadnom promenom u svom lingvističkom okruženju. U ovom romanu jezik je predstavljen kao medijum ličnog i društvenog identiteta. Izraz 'izgubljeno u prevodu' ne odnosi se samo na nesnalaženje autorke sa novim jezikom, već i na sada stalnu promenu u njenoj svesti. Ona vidi jezik kao osnovu svog društvenog okruženja koje samo kroz jezik postaje smisleno i razumljivo. Ovaj roman na najlepší način, time što je predstava realnog a ne fiktivnog iskustva, pokazuje da usvajanje dva jezika na kreativan način obogaćuje identitet. Oba jezika egzistiraju ravnopravno, dopunjuju se i obogaćuju ličnost.

ABSTRACT

The thesis *Language in a Literary Work of Art as a Means of Creating Identity* has for its aim to prove relevance of the concepts of mother tongue, bilingualism, foreign language, and the relationship and/or interdependence of language and identity, both personal and collective. The thesis shall be presented through a specified theoretical frame, to be followed by the examples of literary works of art of XX century.

Historical periods are characterised by interest in certain aspects of human existence. The characteristic of our time, among others, is preoccupation with identity. The last two centuries saw the birth of new sciences that deal with human spirit. Today it is clear that an interdisciplinary approach to these issues is not only necessary, but only meaningful. The present is immersed in the matters of history more than any other time. The questions of self awareness, identity, comprise one anthropological project in which the interrelationship of psychology, language, sociology, art, the entire culture, are to be examined.

Language is collective memory of common experience through history. Culture is inseparable from language as it allows for its growth, enrichment, and transmission from generation to generation. A man is a historical being, born into the surrounding already formed by innumerable layers of meanings and tradition. Because of that, Derrida said that speaking a language does not simply mean using the same linguistic operations. The same language subsumes the same ethos, culture, belonging. Words in their etymologies contain sediments of historical contexts. And the knowledge of history as the completeness of past existence is the prerequisite of comprehending the present existence, self awareness, both collective and personal. These two aspects of identity, personal and social, are not in any hierarchical relationship, yet are mutually dependent. An individual search for identity is a self identification process that is performed in relation to one's internal life and the community in which they live, to its common but authentic identity.

Brian Friel, one of the most outstanding Irish writers, in 1980 wrote a play *Translations* that tells of English linguistic colonization of Ireland, and is based on concrete historical events. The play is an example of how a single event can provide insight into several related aspects of contemporary life, all connected to language. Those are linguistic colonisation, the spreading of the English language, linguistic engineering, linguicide, the disappearance of an authentic language of a culture due to modernisation, the relationship of so called small nations to the gravitational attraction of so called big nations and their ways of life. There are, of course, complex issues of ideology and power that are in most subtle ways realised through an imposed language, that is an imposed identity. The author thus opened questions of importance of a national language for the preservation of a national identity, bilingualism and therefore new concepts of self awareness, migration, diaspora.

The relationship of language and self awareness was a major theme for George Orwell. In his novel *1984*, he exemplifies the fact that a totalitarian society rests on constraining thoughts and mental abuse, all through an imposed language that was in the first place a subject of linguistic engineering. The basic assumption of 'Newspeak', as the author calls that language, is that if something can not be expressed in a language, then it can not exist in thoughts either. Nothing can happen that was not previously in the mind of a man. Consciousness and language are inseparable. The control of a language represents absolute restraint of man, thus a negation of the possibility of human development.

In the autobiographical novel, *Lost in Translation* (1989), Eva Hoffman employs the theme of her facing with a sudden change in her linguistic surrounding. In the novel, language is presented as a medium of personal and collective identity. The expression 'lost in translation' is related to the situation of the author who has difficulties coping with a new language, and a change in her consciousness. She sees language as a basis of all social life that in turn only through language becomes meaningful and comprehensive. This novel being a representation of a real, not fictional experience, in a most beautiful way exemplifies the thesis that adopting two languages in a creative way enriches one's identity. Both languages, types of experience, exist side by side, complement each other, thus making a person more profound.

UVOD: USLOVLJENOST IDENTITETA ISTORIJOM I JEZIKOM

Istorijske periode karakteriše interesovanje za određene aspekte ljudskog postojanja. Karakteristika našeg vremena, između ostalog, jeste i čovekova zaokupljenost sobom, sopstvenim postojanjem. Veliko pitanje društvenih nauka danas jeste pitanje identiteta. Proučavanje identiteta je jedna od centralnih tema savremene društvene teorije s kraja XX i na početku XXI veka. Ova činjenica jeste specifičnost trenutka zbog novog konteksta i medijuma kroz koji se identitet sada izražava. Današnji pristup nauci jeste multi i inter disciplinaran, što predstavlja novu dimenziju istorijskog kretanja. Sagledavanje samosvesti, odnosno identiteta, postaje jedan antropološki projekat u kome treba istražiti međudejstvo psihologije, jezika, sociologije, umetnosti. Volter Bendžamin¹, veliki filozof i književni kritičar, je istakao da je ovaj pristup neophodan jer su aktivnosti poput filozofije, istorije, prevođenja, u sebi nezavršene, nedovoljne, odnosno da nijedna od njih nema prvenstvo.

U ovom promišljanju koordinata identiteta u savremenom dobu, nadovezaćemo se na još jednog velikog filozofa, H.G. Gadamera, koji u svojoj *Pohvali teoriji*² naglašava da svo mišljenje potiče od jezika jer mi možemo da mislimo samo na nekom jeziku. U svem našem saznanju i mišljenju mi smo već pred-ubedeni jezičkim izlaganjem sveta, u kome urastanje u svet znači izrastanje. Suština jezika je upravo u njegovoj dubokoj nesvesnosti, te utoliko kovanje pojma *jezik* nije slučajno kasni rezultat. Kovanje pojma jezik pretpostavlja jezičku svest, a ona je opet rezultat procesa refleksije u kome se misleće reflektovalo iz nesvesne ispunjenosti jezika i stupilo u distancu prema sebi samom.

Jezik nesumljivo određuje način mišljenja članova društva. Psiholog Lav Vigotski se značajno bavio pitanjima odnosa identiteta i jezika.³ Iako nije razvio teoriju identiteta, njegov pristup daje osnovu za takvu teoriju zbog povezivanja društvene dimenzije sa višim mentalnim funkcijama. Bliska veza između formi i funkcija društvenog i ličnog odslikava se u formiranju identiteta. Govor, kao multi- funkcionalni i samo-refleksivni način društvene interakcije, oblikuje svest stvarajući nove funkcionalne veze između psiholoških procesa, time i formiranja identiteta. Kako je jezik i društvena konvencija i komunikativni sistem, njegov razvoj kod čoveka predstavlja razvoj procesa socijalizacije.

¹ Vidi: Walter Benjamin, *Illuminations*, Schocken Books, New York, 1995

Hans Georg Gadamer, *Pohvala teoriji*, Oktih, Trebinje, 1996

³ Vidi: Lav Vigotsky, *Mišljenje i govor*, Nolit, Beograd, 1983; *Pitanja teorije i istorije psihologije*, ZUNS, Beograd, 1996.

U jednom jeziku sadržano je kolektivno pamćenje istorijskog iskustva zajednice koja tim jezikom govori. Kultura je neodvojiva od jezika jer on omogućava njen rast, bogaćenje, i naravno, prenos sa generacije na generaciju i obrnuto. Čovek je istorijsko biće, on se rađa u sredini koja je već oformljena nebrojenim naslagama značenja i tradicije. Zato Žak Derida⁴, filozof čiji je rad imao i ima veliki uticaj na književnu teoriju i kritiku, ukazuje da govoriti jednim jezikom ne znači prosto koristiti iste lingvističke operacije. Isti jezik podrazumeva isti etos, kulturu, pripadanje. Reči u svojim etimologijama sadrže sedimentacije istorijskog konteksta. A znanje o istoriji kao sveukupnosti prošlog postojanja preduslov je razumevanja sveukupnosti sadašnjeg postojanja, samospoznaje, i to kako kolektivne, tako i individualne, lične. Ova dva vida identiteta, lični i nacionalni, ne stoje ni u kakvom hijerarhijskom odnosu, već su međusobno uslovljeni. Individualno traganje za sopstvenošću jedan je samoidentifikacioni proces koji se odvija u odnosu na čovekov unutrašnji život i na zajednicu u kojoj živi, na njen zajednički ali uraznoličeni identitet.

Jedan od velikih filozofa koji je isticao značaj maternjeg, nacionalnog jezika za razvoj autentičnog identiteta, jeste Fridrih Hegel⁵. Za njega je zanemarivanje latinskog u korist nemačkog jezika značio povratak čoveka u svoju inherentnu prirodu. Latinski je, po njegovom mišljenju, sputavao razvitak nemačke duhovne kulture jer on 'ima neku frazeologiju, jedan određeni krug i stupanj predstavljanja'. Jezik je mogućnost subjektivne slobode, on je uslov bez koga je nemoguć razvitak duha, slobode, individualnosti. U poznatom objašnjenju bliskosti nemačkog jezika nemačke filozofije, Hegel navodi da se onaj ko se rodio kao Nemačkinac oseća da ne može steći esencijalni momenat prikaza ili izraza u stranom jeziku.

Kroz jezik se stiče samosvest. Zbog svoje svesadržajnosti, on nas uobličava i kroz njega se sami uobličavamo. On je tako prvi izvor identiteta. Jezik je pre svega, najveći trezor sve žive istorije. On je pamćenje, aktivni konstituent, ali i konstanta jednog naroda. A jezik se čuva i održava u umetnosti, odnosno književnosti. Jedan jezik nikada nije do kraja prevodiv. Značenja koja je nemoguće prevesti na drugi jezik upravo su ona jedino razumljiva naciji koja se kroz taj jezik izražava u kome se ona ogleda. Ono što se ne može izraziti nijednim drugim jezikom do nacionalnim, jeste nacionalni identitet. Iako kulturna baština sveta utiče na formiranje identiteta, nacionalna umetnost, odnosno književnost, su od prvenstvene važnosti. Jednako važna dimenzija umetnosti, odnosno umetničkog jezika je upotreba arhetipa, simbola. Simbolizam transformiše iskustvo u ideju i ideju u sliku, na način da ideja postignuta u slici ostaje uvek beskrajno aktivna i nedostižna, i koliko god da je izražena na svim jezicima, ostaje neizreciva. Mitsko, arhetipsko, simbolično, poziva čoveka na aktivnost promišljanja i doživljavanja kroz koju on postaje svestan složenosti iskustva.

⁴ Vidi: Žak Derida, *Kosmopolitike*, Stubovi kulture, Beograd, 2002

⁵ Vidi: *Friedrich Hegel: A Collection of Critical Essays*, ed.M.Alasdair, Garden City: Doubleday & Company. 1972

Jezik je slika dosegnuća naše svesti o sebi i o društvu u kome živimo, o civilizaciji koja sebe istovremeno naziva globalnom i multikulturnom. Svest o jeziku, svest o sebi, danas je posebno zahtevan zadatak. To, u najkraćem, znači ne ostati ravnodušan, nekritičan prema kompleksnim, najčešće neočiglednim, fenomenima sadašnjice koji uobličavaju našu istoriju.

PREDSTAVLJANJE – PRINCIPI I KRITIKA

Dvadeseti, a sada i dvadeset i prvi vek često se opisuju kao doba preispitivanja dominantnih verovanja u nauci i umetnosti. Ne samo da su same ideje na udaru kritike, već i paradigmatički stil u kome su one predstavljene, odnosno, preispituje se njihova adekvatnost u opisivanju stvarnosti. Ovo je vreme akutne svesti o granicama naših konceptualnih sistema sumnjičavosti prema metanaracijama, što sve rezultira u krizi reprezentacije i naracije.

Pokušaj da se odbrane ili diskredituju postojeći sistemi znanja su interdisciplinarni. Nije u pitanju samo jedna oblast znanja. Problem stvarnosti i njene reprezentacije uključuje sve aspekte percepcije i opisivanja. Zbog toga se kritika metanaracije u jednom sistemu znanja sprovodi uz podršku dokaza iz mnogih drugih. Ovo uključuje činjenicu da se osporava vrednost metanaracijama, i da se jedinstvena kriza registruje u raznim oblastima ljudskog interesovanja.

Ukoliko su tehnike predstavljanja stvarnosti neadekvatne, onda je celi model percepcije koji one generišu iskrivljen. Da bi se to promenilo, koreni i uzroci neadekvatnosti se moraju pronaći i obrazložiti. Važan aspekt celog ovog poduhvata jeste reevaluacija istorije koja je proizvela sisteme mišljenja kakve ih sada poznajemo.

Brojne savremene društvene teorije prevashodno se bave odnosom identiteta, istorije, jezika, i u tom kontekstu analizom sistema moći i legitimnosti, prirodnog i društvenog prava, jezika i značenja, politike, ideologije, itd. Razmatraju se oni aspekti civilizacije koji su do nedavno smatrani 'prirodnim' i 'humanim'. Oni se sada predstavljaju kao veštačke konstrukcije koje umesto da su izrazi 'prirodnog poretka', bivaju mnogoznačni i kompleksni odrazi ideologija.

Ovaj rad ima za cilj da prikaže i obrazloži načine obogaćivanja, odnosno osiromašivanja identiteta kroz jezik na primerima dela Brajana Friela, Eve Hofman, i Džordža Orvela. Ova dela predstavljaju dijalog između jezika ličnog doživljaja sveta, jezika umetnosti i jezika nametnutog ili ustanovljenog društvenog poretka. Društveno-istorijski kontekst zapadna je civilizacija. Argument koji se u svima razvija jeste da je koncept prezentacije ključni za razumevanje identiteta, i to na dva osnovna načina. Prvi je neraskidiva veza interpretacije vremena i identiteta u njemu sa ideologijom. Drugi su mehanizmi koji omogućavaju da se određena interpretacija identiteta nametne kao vladajuća⁶. Danas se termin *reprezentacija*, (*predstavljanje*) favorizuje u kritičkim diskursima da označi predstavljanje ili interpretaciju određenog fenomena, jer ta reč odslikava potrebnu distancu između iskustva i formulacije. Reč *predstavljanje* podrazumeva postojanje razlike između načina na

⁶ Vidi: Gordon Beer, "Representing Women: Re-presenting the Past", in *The Feminist Reader*, ed. Catherine Belsey, Jillian Moore, Macmillan, 1987

koji vidimo stvari i kakve one potencijno mogu da budu. Ovim se priznaje da su ideologije upisane i u objekte naše percepcije i u sam način njihovog percipiranja. Ideologije se generišu kao realnosti, a predstave koje stvaraju prikazuju se i primaju kao prirodne i stalne vrednosti iako one mogu biti i najčešće jesu samo prolazne i veštačke. Ovim procesom takva 'predstavljanja' postaju primarna u našem razumevanju sveta.

'Tako se predstavljanje brzo premešta sa drugog na primarno mesto u predstavljanju istine. Ova brza promena u polaganju prava na autoritet se može svuda primetiti. Reprezentacije postaju reprezentanti – oni koji imaju moć da tvrde da su autentični glas grupe.'⁷

Istorijski periodi se razlikuju, definišu po fokusiranosti na određene aspekte ljudske egzistencije. Karakteristika našeg vremena, između ostalog, jeste preokupljenost identitetom. Činjenica da živimo u dobu koje je vitalno zainteresovano za promišljanje celokupnog postojanja – je te potreba da redefinišemo svoj identitet, odgovorimo na pitanje ko smo, kakvi smo, i zašto smo tačvi. Dok je na početku civilizacije čovek pokušavao da racionalno razume svoje okruženje da bi efektivnije mogao da deluje na njega, danas čovek aktivno deluje i na sebe. To je nova dimenzija istorijskog kretanja. Edvard Hallett Carr, istoričar, to ovako objašnjava: 'Savremeni čovek je najviše svestan istorije od svih svojih prethodnika. On je do sada nevidenog nivoa samosvestan i stoga svestan istorije'.⁸ Izjednačavanje pojmova samosvesti, odnosno identiteta, istorije ukazuje na njihovu potpunu međusobnu uslovljenost.

⁷ Gordon Beer, op.cit., str. 77

⁸ Edward Hallett Carr, *What is History*, Penguin, London, 1973, str. 134

2.1. Ideološko predstavljanje

Istorija u najširem smislu označava prošlost: zatim historiografsko nabranje činjenica; i, najzad, to je određena vizija sveta, predstava etičkog i političkog modela. U ovom trećem smislu su umetnička dela i kritika u ovom radu istorijski. Oni se bave psihološkim, sociološkim, lingvističkim ideološkim formama kroz koje se ostvaruju i lični i kolektivni identiteti. Te forme unapred određuju naš način doživljavanja sveta.

'Naša slika sveta je unapred izabrana i određena umesto nas, ne toliko slučajno koliko od strane ljudi koji su svesno ili nesvesno prožeti određenim pogledom na svet i smatraju da on vredi da bude sačuvan.'⁹

Ključne reči za razumevanje ideologije koja je ovde na delu su 'svesno' 'nesvesno'. U ovom drugom smislu se ideologije nasuptilnije upliću u naše živote. Njihovo neprimetno dejstvo je vladajući princip naše civilizacije. Ideologija je utkana u svaki delić života koji na izgled i nema veze sa politikom ili javnim životom uopšte. U svojoj knjizi *Mitologije*, filozof Roland Bart¹⁰ je pokazao kako čak i igračke, reklame, kućni pribor, nose pečat ideologije. Drugi veliki teoretičar kulture, Umberto Eko¹¹, takode duboko posvećen dekodiranju ideologije, otkriva je svuda, u mas medijima, stripovima, popularnoj kulturi. On naglašava da je primarni agent ideologije označavanja na kome se ona bazira – jezik. O sveprisutnosti ideologije vrlo ilustrativno govori i filozof Đerd Lukač:

'... svaki ljudski čin, misao i emocija je neraskidivo vezan za život i stremljenja društva, to jest, politike, bilo da su ljudi svesni toga, nesvesni, ili čak pokušavaju da od toga pobegnu, objektivno njihova dela, misli i emocije ipak proističu iz i ulivaju se u politiku.'¹²

⁹ Edward Hallet Carr, op.cit., str. 13

¹⁰ Vidi: Roland Barthes, *Mythologies*, Hilland Wang, 1972

¹¹ Vidi: Umberto Eco, *Semiotics and the Philosophy of Language (Advances in Semiotics)*, Indiana University Press, 1986

¹² Georg Lukacs, "Historical Truth in Fiction" u *20th Century Literary Criticism*, ed.D.Lodge, Longman, London, 1987, str. 353

2.2. Umetničko predstavljanje

Ukoliko je sve politika, umetnost je alternativni način reprezentacije jer je u mogućnosti da premosti transformiše dominantni politički okvir percepcije razumevanja. Umetnost podrazumeva koordinaciju kompletnih ljudskih potencijala. Ona nije izraz samo razuma, već i emocija, intuicije, imaginacije. Umetnost ima transformativni karakter u odnosu na društveni sistem kome pripada. Sistem funkcioniše regeneriše se strogom represijom određenih ljudskih potencijala. Umetnost predstavlja kompletno ljudsko iskustvo, to je multidimenzionalni prostor u kome su mnoga raznovrsna značenja u poziciji ravnopravnosti a ne supremacije.

Howard Barker, dramaturg, istoričar po obrazovanju, otvoreno diskredituje istoriju i zalaže se za novi pristup prošlosti kroz umetnost, dramu. On pravi razliku između istorije i Istorije. Prva je zvanična i dokumentarna, 'čiju istinu negiram', kako kaže. Druga, Istorija, jeste 'istorija emocija, koja je sva u traženju emocija.'¹³ On poziva da se istorija ponovo razmotri s gledišta koja nisu predstavljena u zvaničnim istorijama. Edward Hallet Carr¹⁴ potvrđuje da se istorija spoznaje iz jednostranih iskustava. Postoje određene prećutne norme koje uobličavaju predstavljanje ljudskog iskustva. To su suštinski političke sile koje nam dozvoljavaju da čujemo određene glasove a sprečavaju da neke primetimo. Teoretičari i umetnici koji se bave ovim fenomenom analiziraju posledice ideologije koja funkcioniše na ovaj način.

Barker se zalaže za pozorište, umetnost, u kojoj 'predstavljanje iskustva sledi posle a ne pre događaja'. To je pozorište 'emocije, neracionalnosti i lepote, a ne reda, discipline i kolektivne volje koju oblikuje savremena svest'.¹⁵ On insistira da je prikaz mnogoznačnosti nekog događaja ono što umetnost i dramu čini revolucionarnim.

'Novo pozorište se uzda u volju za znanjem, ne znanjem koje pružaju oni koji tvrde da znaju, već u individualnu volju za znanjem koja je izmamljena iskustvom kontradiktornosti pozorišta.

Pozorište koje ceni svoju publiku neće stoga veličati jednoznačnost. Ako scena može da znači dve stvari, ne treba je svoditi na jednu. Ako govor sadrži svoju suprotnost, treba ga odigrati upravo zbog te suprotnosti. Ovim se ne tvrdi da će novo pozorište 'sagledati obe strane problema', što je nemoć i stagnacija. Naprotiv, ono će naglasiti suštinsku nestabilnost karaktera i nepouzdanost mišljenja.'¹⁶

¹³ Howard Barker, *Arguments for a Theatre*, Manchester University Press, Manchester, 1994, str. 23

¹⁴ Edward Hallet Carr, op.cit.

¹⁵ Howard Barker, op.cit., str. 46

¹⁶ Ibid, str. 111

Po Barkeru, centralno iskustvo umetnosti treba da je kontradikcija, naizgled konfuzija ideja i mišljenja iz kojih treba da proistekne istinski lični doživljaj prezentovanog događaja. To lično, jedinstveno iskustvo onda dovodi do stvaranja autentičnog mišljenja nezavisnog od ideologije. Ovo čini da je umetnost način prevazilaženja ideologija.

TEORIJSKA RAZMATRANJA KONCEPTA IDENTITETA

3.1. Opšte karakteristike koncepta identiteta

Neke od osnovnih karakteristika koncepta identiteta su konstantne u vremenu, to su pol i ime, dok se druge, kao što su starost ili porodične veze menjaju postepeno. Ovakvi, ili slični markeri identiteta su uslovne koordinate za lociranje sopstva u neprestanim promenama okruženja. Efikasnost ovih koordinata u identifikovanju, spoznaji neke osobe zavise od poznavanja opisnih koordinata koje se koriste u datom trenutku i okruženju. Sopstvo je u neprestanom toku promena, okruženje se menja i ono u mnogome odlučuje promenljivu važnost beskrajnog broja činilaca koji utiču na interpretaciju identiteta.

Sopstvo se uvek predstavlja kao deo, nikada kao celina. Ono se uvek predstavlja pomoću manje ili više promenljivih koordinata koje pruža okruženje. Tako se sopstvo identifikuje kao apstrakcija koja traje u vremenu. To je apstrakcija koja je nesaznajna u svojoj celovitosti ni sebi ni okruženju, ali koju je moguće identifikovati pomoću konstanti identifikacionih markera.

Uz ovo se nameće pitanje istorijske uslovljenosti sopstva. Da li je moguće da je sopstvo kao objekat istraživanja prošlo promene u toku poslednjih sto godina? Savremeni teoretičari naracije sopstva sugerišu mogućnost da sopstvo nije konstanta, već evolutivni proizvod vremena. Mnogi takode govore o specifičnoj situaciji koja je pred nama, da će identitet u situaciji globalizacije doživeti radikalne promene, čak do potpune suprotnosti sa identitetom kako je do sada shvatan. Govori se o novim formama fluidnog, stalno promenljivog, ekspanzivnog identiteta, koji se neće više vezivati za nacionalne ili državne granice ili koordinate¹⁷.

¹⁷O ovom opširnije vidi: *Time, Difference and Boundaries*, ed by Heidrun Frieze, Berghan Books. 2002

3.1.1. Lični i kolektivni identitet

Individualni identitet je jedinstven i promenljiv, ali u potpunosti društveno uslovljen. U procesu primarne i kasnije socijalizacije, društvenih interakcija, individue definišu i redefinišu i sebe i druge¹⁸. Identitet je tako simultani proces sintetizovanja unutrašnjih samodefinicija spoljašnjih definicija individue. Ovo čini dijalektiku procesa stvaranja i doživljavanja identiteta kako ličnog, tako i individualnog. Društvena interakcija jeste preduslov identiteta koji stoga nije nikada jednostrana kategorija.

Kolektivni identitet je koncept inherentan klasičnoj sociologiji. On podrazumeva zajedništvo grupe naglašavajući sličnosti i zajedničke osobine koje čine osovinu zajedništva. Ranija teorija smatrala je te osobine 'prirodnim' ili 'suštinskim', rezultatom fizioloških osobina, psiholoških predispozicija, regionalnih ili klasnih karakteristika. Smatralo se da članovi društva internalizuju te osobine, čime je sugerisan jedinstveni društveni osećaj na osnovu koga se zatim konstruiše lični identitet. Skorašnja istraživanja koncepta identiteta preispituju ovaj esencijalizam kolektivnih osobina i predstava.

Lični i kolektivni identitet se po sociologu Robertu Dženkinsu tradicionalno shvataju po sledećim aksiomima¹⁹:

- specifičnosti individualnog identiteta i zajedničko u kolektivnom su slični;
- individualno i kolektivno su međusobno povezani;
- individualno i kolektivno nastaju samo u međusobnoj interakciji;
- proces po kome se oba stvaraju su analogni;
- teorije identiteta moraju da jednako obrazlažu oba, i lični, individualni, i kolektivni.

Pri razmatranju ličnog doživljavanja identiteta nameće se pitanje kako analitički razumeti i povezati konkretne živote i svest individua, impersonalnost institucionalnog reda, istorijske promene? Iako su identiteti atributi individua, oni su društveno konstruisani, uslovljeni, nekada i do vrlo visokog nivoa apstrakcije. Za razumevanje pojma identiteta suštinski su pojmovi vremena i mesta jer oni povezuju, daju smisao vezi između unutrašnjeg i spoljašnjeg sveta, društvenog poretka i istorijskog protoka vremena. Kako bavljenje identitetom nije savremeni fenomen, važno je naglasiti da se identitet stvara i reprodukuje i u diskursu – naraciji, retorici i predstavljanju, i praktično – u materijalnom vidu.

¹⁸ Vidi: Charles Horton Cooley, *On Self and Social Organization*, University of Chicago Press, 1998; Mead, H., *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*, University of Chicago Press, 1934

¹⁹ Robert Jenkins, *Social Identity*, Routledge, 2004, str. 78

Upravo ove karakteristike, uslovljenost mestom, vremenom i diskursom, čine da je pitanje identiteta u sadašnjosti toliko problematično. Svet koji se karakteriše kao globalno selo, gde se stvaraju nadnacionalne države, stvara nove vidove identifikacije.

3.2. Pitanje identiteta – zajednička tema društvenih nauka danas

Pitanje identiteta postaje zajednička tema društvenih nauka. Ono je predmet istraživanja antropologije, istorije, filozofije, političkih nauka, psihologije, sociologije. Fokusiranost modernizma, postmodernizma, postkolonijane teorije na pitanjima ličnog identiteta i različitosti, feminističke dekonstrukcije društvenih konvencija zasnovanih i održavanih na polnim razlikama, ponovno jačanje nacionalističke i etnički motivisane politike, su takode odrazi preokupljenosti ovim pitanjem.

Termin identitet je, po svemu navedenom, po sebi naizgled kontradiktoran. On podrazumeva neinstrumentalne načine delovanja, istovetnost ličnosti, istovetnost u vremenu, on treba da istovremeno ukaže na fundamentalne aspekte sopstva i da negira njihovo postojanje, da naglasi procesni, interaktivni razvoj solidarnosti kolektivnog razumevanja, fragmentisani kvalitet savremenog poimanja sopstva, sopstva koje se danas prepoznaje u raznorodnim delovima diskursa.

Različitost jeste preduslov formiranja identiteta. Identitet u mnogome zavisi od društvenih okvira koji su kumulativni rezultat broja zasebnih izbora odluka koje su ljudi načinili u međusobnom delovanju, odnosno istoriji. Ti društveni okviri stvaraju se kroz proces interakcije i u svojoj formi odražavaju ograničenja podsticaje pod kojima ljudi deluju pod kojima onda ostvaruju svoj identitet.

Drugi važni faktor jeste sličnost. Identifikacija, pre svega grupe, po definiciji, pretpostavlja da članovi sebe doživljavaju po nečemu sličnim. Kategorizacija se odvija upravo po podrazumevanoj pretpostavci da postoji nešto zajedničko. Kolektivnost podrazumeva to zajedništvo, bilo da je to zamišljena ili stvarna osobina. Za identitet se tako može reći da je dinamičko međudejstvo istovetnosti i razlika.

3.2.2. Konstruisanje identiteta

Bavljenje identitetom odražava nesigurnost koja je posledica dramatičnih posledica u načinu života: reorganizacija porodice posla, klasa društvenog statusa, mobilnosti, migracija, medicinskih i tehnoloških inovacija, redefinisane državnih i političkih granica.²⁰ Ipak, i ovakve promene nisu ni u kom slučaju novina. Sukobljavanje jezika, tradicija načina života, transformacija i podela rada, demografske promene, katastrofe i nesreće, društveni napredak, sve su ovo norme u ljudskom iskustvu.

Istraživanja u toj oblasti su antitetična tradicionalnim shvatanjima i teorijama identiteta²¹.

Neki od važnijih razloga takve preorijentacije su sledeći:

Društveni i nacionalistički pokreti poslednjih decenija su preusmerili društvenu pažnju na pitanja društvenog i političkog delovanja. Pitanja identiteta su zato fokusirana na teme kolektiviteta, pola seksualnosti, rase i etniciteta, klase. Velika pažnja posvećena je istraživanju činioaca kolektiviteta i političkih implikacija koje rezultiraju iz definicija društva.

Bavljenje pitanjima društvenog delovanja usmereno je na mehanizme koji stvaraju, održavaju, ili menjaju društvene razlike.

Nove komunikacione tehnologije oslobodile su društvenu interakciju od zahteva fizičke prisutnosti.

²⁰ Vidi: Robert Jenkins, *Social Identity*, Routledge, 2004

²¹ Vidi: Karen Cenilo, 'Identity Construction: New Issues, New Directions' in *Annual Review of Sociology*, Vol.23, 1997

3.3. Stanovišta kritičke teorije

Identitet je jedna od najviše diskutovanih tema u književnim i kulturološkim proučavanjima. Takođe, njome se neprekidno bavi psihoanaliza, poststrukturalizam²², istorija, antropologija. Mnogo toga što je napisano o identitetu u navedenim oblastima usmereno je ka negiranju, opovrgavanju, i u nekim slučajevima eliminaciji samog koncepta otkrivanjem njegovih ontoloških, epistemoloških i političkih ograničenja.

U ovom radu oslanjaćemo se pre svega na promišljanja ovog problema u skladu sa postmodernističkom književnom kritikom.

²² Poststrukturalizam kao filozofska škola pojavio se u Francuskoj kasnih 1960-ih kao kritika fenomenologije i strukturalizma. Vezuje se za teoretičare (koji su se i sami školovali kao fenomenolozi i strukturalisti) kao što su Derida, Kristeva, Lakan, Fuko, Bart. Iako poststrukturalizam uključuje različite teorije, on se karakteriše opozicijom strukturalističkim principima (označenim kao 'totalizujućim' i 'determinističkim') i fokusom na (ponekad i slavljenjem) razlika i višeznačnosti. Ovi teoretičari su izveli takozvanu tekstualizaciju društvenog sveta, kritiku subjekat-centriranog mišljenja, kritiku velikih naracija i tvrdnji opštih istina. (Craig Calhoun, *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference*, Blackwell Publishers, 1995, str. 114).

3.3.1. Postmodernizam: dekonstruisanje kategorija identiteta

Postmodernisti su prethodnim teoretičarima zamerili da jednostavno samo nabrajaju mehanizme konstruktivnih procesa identiteta čime su zanemarili ili prevideli ulogu moći u formiranju identiteta. Za razliku od njih, postmodernisti istražuju savremeno okruženje, političko, ekonomsko, i svako drugo, koje utiče na osećaj autentičnosti i pripadanja²³. Drugim rečima, njihovo polje istraživanja jeste javni diskurs. Žan Bodrilard, Žak Derida, Mišel Fuko, i Žan-Fransoa Liotar, preispituju modele razmišljanja i predstavljanja koji izjednačavaju diskurs sa istinom, oni otkrivaju načine na koje diskurs predstavljen kao istina konstruiše i održava društveni poredak i hijerarhiju moći kao primarne izvore identiteta.

Prvi problem koji se ističe jeste da se identiteti konstruišu različito u različitim istorijskim kontekstima. Kategorije identiteta ukazuju na dalje probleme, epistemološke. Na njih ukazuju postmodernisti inspirisani dekonstrukcijom. Oni prave analogije sa lingvističkim strukturama u razumevanju društvenih. Teza dekonstrukcionista o proizvoljnosti i neodređenosti lingvističkog odnosa uputila je na slično razumevanje iskustva identiteta (koji se suštinski tiču društvenih odnosa) kao takode neodredene i stoga epistemološki nepouzdan. Ovi kritičari tvrde da, pošto se značenje ustanovljuje sistemom diferenciranja koje je potpuno idiosinkratično za jezike kojima ljudi interpretiraju svet oko sebe, i samo značenje je potpuno relativno. Značenje nije nikada potpuno prisutno jer se stvara beskrajnim mogućnostima kombinacija promenljivih i nestalnih odnosa u mreži označavanja, kao i zato što ljudi nemaju pristup značenju izvan ovih mreža. Zato ne postoji 'objektivna' istina. Želja za istinom i objektivnim znanjem se stoga smatra posledicom naivne reprezentacione teorije jezika koja se oslanja na sledećim pogrešnim pretpostavkama: prvo, da postoji jednosmeran odnos između znaka i njegovog izvanlingvističkog referenta; i drugo, da u tim objektivnim referentima postoji neko samostalno mišljenje, nezavisno od ljudskih misli i dela. Znanje, preneseno jezikom, ne može zato biti objektivno.

Ovakva stanovišta podrazumevaju odbacivanje mogućnosti objektivnog znanja. Umesto pitanja kako znamo ko smo, kritičari inspirisani poststrukturalizmom radije sugerišu da mi ne možemo da znamo, umesto da istražuju prirodu sopstva, oni tvrde da ono i ne postoji. Sopstvo, po njima, nema sopstvenu prirodu jer subjektivnost ne postoji izvan gramatičkih struktura koje vladaju mišlju. Subjektivnost je upravo proizvod tih struktura. Kako je postojanje subjekta moguće jedino u odnosu na stalno evoluirajuću mrežu signifikacija i kako se subjekt, neprestano menja i redefiniše, sopstvo kao stabilni, stalni, spoznajni entitet koji postoji izvan jezika je samo fikcija jezika, efekat diskursa. Poststrukturalisti smatraju da su i društveni i kulturni identiteti takode fikcije, ali, što je još važnije, oni su i opasne mistifikacije jer se prema fikcijama odnose kao prema činjenicama. Time se

²³ Craig Calhoun, op.cit., str.199

zataškavaju sve kontradikcije različitosti inherentne društvenom konstrukt koji nazivamo sopstvom. Jasno je da je želja za spoznajom identiteta nas samih i drugih odraz iskonske potrebe za potpunom spoznajom sveta, sveta koji može biti opisan, hijerarhizovan, organizovan, imenovan, i kojim je stoga moguće vladati. U takvom svetu identitet lako može imati opresivne redukcionističke ideološke funkcije. Govoriti identitetima kao 'stvarnim' 'prirodnim' znači zamaskirati strukture moći uključene u njihovo stvaranje i održanje.

Ipak, insistiranje poststrukturalista ili postmodernista na negativnim aspektima koncepta identifikacije/subjektivizacije za neke kritičare je prenaplašeno. Kulturni identiteti nisu uvek i samo 'rane' (wounded attachments)²⁴, suštinski negativni, već i strukture koje omogućavaju obogaćivanje i rast subjekta. Postmodernisti u velikoj meri gube ovo iz vida i prenebregavaju značajne načine na koje ljudi razumeju, doživljavaju, spoznaju svet. Identitet se nužno mora posmatrati kao delimično empirijski koncept koji se bazira na postojećim društvenim i ekonomskim strukturama.

Pitanje identiteta u društvenim naukama danas ima razmere industrije. Njegov uticaj važnost, očigledni su ne samo u književnoj teoriji, psihologiji, filozofiji, već u naukama (i praksama) kao što su pravo i studije komunikacije. Konstutivna moć roda, rase, etniciteta, i drugih formi identiteta prepoznaje se kao nezaobilazan aspekt skoro svih istraživanja u humanističkim naukama. Međutim, za razumevanje identiteta danas, veoma je rečit paradoks, da istovremeno sa ovim tendencijama postoji i sve veća težnja da se identitet posmatra kao politički i metafizički problematičan koncept.

Sociološki okvir razmišljanja o identitetu podrazumeva pokušaje odgovora na sledeća pitanja: kako znamo ko smo, kako nas drugi identifikuju, kako se lična percepcija kao jedinstvenog bića uklapa sa činjenicom da uvek i svuda delimo aspekte identiteta sa mnogo drugih ljudi, kako da pomirimo osećaj stalnosti identiteta sa saznanjem da nas drugi ljudi različito doživljavaju u različitim situacijama? Drugim rečima, 'identitet' kao meta-koncept je strateški važan u razmatranju individualne i kolektivne percepcije sopstva.

Pre daljeg razmatranja, zanimljivo je pogledati definiciju reči 'identitet'. U *The Oxford English Dictionary* naznačeno je da reč ima latinski koren *-identitas*, od reči *idem*, 'isti'. Data su dva osnovna značenja: 1. istovetnost, kao kada je A1 identično sa A2; i, 2. stalnost u vremenu koja je osnova za spoznavanje neke osobenosti. U oba slučaja, koncept identiteta uključuje dva kriterijuma poređenja između ljudi ili stvari: *sličnost* i *razlike*. Sledi da je glagol '*identifikovati*' logičan pratilac identiteta. Postoji nešto aktivno u konceptu identiteta koje se ne može ignorisati: to nije statično, jednom dato i dostignuto stanje. Identitet se *neprestano* stvara, menja, nadograđuje. Zato se na ovu definiciju identiteta mogu dodati i sledeće karakteristike: 1. klasifikovati stvari ili ljude, i, 2.

²⁴ Ova formulacija je iz knjige Wendy Brown, *States of Injury*, Princeton University Press, 1995, str. 66-67, u kojoj autorka, nadovezujući se na Ničea, raspravlja da su politizovani identiteti strukturisani ozlojedenošću. Ona tvrdi da je identitet u osnovi paradoksalni način oslobađanja od ovog negativnog osećanja.

povezivati se, ili pripadati, nekome ili nečemu. Svaka od ovih stavki locira identitet u praksi, to su ljudske aktivnost. Druga takođe podrazumeva određeni stepen refleksije.

Svi ljudski identiteti su po definiciji *društveni* identiteti. Identifikovanje nas samih ili drugih jeste davanje ili otkrivanje značenja, a značenje uvek uključuje interakciju: slaganje ili neslaganje, konvenciju ili inovaciju. Identitet funkcioniše kao proces, refleksivnost, društvena konstrukcija u interakciji ljudi i institucija. Identitet se može razumeti jedino kao proces, kao 'nastajanje' ili 'postajanje'. Naš identitet – naši identiteti, su uvek i jednina i množina, nikada konačno stanje. Identitet podrazumeva sistematizaciju značenja sličnosti razlika među ljudima, kolektivima, između ljudi kolektiva. Sličnosti razlike zajedno čine dinamički princip identifikacije, srž društvenog života.

Identitet jeste naše razumevanje nas samih i drugih, i recipročno, takvo razumevanje drugih. Stepem razmišljanja o identitetu jeste promenljiv zbog mnogo socijalnih i psiholoških razloga, ali ni kao individue ni kao društvo ne možemo da živimo svoje rutinske živote bez identiteta, znanja o tome ko smo i šta smo. Bez identiteta ne bismo bili u stanju da ostvarimo smislene i trajne odnose sa drugim ljudima. Bez identiteta ne bi postojao ljudski svet. Ovo naglašava vitalnu činjenicu u sociologiji i psihologiji – spoznaja identiteta je fundament društvenog, a time i ličnog života.

3.4. Multidisciplinarni pristup konceptu identiteta

Savremena društvena teorija preokupirana je pitanjem identiteta. Razlog tome je da su dosadašnji koncepti identiteta koji su podržavali stabilnost društvenog poretka neadekvatni. Umesto njih pojavljuju se novi oblici identiteta koji pre svega podrazumevaju fragmentisanje moderne individue kao jedinstvenog subjekta. Ova kriza identiteta se može sagledavati kao deo šireg procesa promena koje dislociraju, ili dekonstruišu osnovne strukture i procese u savremenim društvima i potkopavaju temelje koji su do sada služili kao uporište individue u društvu.

Identitet ima jedinstveno ali sporno mesto u društvenoj teoriji. S jedne strane to je koncept koji označava naš osećaj jedinstvenosti kao individua članova grupe koja ima zajednička verovanja i vrednosti. S druge strane, to je aktivno političko polje na kome je ekspanzija kritičke teorije omogućila do tada nepriznatim identitetima da traže svoje ravnopravno mesto. Izazovi velikim diskursima. 'grand meta narratives', značajno pomeraju shvatanje identiteta od stabilnog društvenog konsenzusa ka novim, dvo/višesmislenim, hibridnim formama. Kao i od početka ljudske svesnosti, istorije, razmišljanja o identitetu dešavaju se u vremenu kada čovek nije siguran gde pripada. To pokazuju savremena preispitivanja nametanja definicija identiteta od strane dominantnih društvenih grupa nad seksualnošću, rasom, etnicitetom, starosnom dobu, klasom.

IDENTITET I JEZIK

4.1. Značenje (označavanje) kao način formiranja identiteta

U ovakvom nestalnom krajnje kontradiktornom svetu gde je potreba za identitetom očigledna, a načini njegovog ostvarenja novi, zamršeni i nejasni. i dalje se nameće stara praksa ostvarivanja identiteta kroz jezičko značenje. Kultura, kako god je danas shvatili, jeste medijum za generisanje mogućnosti, medijum za samo-referentno, kreativno sopstvo. Kako se stvaranje značenja odvija simbolički u kulturi/kulturama, svako je aktivni stvaralac svojih razvojnih mogućnosti. Simbolički aspekti identiteta, za razliku od 'konkretnih', kao što su lična dokumenta, fotografije, nisu nužno očigledni. Oni su bazirani na aktivnim analogijama, interpretacijama, supstitucijama. Pri ovom procesu, doživljaj i interpretacija simbola su uslovljeni kulturom.

Identitet, se najzad, može posmatrati kao mreža značenja, prostornih, materijalnih, performativnih, fizičkih, iskustvenih. Svi oni neraskidivo su povezani čine zajednički izvor mogućnosti za ostvarenje identiteta. Metafora mreže naglašava i nebrojene mogućnosti formiranja identiteta. Na kraju, identitet postaje jedno zamišljeno polje na koje se mogu projektovati i na kome se mogu stvarati veze između raznorodnih aspekata društvenog i ličnog iskustva.²⁵

²⁵ Urs Fuhrer, *Cultivating Minds: Identity as Meaning-Making Practice*, Routledge, 2003, str. 85

4.2. Jezik kao društveni kod

Jezik i drugi kulturni kodovi su osovina našeg unutrašnjeg identiteta kao i našeg osećanja pripadnosti, odnosno našeg kolektivnog identiteta. Naš jezik sa svojim naslagama kulturnih značenja, još od najranijeg detinjstva oprema nas sebi (društvu) svojstvenim ograničenjima u izražavanju. Iako sloboda upotrebe jezika postoji realna je (ne misli se na političku slobodu govora), ona je omeđena 'dostupnim diskursima'.

Značenje jednog diskursa može se posmatrati kroz dva vrlo uticajna i posebno važna aspekta jezika²⁶. Prvo je osovinsko mesto jezika u formiranju ličnog identiteta, činjenica da je jezik, odnosno razgovor prvi i najbolji medijum za izražavanje dijalektike između spoljašnjeg sveta i njegovog unutrašnjeg doživljavanja. Drugi aspekt je apstrakni, društveni identitet je direktno vezan za diskurs moći. Filozof Mišel Fuko i psihijatar Žak Lakan smatraju da se društvena moć ostvaruje mrežom različitih društvenih znanja i praksi koje čine jedan diskurs. Termin diskurs označava čitavu oblast u kojoj se jezik koristi na specifičan način. Subjekti se konstituišu kroz diskurse, na primer, iz oblasti ekonomije, antropologije, psihijatrije, rasizma, književnih žanrova, i načina na koji ovi režimi misli utiču na društvenu stvarnost. Tako političke ideologije proizvode vrlo uticajne, sugestivne diskurse koji stvaraju raznolike poglede na lični i kolektivni identitet.

Proučavanjem društvenog identiteta stičemo uvid u kompleksne činioce koji utiču na način na koji doživljavamo sebe, na koji nas drugi vide. Rezultat jeste shvatanje da jedan identitet ima mnogo dimenzija. Čovek se može definisati kao pripadnik određene društvene klase, pola, roda, etniciteta, nacionalnosti, religije. Društveno oblikovanje identiteta je stalni proces zavisi od specifičnosti dinamike tog društvenog konteksta. Njegovo razumevanje nije važno samo zbog razumevanja kompleksne prirode jedne individue, ono ima i centralni značaj za naše političko mišljenje i organizaciju političkog sistema.

²⁶ Vidi: Steve Spencer, Gary Taylor, *Social Identities: Multidisciplinary Approach*, Routledge, 2004

4.3. Identitet i kultura

Kultura predstavlja totalitet društvenih struktura, načina života u zajednici i kao takva ona određuje ponašanje, uslovljava identitet. O savremenoj situaciji u kojoj je, zbog mobilnosti, moguće izabrati kulturni identitet, filozof Žan-Fransoa Liotar kaže: 'Eklekticizam je suština savremene kulture uopšte: možete da slušate regge, gledate vestern, jedete McDonald hranu za ručak a lokalnu hranu za večeru, nosite francuske parfeme u Tokiju, a 'retro' modu u Hong Kongu; znanje je stvar za video igre.'²⁷ U skladu sa ovim kultura se može definisati kao 'informacija i identitet dostupan u globalnom supermarketu kulture'.

Kada se govori o identitetu, načinu na koji razumemo ko smo, istražuju se pitanja jezika, saznanja, društvene organizacije, kao premisa koje određuju način života u jednoj kulturnoj zajednici. Najčešće se to odvija bez svesnog znanja ljudi kojima se ona dešava. Ipak, uprkos ovome, izgleda neporecivo da je kultura kao način života danas problematično stanovište: postoji toliko prožimanja među različitim kulturama da ne možemo sa lakoćom govoriti o 'japanskoj kulturi', ili 'američkoj kulturi', kao jedinstvenim, izrazitim celinama, autonomnim u odnosu na neke druge. Sama činjenica da se danas ova pitanja ozbiljno razmatraju otkriva eroziju kulture kao načina života određenih ljudi na određenom mestu, za razliku od drugih ljudi na drugim mestima. Koncept kulture danas je jasno nedovoljan.

Savremeni problemi vezani za identitet moraju se posmatrati kao rezultat promene identiteta, ili samog načina na koji se on stvara, razvija, ili dekonstruiše u okruženju globalizacije, brzih društvenih promena, migracije, multikulturalizma. Danas identitet uključuje pripadanje manjoj zajednici, neposrednoj, i onoj većoj, globalnoj. Bez osećanja pripadnosti nastaje osećaj iskorenjenosti. Kasnih šezdesetih godina XX veka, psiholog Erik Erikson²⁸ je zastupljenost koncepta identiteta i objasnio osećanjem iskorenjenosti.

²⁷ Žan Fransoa Liotar, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988, str. 42

²⁸ Vidi: Erik Erikson, *Identity and Life Cycle*, W. W. Norton & Company, 1994

4.3.1. Kultura i globalizacija: kulturni imperijalizam

Kulturni imperijalizam bazira se na nedostatku poštovanja za raznolikost načina života²⁹. Činjenica da veliki deo diskursa, kritike, i teorije, potiče iz zapadno evropske kulture, podrazumeva kulturološki specifični pristup. Debata o kulturnom imperijalizmu uključuje i pitanje 'ko govori', odnosno pristupa onih koji nisu favorizovani diskursom.

Kritika kulturnog imperijalizma je tradicionalno podrazumevala nametanje kulture kao što je to najčešće bio slučaj u kolonijama. Međutim, danas taj pristup ne objašnjava 'kako se kulturne prakse mogu nametnuti u kontekstu koji više ne podrazumeva silu'³⁰. Džon Tomlinson, teoretičar kulture, smatra da su kulture neminovno 'osudene' na proces modernizacije, ali one još uvek imaju mogućnost individualnog izbora. Kulture ne mogu da izbegnu asimilatorne društveno-ekonomske sile globalnog kapitalističkog tržišta, tako da su ljudi primorani da se 'samo-razvijaju' (self develop) i definišu svoje kulturno iskustvo u skladu sa svojim kulturnim identitetom u vrtlogu savremenog sveta³¹. Infrastruktura globalnog kapitalizma je nametnula ekonomske strukture nad našim životima, ali i kulturnu nestabilnost. Kulturni imperijalizam jeste i kulturni gubitak.

Da bi se preživeo proces kulturnog haosa savremenog života, ljudi moraju neprestano da se samo-razvijaju, redefinišu i restrukturiraju ciljeve. Stalne brze promene savremenog sveta primoravaju nas da iskažemo svoju individualnu slobodu i izaberemo svoje kulturno iskustvo. Ova sloboda nas takođe 'osuđuje' da pravljenjem individualnih izbora definišemo svoje živote. Tako se savremeno doba može shvatiti ne kao kulturno nametanje već kao oslobođenje ljudskog duha u kulturnom smislu³².

²⁹ Vidi: John Tomlinson, *Globalization and Culture*, University of Chicago Press, 1999

³⁰ Ibid, str.173

³¹ Ibid, str.141

³² Ibid, str. 149

4.3.2. Jezik i globalizacija

U dobu koje živimo nacionalni jezici su pred velikim iskušenjem. Savremeno doba donelo je novo doživljavanje prostora vremena, odnosno njihovo reaktivizovanje. Nečuveno ubrzanje proširenje telekomunikacija, svih vrsta tehnologija, učinilo je da više ne postoji čvrst ili suštinski topos. Korenovi i teritorijalna pripadanja postaju fantazmagorije. U tom smislu, napredak engleskog jezika, kao jezika globalizacije, posledica je brisanja nacionalnih granica kroz trgovinu tehnologije. Ali koje su implikacije diskursa kojim dominira samo jedan jezik koji je zbog svoje upotrebne vrednosti sveden i pojednostavljen, dijametralno suprotan neiscrpno bogatom jeziku umetnosti? Pre svega, kako kaže naš istaknuti lingvista Ranko Bugarski, 'za takvim jednim instrumentom očigledno postoji potreba, a činjenica da je sled istorijskih događaja nametnuo upravo ovaj izbor treba naprosto priznati'. Tako, engleski jeste današnja *lingua franca*. nekakvo rešenje vavilonske pometnje. On zaista omogućava beskrajna povezivanja što je uostalom iskonska ljudska težnja.

Medutim, engleski kao jezik globalizacije, odnosno komunikacija i tehnologija, ugrožava tzv. male jezike u tolikoj meri da je situacija zapravo alarmantna, 'jer nestanak svakog pojedinog jezika predstavlja gubitak jednog jedinstvenog instrumenta ljudskog intelekta i autentične kulture jedne zajednice. Gubljenje jezika predstavlja jedan aspekt opštijeg tekućeg procesa redukcije raznolikosti i siromašenja sveukupnih bogatstava čovečanstva, uporediv sa gubicima koje svetu prirode nanosi gašenje bezbrojnih zooloških i botaničkih vrsta'.³³

Zašto je važan nestanak nekog jezika? Dejvid Kristal³⁴, lingvista, ističe pet razloga: raznolikost, vrednost jezika kao izraza identiteta, jezik kao trezor istorije, deo ljudskog znanja, i kao po sebi značajan predmet proučavanja. Kako jezici umiru? Ukoliko razlog nije fizičko uništenje neke vrste, jezici najčešće umiru kroz promene u kulturi zajednice i zamene jezika (language replacement), asimilacijom u 'dominantnu' kulturu i jezik. Ovaj proces je širok i kompleksan. Svaki pristup ovom problemu treba da promoviše autentičnost cele zajednice.

Jezik u sebi sadrži sve, tako i engleski nosi u sebi celokupnu ideologiju, način života, vrednosti svoje kulture, jednom rečju - identitet. Problem sa engleskim zato nije u samom jeziku, već u kulturnim konotacijama koje se vezuju za njega. Nestanak jezika, po svemu dosad raspravljanom, jednači se sa gubitkom identiteta.

³³ Ranko Bugarski, *Lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001, str. 47

³⁴ Vidi: David Crystal, *Language Death*, Cambridge University Press, 2002

4.4. Prevođenje – ograničenja i prednosti

Širenje engleskog jezika u korist lokalnih jezika ukazuje i na problem prevođenja, odnosno odsustva prevođenja, upotrebe ili nametanja anglicizama, odnosno transliteracije stranih reči. To je tip prevođenja koje je suštinski svodenje na poznato i jednostavno, to je prevođenje kao nasilje, odbijanje da se upozna i prizna drugačija kultura u svojoj svojoj složenosti i posebnosti.

Sa druge strane, neophodno je zamisliti se nad razlozima koji jednu kulturu čine toliko prijemčivom za strani uticaj. Izgradivanje odnosa sa merom, a najteže je utvrditi mere, prema uplivu stranog jezika na maternji znači izrastanje, potvrdu zrelog identiteta. Jezik, odnosno identitet zajednice koja se kroz taj jezik izražava, je pre svega ugrožen iznutra, pa je onda moguća opasnost spolja. Politički i tehnički jezik su tek dva najdominantnija načina skraćivanja, banalizovanja jezika.

Svaka kultura ima svoje idiosinkratične vrednosti, deponovane u njenom jeziku kao sadržaocu sveg iskustva. Ipak, uprkos velikoj unutrašnjoj raznolikosti, kulture imaju zajedničke strukture kroz koje je moguće doći do adekvatnog prevoda, odnosno razumevanja druge kulture. Istinsko prevođenje je način da se oseti nedovoljnost jednog jezika da izrazi originalno ljudsko iskustvo koje nije deo njegovog nasleđa. Ono postaje način obogaćivanja kulture. U svom 'Predgovoru čitaocu', prevodioci Biblije kralja Džejmsa su pisali: 'Prevod je taj što otvara prozor, da propusti svetlost, što razbija ljusku, da pojedemo jezgro, što uklanja zastor, da pogledamo u najsvetije mesto, što skida poklopac sa bunara, da dođemo do vode.'

Razvijena kultura, kultura koja je razvila svoje potencijale, jeste otvorena kultura, i samo kao takva je u mogućnosti da ude u dijalog sa drugim kulturama prevodeći na svoj jezik njoj ne svojstvene fenomene. Svako se društvo sastoji od određenih struktura i mehanizama odgovornih za odabir, transformaciju i adaptaciju pojava iz drugih nasleđa. Na taj način društvo ne postaje puka kombinacija raznorodnih elemenata, već održava svoju celovitost i individualnost kada se u mnoštvu različitih izdvaja svojom autentičnošću. Društvo koje pokaže da nije u stanju, da nema mogućnosti da proširi svoje unutrašnje potencijale, pri susretu sa drugim kulturama ili biva istisnuto, ili, po rečima velikog istoričara, Arnolda Toynbija³⁵, fosilizira u svom tradicionalnom, etničkom obliku postojanja. Tradicionalne kulture bile su nužno reproduktivne da bi opstale. Danas one moraju biti produktivne, sposobne da se razvijaju u novim pravcima.

³⁵ Arnold Toynbe, *Study of History*, Gramercy, 1989

Ovde izložene kritičke i filozofske postavke o pitanju identiteta poslužiće kao okvir za razumevanje izabranih književnih dela. To su: drama *Prevodi* irskog pisca Brajana Frila, roman *1984*, britanskog pisca Džordža Orvela, i roman *Izgubljeno u prevodu*, autorke Eve Hofman. Ova dela u sebi sadrže ilustracije nekoliko aspekata aktualizacije pitanja identiteta i njegovog mogućeg rešenja ili ishoda u savremenom društvu. Pisci su ovaj akutni problem osvetlili sa različitih strana, time ukazujući na izuzetnu složenost ovog fenomena. Kritički i filozofski okvir predstavljen u prethodnim poglavljima ukazaće na jednaku prisutnost i usmerenost ka razmatranju identiteta u najširoj duhovnoj ravni.

INTERPRETACIJA ISTORIJE U DELU BRAJANA FRILA - UOBLIČAVANJE ISTORIJSKOG DISKURSA I UOBLIČAVANJE IDENTITETA

Jedna od velikih tema, velikog irskog pisca, Brajana Frila, jesu istorija i njena mnogostruka značenja i važnosti. Kada je komentarisao svoju dramu *Prevodi* pisac je rekao da je 'jedina vrednost sagledavanja prošlosti, razumevanje ko smo i gde smo sada'³⁶. U svom opusu, Friel izabira jedan potvrđeni istorijski događaj ne da bi (samo) ilustrovao prošlost svoje nacije, već da dâ jednu novu interpretaciju akutnih dilema sadašnjice. Filozof Benedetto Croce je tvrdio da je 'sva istorija – savremena istorija'³⁷, ne metafizička, već psihološka. U tom smislu, Friel potvrđuje tezu da smisao znanja o istoriji treba da bude samospoznaja, svest o sopstvenom identitetu. Frielovo složeno delo pokreće suštinska pitanja sadašnjice: savremenih oblika imperijalizma, dominacije, neokolonizma, i njihovih alternativa.

Brajan Friel (Severna Irska, 1929) počeo je književnu karijeru kao pisac kratkih priča i radio drama. Jedan je od osnivača Field Day Theatre, zajedno sa Šejmusom Hinijem, između ostalih. Proslavio se kao dramski pisac. Njegove najpoznatije drame su *Philadelphia, Here I Come!* (1964), *The Loves of Cass McGuire* (1966), *The Mundy Scheme* (1969), *Freedom of the City* (1973), *Translations* (1980), *Making History* (1989), *Dancing at Lughnasa* (1990), *The Home Place* (2004).

Njegova preokupacija je irska istorija. U svom umetničkom postupku on se odupire tendencijama postmodernizma. Njegovo delo bi se moglo okarakterisati kao novi humanizam, egzistencijalistička estetika. Pisac posmatra fragmentisanje vrednosti u savremenom svetu, naročito u Irskoj, kao situaciju koja stvara uslove koji ne uništavaju našu sposobnost etičkog samoodređenja, već nude nove forme i kontekste, nove mogućnosti za osmišljavanje sveta oko nas i ponovnu realizaciju identiteta na način koji ne napušta u celosti tradicionalne moralne vrednosti ali nas oslobađa nefunkcionalnih mitova i stereotipa.

Friel je objasnio svoje zanimanje za istoriju kao zanimanje za sadašnji identitet i naroda i pojedinca:

'Arheologija je naučno proučavanje ljudi njihove kulture Ono što imate oko sebe je koncentrisana istorija, opipljiv rezime irskog čoveka ... što je praktičnije naše znanje o našim precima,

³⁶ Citirano u: Declan Kiberd, *Inventing Ireland*, London, Vintage, 1996, str. 63

³⁷ Citirano u: Robin George Collingwood, *Ideja istorije*, Sarajevo, Svetlost, 1986, str. 76

precizniji zaključci o njihovim stavovima, načinu razmišljanja, njihove filozofije, drugim rečima ... što više znamo o svojim precima ... više otkrivamo o sebi ... uzbudljivo putovanje ka *otkrivanju samog sebe* ...³⁸

³⁸ Brajan Friel, *Volunteers*, London, Faber, 1979, str.31-32

5.1. Stvaranje istorije

Drama *Stvaranje istorije*, 1989., zasnovana je na istorijskim činjenicama. Drama se dešava 1591. godine, i govori o Hju O'Nilu, Grofu od Tirona, irskom plemenskom vodi, koji je svoju titulu dobio od engleske kraljice Elizabete. Prvi čin govori o događajima koji su doveli do bitke kod Kinsela, spletkarenje Iraca sa Špancima, a protiv Engleza čiji su Irci zvanično podanici. Tada Irska još uvek ima veliki stepen samostalnosti. Bitka se dešava između dva čina drame. Irci je gube zbog izdaje. Plemstvo beži brodovima dok ih narod sa obale gada kamenicama. U drugom činu, svedoci smo efekata ovih dešavanja na samog grofa, njegovo bekstvo, prvo u planine, a potom u Rim. Tada se i uobličava 'zvanični' dokument o tom događaju, istorijski prikaz nadbiskupa Pitera Lombarda koji je sve vreme bio posmatrač događaja.

Na jednom nivou, to je izravna istorijska drama o plemenskom vodi koji nije uspeo da pobedi u odlučujućoj bici za slobodu svoje zemlje morao je ostatak života da provede u izgnanstvu. Na drugom nivou, suštinskom za smisao umetnosti, drama je revizija tog poraza i njegove transformacije u jednu od najslavljenijih epizoda irske istorije – Bekstvo grofova (*The Flight of the Earls*). Autor istorijskog dokumenta o tom događaju, nadbiskup Piter Lombard, svesno izvrće istinu. On, kako kaže, veruje da su ljudi isuviše slabi da bi je podneli. Umesto toga, po njemu, potrebna im je iluzija iz koje bi mogli da crpu snagu. Tako ih on manipuliše da prihvate neistinu, lažni mit, izvrnuti arhetip, za 'znanje o sebi'. Pisac vešto i učeno ukazuje da su metode koje Lombard koristi u svojoj manipulaciji dosledne onima koje koriste savremeni istoričari.

Prvi čin počinje u domu grofa Hju O'Nila, Danganonu, grofovija Tiron. Kroz razgovor sa njegovim ličnim sekretarom, otkrivaju se karakteri, ali i mnogostruke složene i višeznačne veze između Engleske i Irske. Tako saznajemo da Englezi nude najstarijem grofovom sinu da pohađa engleski koledž, kao i da je sam grof obrazovan u Engleskoj. Englezi su svesni da je obrazovanje jedan od najsuptilnijih načina uobličavanja, usmeravanja viđenja sveta, odnosno potpunog potčinjavanja. Ovo je samo prva paralela sa situacijom u savremenom svetu gde se imperijalizam najnovijeg oblika najlakše sprovodi upravo kroz obrazovanje, i to velikim delom obrazovanjem na engleskom jeziku, ili stimulisanjem učenja tog jezika, insistiranjem na neophodnosti poznavanja engleskog za bilo kakvo napredovanje.

Sledeći lik koji se pojavljuje u drami jeste nadbiskup Piter Lombard, druga ključna ličnost u Frilovom tretiranju odnosa istorije, uobličavanja njene interpretacije, i identiteta koji se na osnovu takvog prikaza ostvaruje. Lombard i grof O'Nil su dvojica najmoćnijih ljudi u zemlji, ali i personifikacije dve vrste sila koje utiču na profil jedne zajednice. Vidimo ih kako razmatraju budućnost svoje zemlje (što je i arhetipska uloga ljudi na takvim pozicijama). U pokušaju da se oslobode dominacije Engleske, oni se okreću Španiji, večnom neprijatelju Engleske, i, naravno,

papi, za odobrenje svoje namere. Papa šalje blagoslove za taj 'sveti rat' jer oni ne brane svoju nezavisnost, već i 'katoličanstvo protiv protestantizma'. Španci takode obećavaju pomoć Ircima u njihovoj 'pravednoj i plemenitoj' borbi za oslobođenje, mada je jasno da situaciju vide kao priliku za ponovno uspostavljanje dominacije koju su izgubili od Engleza.

U elaboraciji motiva i uticaja među silama učesnicama pravi se aluzija na stalnu situaciju u svetskoj politici. Izgleda, naime, da je pokretač svih političkih dešavanja, bez obzira na propagirane ciljeve, borba za dominaciju. Na primeru pisma koje šalju španske vlasti, a koje je napisano visokoparnim, diplomatskim jezikom, pisac ukazuje na moć jezika da sakrije upravo ono što nominalno iskazuje. Kao takav, jezik je i pokretač i slika situacije koju odslikava i koju dalje stvara.

Akteri drame ovde dolaze do suštinskog pitanja opstanka zemlje. Irska je sastavljena od odvojenih, ratobornih plemena, koja su stalno u ratu, 'povremeno sa Engleskom – ali uvek, uvek, međusobno'. Irci shvataju hitnu potrebu da postanu zajednica, da izrastu u naciju. Za to će biti potrebno da otkriju svoju zajedničku suštinu. Ovim se pokreće pitanje shvatanja potrebe za identitetom društvene zajednice, nacije, i načina njegovog ostvarenja.

Dekonstrukcija istorije koju autor predstavlja u ovoj drami odvija se kroz dvostruku perspektivu istorije. On ovde predstavlja dve vrste 'stvaralaca istorije'. Jedan je grof Hju O'Nil, stvarni protagonist događaja koji vode do promene sudbine zajednice. Drugi je nadbiskup, pasivni posmatrač, ali aktivan beleženju događaja. Da bi pokazao (ne)pouzdanost istorije, u svom umetničkom postupku, a savršeno poduprt konkretnim istorijskim činjenicama, pisac ukazuje da kao čovek vere, Lombard prvi zna da su namerne neistine, iskrivljavanje činjenica, suprotnost životu, greh. U vreme kada istorija još nije bila konstituisana kao nauka, on predstavlja najobrazovanijeg, najpoštenijeg, i najpozvanijeg, da događaje beleži za budućnost. Pokazaće se da pasivni posmatrač, *koji ima moć nad odabirom i uobličavanjem diskursa*, ima neuporedivo veću moć od aktivnih učesnika u oblikovanju života. Interpretacija koju on bude dao, biće ona koja će uobličavati svest.

Kada grof pita Lombarda da li će u svom istorijskom prikazu reći istinu on otkriva *karakteristiku istorije kao naracije*, i osobine svake naracije.

'Lombard: Ako pitaš da li će moja priča biti precizna koliko je god to moguće – naravno da hoće. Ali da li su istina i falsifikat ispravni kriterijumi? Ne znam. Možda će doći vreme kada će moja prva odgovornost biti da ispričam najbolju moguću naraciju. Zar istorija nije upravo to, vrsta pričanja priče?

O'Nil: Da li je?

Lombard: Nametanje obrasca događajima koji su uglavnom slučajni i neorganizovani, i njihovo uobličavanje u naraciju koja je logična i zanimljiva. Da, mislim da jeste.

O'Nil: A gde je istina u svemu tome?

Lombard: Nisam siguran da je 'istina' osnovni sastojak – da li je to šokantno reći? Možda će doći vreme kada će imaginacija biti važnija od informacija.'³⁹

Kako jedan istorijski događaj ima mnogo značenja, posledica i implikacija, istorija se može napisati na mnogo različitih načina. Kroz govor Lombarda postavljaju se velika i sada zaoštrena ontološka pitanja istine i neistine, odnosno relativnosti i nestalnosti istine. Kada kaže na početku ovog citata da će njegova istorija biti precizna, i kasnije kada objašnjava potrebu za iluzijom, to se može pročitati kao dokaz relativnosti 'istine', ali i činjenica da tu relativnost uslovljava moć nad njenom interpretacijom.

'Lombard: Ti načini su određeni potrebama i zahtevima i očekivanjima različitih doba. Šta [ljudi] žele da čuju? Kako žele da to bude ispričano? Tako da na neki način ja nisam samostalan, Hju. U određenoj meri ja samo ispunjavam potrebe, zadovoljavam očekivanja – zar ne?'⁴⁰

Ovo je Lombardova apologija za njegovu 'interpretaciju' istorije. Korisno je ovde ukazati na zapanjujuću sličnost između Lombardovih metoda i onih savremenih istoričara, a što je svakako bila i namera autora. Istoričar Edvard Hallett Carr objašnjava kako se određuju načini istorijskog proučavanja.

'Prošlost koju istoričar proučava nije mrtva prošlost, već ona koja na neki način još živi u sadašnjosti. Ali prošlost jeste mrtva, odnosno besmislena, ukoliko istoričar ne razume misao koja je u njenoj suštini. Tako je sva istorija – istorija misli, i sva istorija je oživljavanje u istoričarevom umu. Takva rekonstrukcija istorije zavisi od empirijskih dokaza. Ali istorija nije po sebi empirijski proces, i ne može biti samo puklo nabranje činjenica. Upravo suprotno, proces rekonstrukcije vlada odabirom i interpretacijom činjenica. Istoriju ne pravi niko drugi do istoričar: napisati istoriju jeste jedini način da se ona stvori.

Na jedan ili drugi način, istoričar će doći do činjenica koje želi. Istorija jeste interpretacija.'⁴¹

Ovo objašnjenje naučnog metoda istorijske nauke implicira metod stvaranja naracije. Tok događaja nema smisla (a smisao je uslov svake priče), već se smisao 'učitava'. On, po ovom pasusu kao da prethodi istorijskom istraživanju. Dokazi se tako odabiru i objašnjavaju da se uklape u proces 'rekonstrukcije'. Rekonstruiše se priča koja nije ni postojala jer događaji po sebi nemaju smisao, već je ima priča, naracija, koju istoričar želi.

³⁹ Brian Friel, *Making History*, London, Faber and Faber, 1989, str. 8

⁴⁰ Ibid, str. 16

⁴¹ Edward Hallett Carr, *What is History*, London, Penguin, 1973, str. 22-3

Susret dve kulture ilustriran je ne samo kroz sukobe zbog dominacije, koji uglavnom vode do destrukcije jedne kulture, već i na suptilan, živototvoran, oplemenjući način, kroz venčanje, fizičko i metaforično spajanje, dopunjavanje dveju kultura. Hju O'Nil se oženio Engleskinjom, Mejbel. Kao i u drami *Prevodi*, ovakvo sjedinjenje biće predstavljeno kao cilj istorijskog razvitka, to je naime, obogaćenje i dopunjavanje identiteta kroz susret sa drugim, drugačijim, kroz ljubav, poštovanje i toleranciju. Konačni neuspeh biće potpun kada Mejbel njihova beba umru na porođaju, čime se simbolizuje razarajuća nemogućnost sjedinjenja.

Pred odlučujuću odluku o kretanju u krajnje neizvesnu bitku za oslobođenje od engleske vladavine, O'Nil objašnjava suštinu svoje istorijske misije:

O'Nil: Ja sam proveo svoj život pokušavajući dve stvari. Trudio sam se da držim na okupu uznemirene i zbunjene ljude tako što sam održavao vezu sa načinom života koji su imali pre okupacije. To nije bio život materijalnog obilja, ali imao je svoje sigurnosti i svoj dignitet. A to sam radio priznajući i dosledno poštujući rituale i ceremonije i verovanja koje su ljudi praktikovali još od pre istorije, mnogo pre su uopšte i čuli za hrišćanskog boga. U isto vreme sam pokušao da te ljude otvorim ka čudnim, novim evropskim putevima, da im olakšam procenjivanje novina, da ih poguram da prihvate nove vrednosti verovanja. Dva cilja koja se teško mogu simultano pratiti. Dva zadatka koja se gotovo međusobno poništavaju. Ali oni se moraju pokušati jer je formiranje nacija i civilizacija voljni čin, ne proizvod sudbine ili slučaja.⁴²

Drugi čin se odvija u Rimu. Posle bitke koja je izgubljena zbog izdaje, irski plemići su pobjegli brodom, a narod koji su ostavili na nemilost Englezima, gađao ih je sa obale kamenjem. Grof živi od pomoći 'stranih sila' čije je interese delom i služio upuštajući se u bitku. Naravno, to je milostinja. Od čoveka koji je bio otelotvorenje životne snage, mudrosti, veličine, ljubavi, ostao je sarkastičan, slomljen čovek. U Rimu je i Lombard koji daje O'Nilu da pročita istoriju koju je napisao. O'Nil počinje da čita 'svoju' istoriju. Uprkos porazu, ponižavajućem, kukavičkom postupku plemstva i njega samog, ona zvuči kao mit o savršenom heroju koji je predodređen i očekivan da dođe i spasi svoj narod. To je jasno mitološka priča koja se oslanja na aluzije na Bektstvo iz Egipta. Nadbiskup je svesno uobličio grofov lik u božanski.

O'Nil je besan, istovremeno on moli Lombarda da kaže istinu. 'Potrebna mi je istina, Petre. To je sve što je ostalo. Spletkaroš, vođa, državnik, pohotljivac, patriota, pijanica, ogorčeni emigrant bez iluzija – zapiši *sve to*, Petre. Zabeleži *čitav* život – to je ono što si i sam rekao'⁴³. Ali Petar odbija da kaže istinu, čak priznaje da za to i nije sposoban. 'Zar misliš da sam Tukidid? I ako bi trebalo reći istinu, toliko sam bez orijentacije da sam jedva u stanju da sve ovo stavim u hronološki

⁴² Brian Friel, op.cit., str. 49

⁴³ Ibid, str. 63

red, a kamoli da shvatim njegov smisao’⁴⁴. Umesto toga, on hoće da ‘zabeleži i proslavi’. Bitka kod Kinsela je događaj za koji O’Nil veruje da ga nije moguće pogrešno prikazati pisanim konvencijama. To je bio očigledni potpuni poraz i poniženje. Ali Lombard misli drugačije: ‘Izgubio si bitku – to se mora reći. Ali sama priča o tome može biti trijumf.’⁴⁵ Upravo to je centralni događaj istorije koju Lombard piše. To je ‘Bekstvo grofova’ (The Flight of the Earls) koje samim naslovom jasno asocira na biblijski egzodus pravednika iz Egipta. *Ova inicijalna manipulacija tekstem, interpretacijom u odabranom diskursu već je dovoljna da se stvori slika o mogućem ishodu ovakve istorije, odnosno slike o sebi, sopstvenom identitetu.*

⁴⁴ Brian Friel, op.cit., str. 61

⁴⁵ Ibid, str. 62

5.1.1. Važnost poznavanja istorije za poznavanje identiteta – problem interpretacije

Kako se oslanja na nacionalnu istoriju, Frilova osnovna perspektiva jeste samospoznaja kolonizovane zemlje, odnosno njenog naroda. Upravo je to i najsloženiji problem nacije koja živi u antinomičnim uslovima. U drami *Stvaranje istorije (Making History)* 1989, pisac je opisao konkretnu istorijsku situaciju i dao svoje viđenje razloga zbog kojih je došlo do kolonizacije Irske. Tu je pre svega govorio o karakternim osobinama, psihologiji svog naroda.

Upravo je pitanje uzroka koji su doveli do formiranja nacionalnog karaktera i sudbine u jezgru velikih rasprava koje se odvijaju u postkolonijalnoj Irskoj. Svestan kompleksnosti problema, istoričar Declan Kajberd, u svojoj uticajnoj raspravi o razvoju irske kulture, *Inventing Ireland*, 1996, postavlja pitanje 'ko je izumeo Irsku'. Pokušaji da se daju odgovori na ovo pitanje čine postkolonijalni teorijski korpus. Kajberd objašnjava da 'postkolonijalna teorija ne počinje onde gde se okupator povukao: ona je inicirana onog trenutka kada je domaći autor formulisao tekst posvećen kulturnom otporu'. On dalje objašnjava da 'je bilo lakše dekolonizovati teritoriju nego um'.⁴⁶

U delu *Stvaranje istorije*, Fril se ne bavi kulturom osvajača, već Ircima, da bi proizveo konstruktivnu kritiku sopstvene nacije. On je prvenstveno zainteresovan za izvorne irske osobine, njihov razvoj, dobre i loše strane. Pisac istražuje odgovornost samog irskog naroda, njegove mane, slabosti, koje su doprinele lakom porobljavanju i kasnijem toku događaja.

Karakteristika većine Frilovih drama jeste naglasak na idiosinkratičnim osobinama irskog kulturnog i geografskog konteksta. Da bi se razumeli Irci, kao i bilo koja druga nacija, neophodno je uzeti u obzir lokalne specifičnosti. Međutim, ovaj pristup čini samo jednu stranu Frilovog pristupa problemu teme istorije. Osim što istražuje irski kontekst, on pravi provokativne komentare na proces stvaranja istorije u zapadno-evropskoj civilizaciji.

Stvaranje istorije je drama koja nemilosrdno razotkriva proces pisanja istorije kao precizne, objektivne kolekcije činjenica o stvarnim prošlim događajima. Iako paradoksalno, izgleda da je Brajan Fril primenio principe samih istoričara. Rezultat je upravo suprotnost od proklamovanog cilja samospoznaje. To je iskrivljenje, falsifikat stvarnosti koja stvara ogromne mogućnosti za manipulaciju.

U toj drami, nadbiskup Lombard piše zvanični dokument o savremenim događajima. Njegov metod istorijskog opisa je selekcija događaja i njihova serijalizacija u smislenu naraciju, što je po sebi čin interpretacije. Declan Kajberd definiše interpretaciju kao 'zatvaranje i izopštavanje, čin agresije nad mnogoznačnošću života'.⁴⁷ Ovo implicitno znači da se svo ljudsko iskustvo može naracijom tako oblikovati da se uklopi u bilo koju unapred stvorenu, željenu priču. U eseju 'Protiv

⁴⁶ Declan Kiberd, *Inventing Ireland*, London, Vintage, 1996, str. 89

⁴⁷ Ibid, str. 322

interpretacije', književna kritičarka Suzan Zontag objašnjava koncept interpretacije na sledeći način:

'Smisao interpretacije je bukvalno prevođenje.

Interpretacija se prvi put pojavljuje u kulturi kasne antike, kada su moć i kredibilitet mita nadvladani 'realističnim' pogledom na svet koji je bio rezultat naučnih otkrića.

Interpretacija tako pretpostavlja raskorak između jasnog značenja teksta i zahteva (kasnijih) čitalaca. Ona teži da premosti taj raskorak. Tekst je zbog nekog razloga postao neprihvatljiv, ali se ipak ne može sasvim ni odbaciti. Interpretacija je radikalna strategija za očuvanje starog teksta, koji se smatra isuviše dragocenim da bi ga se odrekli prepravljajem. Interpretator ne briše i ne prepravlja tekst, ali ga ipak menja. Ali to ne priznaje. On tvrdi da ga samo čini razumljivijim otkrivajući njegovo istinsko značenje.'⁴⁸

U drami nadbiskup Lombard prepravlja izveštaj o ponižavajućem porazu u trijumf. Njegova master naracija je dobro poznati biblijski mit o egzodusu pravednika. Ukazivanjem na jasne paralele između zvanične istorije i mitova koji su osnova naše civilizacije, ova drama ispituje stanovište istorije kao naučne discipline. Još važnije, u svetlu savremenih teorijskih stanovišta, ovim se daje još jedan primer argumenta da iako se smatra objektivnom, istorija ne stoji izvan sveopšteg vladajućeg diskursa. *Kao deo 'teksta', istorija već ima u sebi značenje, upisano izborom događaja koji čine njenu naraciju.* Događaji koji se dešavaju u stvarnom, empirijskom vremenu, se imenuju i ustanovljuvaju kao istorijske činjenice kroz odabir u naraciju koju formiraju. Oni se ne mogu (uvek) spoznati u direktnom iskustvu, već kroz diskurse, tekstove o njima.

Zbog ovoga, prošlost (a u velikoj meri ni sadašnjost) nije po sebi fenomenološki događaj. Proizvodnja i percepcija značenja jednog vremena zavisi od specifičnosti konteksta. Tako značenje jednog vremena nije dato, konačno, prirodno, već se menja zajedno sa diskurskima kojima pripada. *Značenje se ne nalazi u događaju, već u sistemu razmišljanja koji prevodi događaj u objašnjivu i objašnjenu činjenicu.*

Frilova drama *Stvaranje istorije* opominje i da zvanične interpretacije istorije (uključujući i sadašnjost i tendencije ka budućnosti) umesto činjenica predstavljaju tendenciozne konstrukcije koje se predstavljaju kao 'istorijske istine'. Tako proizveden diskurs postaje izvor način manipulacije. Pravi cilj istorije tako postaje sušta suprotnost onom proklamovanom, samospoznaji.

Osim argumentacije o metodama, principima i ishodu interpretacije jednog vremena, Fril ukazuje na to šta bi trebalo da bude cilj sve istorije. U drami, Hju O'Nil, aktivni učesnik u stvaranju budućnosti nacije kojoj pripada, potpuno svestan svoje odgovornosti, govori o svojim naporima da otvori zemlju ka svetskim tokovima, a da u isto vreme sačuva i osnaži njenu autentičnost. To je

⁴⁸ Susan Sontag, 'Against Interpretation', in *20th Century Literary Criticism*, ed. D.Lodge, London, Longman, 1980, str. 655

težnja da se ostvari delikatni balans snaga koje utiču na stvaranje i rast jednog identiteta tako što se iskustvo jedne društvene grupe obogaćuje kroz kontakte sa drugom grupom.

Posebna vrednost ove, ali i drame *Prevodi*, jeste činjenica da je autor preuzeo istorijske činjenice, da bi na dvostruki način pokazao univerzalnost problema koji obrađuje. Pitanje uslovljenosti istorijskog uobličavanja i uobličavanja identiteta pokazano je na istorijskom primeru, nije bilo potrebno osmišljavati paragidmatske, simbolične, metaforične situacije koje bi ilustrovale tezu da je moć nad istorijskim diskursom moć nad načinom realizacije identiteta. Uzevši događaje iz prošlosti, autor na umetnički način elaborira situaciju u sadašnjosti.

5.2. Prevodi

Drama *Prevodi (Translations)*, 1980, govori o engleskoj vladavini u Irskoj, 1833. Engleska vlada je tamo poslala svoje vojne stručnjake da naprave preciznu mapu te zemlje. Engleski vojnici, inženjeri, imaju još zadatak da sva geografska imena prevedu na engleski, učine ih tako 'standardizovanim' i da umesto seoskih irskih škola ustanove škole engleskog tipa i sa nastavom na engleskom jeziku. Irce žive svoj iskonski način života, skromno, skoro siromašno u materijalnom smislu, ali u duhovnom obilju. Oni, naime poznaju latinski, starogrčki, umetnost, antičke mitove. Članovi lokalne zajednice pomažu Englezima u komunikaciji sa stanovništvom. Jedan od vojnika se zaljubljuje u lokalnu devojkicu ali i samu zemlju. On misteriozno nestaje, a njegov nadređeni preti da će kazniti stanovništvo za njegov nestanak.

Irsku kulturu vidimo na primeru male seoske zajednice. To je izuzetno siromašno selo koje živi od primitivne poljoprivrede. Ipak, tu je besplatna seoska škola gde seljaci uče geografiju, matematiku, istoriju, recituju Homera napamet na grčkom, a za koga engleski vojnici nisu ni čuli. Tim seljacima je 'lakše da žive sa Homerom'. Jedna od učenica u toj školi je i nema devojkica, Sara. Prve reči koje nauči da izgovori (upravo u toj školi) su: 'My name is Sarah'. To su suštinske reči. One ukazuju da učenje pomaže samoizražavanje. Kroz takvo obrazovanje, lokalno stanovništvo istinski neguje prijateljstvo, razumevanje, ljubav. Sama drama je takođe prelepa priča o životu u blisko povezanoj zajednici.

U drami je objašnjeno da Englezi dolaze da bi:

'...- oduzeli svako galsko ime – svako brdo, potok, stenu, svako parčence zemlje koje je imalo svoje irsko ime – i da ga zamene engleskim, ili menjajući ga u ime sa približnim engleskim glasovima, ili prevodeći ga na engleske reči.'⁴⁹

Interesantno je ovde napraviti digresiju ali i paralelu sa usvajanjem engleskih reči danas. Situacija je prosto identična, iako ne (otvoreno) nasilna. Naime, jedan od osnovnih, i verovatno najrasprostanjenijih načina usvajanja engleske terminologije jeste transliteracija – menjanje engleske reči zamenom engleskih za glasove iz jezika primaoca. Kada se raspravlja o uticaju engleskog na druge jezike, kao i u ovoj drami, razmatraju se krajnje kompleksna pitanja uzroka zašto jedan narod gotovo neselektivno dozvoljava upliv engleskih reči.

Englezima pomaže Oven, učiteljev sin, koji je prethodno proveo neko vreme na radu u Engleskoj. On je prevodilac, i on u stvari izvodi ceo zadatak.

Kapetan Lansie, najviši engleski zvaničnik, objašnjava svoju misiju seljacima:

⁴⁹ Brian Friel, *Translations*, London, Faber and Faber, 1980, str. 34

'Lancey: Vlada Njegovog Veličanstva je naredila da se izvrši prvi sveobuhvatni popis cele zemlje – opšte mapiranje koje će uključivati detaljne informacije o hidrografiji i topografiji i koje će biti izvedeno u razmeri šest inča prema engleskoj milji. Ovaj ogroman zadatak će biti obavljen da bi vojne vlasti bile opremljene najpreciznijim informacijama o svakom kutku Imperije. I takode da bi cela zemlja mogla biti pravilno procenjena zbog pravednije raspodele poreza. Irska je privilegovana. Ništa slično se ne preduzima u samoj Engleskoj. Tako se ovaj popis ne može shvatiti nikako drugačije osim kao izraz dobre volje naše vlade da se unaprede interesi Irske.'⁵⁰

Precizno znanje o svakom i najmanjem delu Imperije je potrebno zbog potpune kontrole i zbog uzimanja većih poreza. Lansijev vojnički govor je pun ironije jer je istina upravo suprotna onome što proklamuje. Osim toga, kompletan popis zemlje i materijalnih dobara izvršen je i u samoj Engleskoj. To je poznata Doomsday Book, Knjiga sudnjeg dana, popis koji je zahtevao Vilijam Osvajač kada je osvojio i pokorio britanske zemlje. Popis koji se sada najavljuje potvrđuje da se metod potpunog osvajanja i potčinjavanja ne menja kroz istoriju.

Drugi osnovni razlog zbog koga su Englezi došli, jeste njihova namera da ustanove novu vrstu škole u Irskoj, škole po uzoru na engleske škole, sa nastavom na engleskom jeziku. Irci su sumnjičavi. Hju, učitelj, zna da engleski jezik ne može biti dovoljan da ih izrazi, 'English, suggested, couldn't really express us'.

Joland, jedan od vojnika, zaljubljuje se u Irsku, i u lokalnu devojk, Mairi. Njih dvoje ne govore isti jezik, ali u odsustvu jezika oni savršeno komuniciraju. Na njihovom primeru jezik se pokazuje kao veštački, davno odvojen od suštine koju treba da izrazi. Medijum komunikacije ovo dvoje ljudi su njihova osećanja.

Na početku njihove misije, Joland govori o svom prvom susretu sa Irskom, o svojoj fascinacijom tom zemljom. Kroz njegovu priču o svojoj prošlosti, uvidamo da je on 'odbegli sin' koji se nije osećao svoj u svetu napretka, normi i zakona. Otac ga je poslao u Bombaj da radi kao službenik. Međutim, on je propustio brod, i u strahu od suočavanja sa ocem, prijavio se za vojsku.

'Joland: Onog dana kad sam stigao u Balibeg, - ne, Baili Beg – onog trenutka kad si me doveo ovde, imao sam neobičan osećaj. Teško mi je da objasnim. To je bio trenutni osećaj otkrića, ne, ne baš osećaj otkrića, više je to bio osećaj prepoznavanja, potvrde nečega što sam odavno naslućivao; kao da sam zakoračio...

Oven: U prošlost?

Joland: Ne, ne. To je bila svest o promeni *pravca*, ali iskustvo je bilo nevideno. Prešao sam u svest koja nije bila napeta, već u miru sa svojim sopstvenim ubeđenjima i verovanjima. A kada sam čuo tvog

⁵⁰ Brian Friel, op.cit., str. 31

Džimija Džeka i tvog oca kako sa lakoćom pričaju priče o Apolonu i Parisu i Ferdiji, kao da oni stanuju dole niz drum, tada sam pomislio, znao, možda bih mogao da živim ovde...⁵¹

Jolandova zanetost Irskom Mairi predstavlja otkriće njegovog sopstvenog, potisnutog identiteta. On instiktivno shvata da je ono što Irka nudi bliskost sa prirodom, prijateljstvo, ljubav, sve ono što je kultura iz koje dolazi napustila. On želi da sazna što više o Irskoj i njenim ljudima, hoće da nade zajednički jezik sa njima, a ne da ih pokori. Učitelj Hju, mu pojašnjava njegovu opčinjenost galskim jezikom:

‘Hju: Bogat jezik. Bogata književnost. Videćete, gospodine, da se određene kulture šire pomoću energije svojih gotovo razmetljivih vokabulara i sintakse, iako u materijalnom životu skoro u svemu oskudevaju. Rekao bih da nas možete smatrati duhovnim ljudima.

Da, to je bogat jezik, poručniče, pun mitova fantazije i nadanja i samoobmanjivanja – sintaksa bogata budućim vremenom. To je naš odgovor na kuće od blata, i ishranu zasnovanu jedino na krompiru; naš jedini način da odgovorimo na ... neminovnosti.⁵²

Za razliku od engleskog jezika koji je ovde predstavljen političkim govorom, irski jezik je živi fenomen, izvor duhovnog rasta koji bi trebalo da dokaže pred izazovom koji postavlja engleska vlada. Dalje u drami, Hju kaže:

‘Hju: ... zapamti da su reči signali. One nisu večne. I može se desiti, da ilustrujem primerom koji ćeš razumeti, može se desiti da jedna civilizacija bude zarobljena u jeziku koji više ne odslikava predeo ... činjenica.⁵³

Hju pokušava da svoje sunarodnike ubedi da usvoje nova geografska imena. Ukoliko jezik odslikava iskustvo, ne pretil opasnost od samootudjenja na koje upozorava u citiranom pasusu. Ipak, drama ilustruje istorijsku činjenicu da se dogodilo suprotno, irski jezik je zanemaren.

Vrlo značajno za ceo fenomen jezika kako se on ovde razmatra, jeste činjenica da se sam engleski toliko menja da se danas ne govori o standardnom engleskom, što bi bilo i ‘politički nekorektno’. Taj jezik više nije ‘vlasništvo’ Anglosaksonaca i Amerikanaca, naprotiv, kao globalni jezik, svi ljudi koji ga govore učestvuju u njegovom daljem stvaranju. Ima čak nekih teza koje kažu da se sami Englezi osećaju kao apatridi u sopstvenom jeziku. Engleski jezik kao jezik globalizacije je u velikoj meri uprošćen jer je to jezik brze, ‘instant’ komunikacije. Međutim, time je jezik osiromašen, a onda se postavlja pitanje koliko je bogat identitet koji se takvim jezikom izražava.

⁵¹ Brian Friel, op.cit. str. 40

⁵² Ibid, str. 42

⁵³ Ibid, str. 43

Joland i Mairi odlučuju da se venčaju, ali iznenada Joland neobjašnjivo nestaje. Englezi prete da će proterati seljake ako on ne bude naden. I sam nestanak i pretnja asociraju na najmračnije metode autoritarnih društava XX veka. Irci se međutim ne plaše, već nastavljaju sa svojim životima kao i do tada.

Kraj drame je razgovor o Mairinom venčanju sa Jolandom, i Džimi Džekovim sa njegovom voljenom boginjom Atinom.

'Džimi: Da znaš grčku reč *endogamein*? Ona označava venčanje unutar plemena. A reč *exogamein* znači venčati se izvan plemena. A granice se ne prelaze olako – obe strane se veoma ljute. Vidiš, problem je u ovome: da li je Atina dovoljno smrtna ili da li sam ja dovoljno nalik božanstvu da bi venčanje bilo prihvatljivo i njenom i mom narodu? Razmisli o tome.

Hju: *Urbis antiqua fuit* – postojao je drevni grad koji je, kako se pričalo, Junona volela više od svih drugih. Cilj i velika nada boginje bio je da tamo bude prestonica svih naroda, ako bi sudbina to dozvolila. Ali, otkrila je da se iz trojanske krvi rada rasa koja će jednog dana srušiti te tiranske kule - narod *late regem belloque superbum* – kralj velikih prostranstava i ponosan u ratovanju koji će doći zbog Libijine propasti – tako je bilo određeno sudbinom...' ⁵⁴

Iako, simptomatično, obojica već gube smislenu vezu sa realnošću, čime se sugerše i problematičnost samo 'duhovne kulture', ovde se raspravlja i o pitanju koliko je naša civilizacija otvorena da prihvati drugo, ili Drugo (Other), i koje su uopšte te nove, nepoznate karakteristike koje postaju deo naše kulture. Hjuova priča o mitskom događaju sugerše da je trebalo da ljudi na prapočetku žive harmonično i složno. Ali, nekakav nebjašnjiv preokret stvorio je ratnike, razarače.

Značenje ovog poslednjeg razgovora može se proširiti i na temu braka, odnosno sjedinjenja između dvoje ljudi, odnosno dve kulture. Izgleda da je to jednako nemoguće kao i venčanje između smrtnika i boginje. Međutim, Joland i Mairi je trebalo da dokažu da je to ostvarivo. Joland je neobjašnjivo nestao, naizgled bez ikakvog razloga. Ta misterija se ne razjašnjava u drami. Ipak, simbolično, Joland mora da bude 'odstranjen, eliminisan' jer predstavlja pretnju za civilizaciju iz koje dolazi. On je prekoračio granice dozvoljenog za održanje i nastavak te civilizacije kakva jeste, zaljubivši se u Drugo, u drugačiju zemlju. On time potkopava temelje civilizacije koja počiva na jasnom isključivanju Drugog. Ta drugačija osobina Iraca vidi se u njihovoj bliskosti sa prirodom. Njihova kultura nije urbana, već ruralna, oni poseduju ogromno duhovno znanje koje nadomešta materijano siromaštvo. Povrh svega, i kao rezultat, oni čine društvenu zajednicu zasnovanu na međusobnom razumevanju, brizi, ljubavi. Njima jezik služi da se izraze, dok Englezi govore političkim jezikom koji skriva, a ne otkriva pravo značenje reči.

⁵⁴ B.Friel, op.cit. str. 68

Drama opisuje važan period u irskoj istoriji kada irska kultura počinje da biva duboko prožeta engleskom. Ovo 'kulturno' osvajanje bilo je poduhvat Britanije da preobrazi svoje podanike do potpune asimilacije koja jedina omogućava potpunu kontrolu. Ovaj proces odvija se na dva nivoa: imena geografskih mesta se prevode na odgovarajuće engleske varijante, a tradicionalne seoske škole se zamenjuju engleskim nacionalnim školama sa nastavom na engleskom. Kao i u drami *Stvaranje istorije*, pisac se takođe bavi i odgovornošću samih Iraca za takav razvoj njihove istorije.

5.2.1. Jezik – osnovi agent (kulturnog) imperijalizma

Akutni problem u periodu 'tranzicije', opisanom u drami, jeste očuvanje irskog nacionalnog identiteta, a samim tim i integriteta, pred invazijom engleske kulture modernizacije koju ona donosi. Fril ovde taj problem obraduje kroz temu jezika. Upravo se kroz jezik odvija borba za samodefinisanje jedne nacije. U jeziku je sve što čini aktivno iskustvo i pamćenje društvene grupe koja govori zajedničkim jezikom. Napori da se galska imena prevedu na savremeni engleski pokazuju valjanost Fukoove teze da je 'diskurs moć koju treba osvojiti'. Deklan Kajberd ističe činjenicu da je etimološki koren reči *translate* (prevesti), reč *osvojiti*, što je u navedenoj drami ilustrovano vojnom misijom.

Istorijski momenat opisan u drami, 'prevođenje', označava početak obimnog i dalekosežnog procesa u irskoj istoriji, nestajanja irskog jezika. Proces je bio skoro završen u 19. veku kada je maternji irski skoro svuda bio zamenjen engleskim. Prava bitka za dekolonizaciju otpočela je rođenjem svesti da je Irska kolonizovana na dva načina. Nije samo zemlja fizički bila okupirana. Sami Irci su izgubili vezu sa sopstvenom kulturom i identitetom. Obnova irskog jezika bila je jedan od osnovnih aspekata dekolonizovanja irskog duha. Poznato je da se rasprave o jeziku dešavaju u prekretnim vremenima.

U svojim dramama, Brajan Fril se bavi procesom stvaranja istorije, u tom smislu odgovornošću pojedinaca i nacija za procese koji utiču na njihovu budućnost. U drami *Prevodi*, pisac ukazuje na činjenicu da Englezi ne bi mogli postati vladavci jezika, 'lords of the language' (Deklan Kajberd), da sami Irci nisu na neki način na to pristali.

'Tek je sredinom 19. veka nacionalni jezik počeo značajno da slabi, ne kao posledica britanske politike, već zato što je cela generacija samih Iraca odlučila da više ne govori taj jezik. Rečeno je da je superiornost engleskog bila takva da je i lokalni stanovnik mogao da posvedoči opadanju irskog. Da stvari budu još drastičnije, irski je nestajao kada su mu Irci dozvolili da nestane. Mitologija, nacionalne škole, i glad, su stvarni razlozi koje su smislili političari da sakriju bolnu istinu, koja bi bacila i značajno svetlo na sadašnju situaciju, koja je takva da irski jezik i dalje umire, iako je još uvek moguće oživeti ga, ali izgleda da nedostaje zajedničke volje za tako nečim.'⁵⁵

U upustvima za čitanje drame, Friel kaže da se radnja odvija u zajednici koja govori irskim jezikom, koji joj je i maternji. Kako Irci danas u Irskoj govore engleski jezik, publika treba, po instrukcijama autora, da *zamisli* da se drama izvodi na irskom! Ovaj manevar je surova ironija i

⁵⁵ Declan Kiberd, op.cit., str. 11

kritika irske publike kojoj je drama još jedan podsetnik na činjenicu da oni ne mogu da govore ono što je nekada bio njihov maternji jezik i da ga sve manji i manji broj ljudi poznaje i govori.

U drami se ne obraduje samo britansko nastojanje da asimiluje Irce kroz nametanje svog jezika, koje je kao takvo, naravno, razarajuće po irsku kulturu. Pisac takode predstavlja prednosti i uzvišenost irskog drevnog načina života, ali i neumitne razloge u prilog potrebi da se Irska uključi u proces modernizacije koji je započet u Evropi. Irce počinju da bivaju svesni da se taj proces ne može i ne treba izbeći. Jedan od likova, Meri, želi da nauči engleski jer za nju taj jezik predstavlja put ka materijalnom napretku. Ona razmišlja o odlasku u Ameriku, čime se nagoveštava veliki egzodus Iraca u tu zemlju. Oven, koji je ne slučajno sin učitelja koji uči Irce njihovom maternjem, irskom jeziku, je prevodilac. On je jedan od bivših emigranata koji su bili u Engleskoj da bi sebi obezbedio nešto više od ishrane zasnovane na krompiru. On je tako predstavnik velikog broja irskih emigranata koji počinju da napuštaju zemlju da bi u modernijem svetu ostvarili udobniji život. Ovenov karakter je ambivalentan. Kada je ponovo u svojoj domovini, on se menja. Kao i Joland, i on ima osećaj prepoznavanja, možda pre sećanja. Kod kuće se on ponovo seća svog pravog imena i insistira da ga tako zovu. Time potvrđuje da dom pruža osećaj identiteta i psihološke stabilnosti.

Lik učitelja, Hju, ilustruje stav nacije prema modernizaciji. Kritičari su naširoko raspravljali o njegovoj neodlučnosti između pristajanja odupiranja kulturnoj promeni. Neki smatraju da je konačni rezultat njegovog promišljanja i neodlučnosti, vrsta nemoći, sveopšta ali inhibirajuća nostalgija. Kontroverzni argumenti o njegovom karakteru samo dokazuju kompleksnost pitanja kakva su nacionalni identitet, autentičnost i hibridnost. On se može posmatrati kao pasivan u izbegavanju sučeljavanja sa neumitnošću kulturne promene. Na kraju drame on objašnjava svoje razloge za takav stav. Bio je učesnik Francuske revolucije, 1789. Kada je krenuo, bio je ponosan zbog važnosti misije koja je bila pred njim. Osećao se kao bog jer je smatrao da učestvuje u stvaranju novog života. 'Sve je izgledalo smisljeno tog proleća – podudaranje, čudesno spajanje nade i prošlih i sadašnjih mogućnosti'. Ali posle marša od 23 milje, osetio je čežnju za domom. Tada je uvideo da je njegov pravi život drugačije vrste, 'tiše, starije vrste'. I to su bile 'najduže 23 milje nazad'. Hju je tada uvideo svoj identitet, i stoga je njegov izbor načina života ispravan jer, kako kažu psiholozi, dozvoljava plodnu realizaciju njegovog suštinskog bića.

Te godine, Hju je konačno okrenuo leđa revolucionarnom progresu. Ali je i naučio da će se kultura koja odbija da učestvuje u tekućim kulturnim promenama koje se dešavaju u ostatku sveta, na kraju fosilizovati, jer energija za obnovu i rast ne izvire samo iznutra, iz samog naroda, već je i rezultat međukulturnih odnosa i razmena. On, zato, sugerise da se *nova geografska imena uče na taj način da postanu deo njihovog sopstvenog iskustva i tako spreči započeti proces kulturnog kolonijalizma*. On naglašava da svo znanje počiva u jeziku, istoriji, odnosno unutrašnjem iskustvu.

'Hju: ... nas ne uobličava 'bukvalna' prošlost, 'činjenična' istorija, već slike prošlosti otelotvorene u jeziku. ... nikada ne smemo da prestanemo da obnavljamo te slike, jer ako to učinimo, fosiliziraćemo se. ... Moramo da naučimo gde živimo. Moramo da naučimo da ih učinimo našim. Moramo da ih učinimo našim domom.'⁵⁶

On je svestan da je nemoguće sprečiti ili izbeći uticaje druge kulture, i zato nudi svoje viđenje načina da se izbegne preteće otuđenje.

Istovremeno, kao učitelj, on je potpuno svestan važnosti maternjeg jezika. To je živ fenomen, izvor duhovnog rasta, brana protiv duhovnog siromaštva. Svestan je da bi Irci bili zarobljenici u engleskom jeziku koji ne bi bio u stanju da ih izrazi. '... može se desiti da civilizacija bude zarobljena u lingvističkim konturama koje više ne odgovaraju predelu ... činjenica'. Ovaj citat iz drame jeste delimični citat iz knjige Džordža Stajnera, *After Babel: Aspects of Language and Translation*.⁵⁷ Ovaj književni postupak Brajana Friela, karakterističan za modernističko postmodernističko istraživanje i eksperimentisanje, pokazatelj je autorove namere da jasno predloži vezu između književnosti, umetnosti, i ostalih teorijskih viđenja. U toj knjizi Stajner još kaže:

'Jezici su živi organizmi. Beskrajno složeni, ali ipak organizmi. Oni imaju u sebi određenu životnu energiju, i određene moći apsorpcije i rasta. Ali oni mogu da propadaju i mogu da umru. ... I tako je do sada, kroz istoriju, jezik uvek bio sadržalac ljudskog dostojanstva i primarni nosilac razvoja civilizacije.'⁵⁸

Hju, kao i Hju O'Nil, pokušava da učini dve naizgled nemoguće stvari: da sačuva irsku nacionalnu autentičnost, i da u isto vreme otvori zemlju prema 'čudnim novim putevima' ostatka sveta. Kada Meri dode i kaže mu: 'Vratila sam se. Krenula sam negde ali nisam mogla da se setim gde. Pa sam se vratila', on joj odgovara: 'Da, naučiću te engleski'. Kajberd je ovo pročitao kao piščevu surovu ironiju: 'Uz surovu ironiju, učiteljev odgovor na njeno otuđenje nije da ga izleči, već upotpuni ga, učeći je engleski koji će joj pomoći da se oseća kod kuće na putu punom čudnih novih znakova.'⁵⁹ Ali u takvim okolnostima, engleski se mora naučiti. Hju nije surov. On opominje devojk, u stvari joj daje savet: 'Naučiću te nove reči i gramatiku. Ali da li će ti to pomoći da razumeš dve prisnosti?' Drugim rečima, on pita da li strani, drugi jezik (engleski se danas zbog svoje važnosti zastupljenosti ne smatra stranim, već drugim jezikom) može da izrazi identitet. Roman *Izguhljeno u prevodu* pokazuje na predivan način da to danas, u situaciji opšte rasprostranjene diglosije, jeste moguće.

⁵⁶ Brian Friel, op.cit., str. 50

⁵⁷ George Steiner, op.cit., str. 114

⁵⁸ Ibid, str. 117

⁵⁹ Declan Kiberd, op.cit., str. 627

Drama *Prevodi* je bazirana na dobro poznatim suprotnostima. Osnovna je ona između Engleske i Irske. Engleska je predstavljena svojom vojskom, dobro organizovanom, hijerarhijskom organizacijom zasnovanom na strogom poštovanju pravila. Njena misija je da pokori zemlju da bi iz nje uzimala veći profit. To je urbani svet. Sa druge strane, Irska je ruralna, siromašna zemlja sa slabom društvenom organizacijom, ali sa jakim, živim vezama sa prirodom, znanjem, prijateljstvom, ljubavlju.

U obe drame javlja se tema venčanja, ujedinjenja, kao željeni cilj istorije. Ova 'naizgled nemoguća stvar' se ipak pokazuje kao moguća. Hju O'Nil i Mejbel, Joland i Mairi ostvaruju pravo jedinstvo. Međutim u oba slučaja taj brak ne traje, Mejbel umire, a Joland nestaje. Taj simbolični piščev postupak ipak ukazuje na krhkost istinskih veza između civilizacija, ali i na ugroženost takvih veza jer predstavljaju aberaciju u odnosu na vladajući model odnosa.

Obe veze su zasnovane na jeziku. Hju O'Nil zna engleski, jezik okupatora, koji mu pomaže da ostvari puno razumevanje sa ženom upravo iz te neprijateljske civilizacije. Time se situacija premošćuje i dobija potpuno novi smisao, antagonizam se pomoću jezika upotrebljenog da izrazi suštinske identitete, pretvara u svoju suprotnost. Joland i Mairi ne govore isti jezik. Oni komuniciraju bez reči. Njihova 'rečita' tišina može se shvatiti kao potisnuti izvorni smisao reči koje su danas izgubile svaku vezu sa originalnim smislom. 'U jeziku tišine koji nema potrebu da bude iznova određen nalazi se nada u privilegovani prostor u kojem je mogući otpor svim unižavajućim sistemima. ... svoju najsuštaštviju stvarnost ljudi uvek doživljavaju u trenucima kada prelaze iz jednog koda u drugi.'⁶⁰

Ovi primeri venčanja treba da simbolišu mogućnost jedinstva nacija. Poslednji razgovor o disparatnom braku između smrtnika i boginje je ilustracija i elaboracija ove teme. Hju i Džimi raspravljaju da li je naša civilizacija dovoljno otvorena da prihvati stanca za svog ravnopravnog (punopravnog?) člana, i koje su to drugačije osobine koje se prihvataju. Pisac je ovde inicirao pitanje realnosti multikulturalizma, da li je on moguć, ili je taj termin samo maska globalizacije. Hjuova priča o mitskom poreklu ljudi kaže da su ljudi stvoreni da žive u harmoniji. Ali neki neobjašnjivi preokret sudbine stvorio je ratnike koji su uništili tu harmoniju. U tom neobjašnjivom trenutku desio se rascep, disocijacija ljudskih potencijala. To je možda momenat za koji Žak Derida kaže da je 'mitska osnova autoriteta' koja je stvorila hijerarhijske opozicije. Sjedinjenje tih opozicija bilo bi moguće ukoliko bi svaka strana pokušala prepoznati Drugo kao svoje potencijalne i oplemenjujuće osobine. To sjedinjenje bi postalo sjedinjenje suprotnosti, 'venčanje neba i zemlje', ostvarenje sna Hju O'Nila, balans između originalnih, autentičnih kultura koje se međusobno dopunjuju. Uloga jezika, komunikacije od primarne je važnosti.

⁶⁰ Declan Kiberd, op.cit., str. 355

5.3. Univerzalnost i savremenost tema u delu Brajana Frila

Ovde analizirane drame Brajana Frila su višeslojne. Pre svega, obe se mogu čitati kao istorijske drame, tumačenje određenih dešavanja iz irske nacionalne istorije u kojima se naglašava kompleksnost jednog istorijskog događaja. Zatim, obe drame se mogu čitati kao istorijske, ali sa ciljem da osvetle neka pitanja sadašnjice. U tom smislu one daleko prevazilaze samo irski kontekst. Neka od pitanja koja se tako razmatraju su: imperijalizam, neokolonijalizam, diskurs moći, asimilacija i integracija, prevođenje, engleski jezik i globalizacija, opozicija nacionalno – globalno, supranacionalne zajednice i ravno(puno)pravnost unutar njih – realna mogućnost multikulturalnosti ili uniformnost.

Naglasak autora je neprestano na kompleksnosti svakog pojedinačnog fenomena, ali i na mogućnosti postizanja ravnoteže. U obe drame svedoci smo pokušaja da se dve kulture dovedu u ravnopravni položaj gde bi jedna oplemenjivala drugu. Istovremeno se ukazuje na činjenicu da insistiranje na tradicionalnom načinu života, vrednostima, neminovno vodi u stagnaciju, time u nazadovanje, ali i da je život u zajednici koja je izgubila vezu sa prošlošću i bazira se samo na konceptu 'napretka', jednako nazadan i destruktivan po bogatstvo ljudskih potencijala.

Fril se u svom opusu prevashodno bavi identitetom, konceptom istine i komunikacije, kroz istraživanje jezika. Identitet se formira kroz pamćenje. kolektivno lično. Ipak, kolektivno pamćenje je često protivurečno ličnom iskustvu. Moguće je da nekoliko raznorodnih kolektivnih pamćenja 'žive' u istoj osobi (kao u romanu *Izgubljeno u prevodu*). Takva različita asocijativna i emotivna pamćenja pojedinaca i društvenih grupa omogućavaju postojanje različitih perspektiva i percepcija. Razmatrajući pitanje pamćenja, Fril ukazuje na neadekvatnost ideje o jednom jednostranom videnju istorije. Za pisca je jezik blisko povezan sa identitetom. Imena mesta, na primer, sadrže u sebi istoriju i pamćenje, i lično i kolektivno. Međutim, zbog različitih asocijacija, uvek postoji jaz u komunikaciji. Frilove drame i ukazuju na nemogućnost jezika da u potpunosti prenese sva značenja, i vrlo često i na potencijal neverbalne komunikacije.

ODNOS JEZIKA I (SAMO)SVEĆENIČKE GOSPODARSTVA ROMANA 1984 DŽORDŽA ORVELA

6.1. Istorija totalitarizma

Roman *1984* Džordža Orvela objavljen je 1949. Može se svrstati u žanr distopije, negativne vizije budućnosti, pesimistične utopije. To je priča o intelektualcu, Vinstonu Smitu, njegovom poslu u Ministarstvu istine, i degradaciji njegove ličnosti koju uzrokuje totalitarni režim Okeanije, zemlje u kojoj živi.

O ovom romanu pisano je i govoreno mnogo. Preveden je na oko 70 jezika, i ostavio je dubok trag u samom engleskom jeziku, na kome je i napisan. Tako da što se tiče jezika i termina koji se u njemu koriste, kao i samog autora, oni su postali uzrečice, opšte prepoznatljive, sadržajne metafore u raspravama o ličnoj slobodi, privatnosti, državi, odnosno državnoj bezbednosti. Pridev 'orvelijanski' odnosi se na delovanje i organizacije slične onima u Okeaniji, totalitarnom društvu koje roman opisuje, a izraz 'Veliki Brat te posmatra' koristi se za napadno nadgledanje lične privatnosti. Roman je čitan kao revolucionaran i politički opasan, i čak je i zabranjivan u mnogim zemljama. Jedan je od najpoznatijih i najcitiranijih distopija u književnosti.⁶¹

Hiljadu devedeset osamdeset četvrta roman je koji predstavlja svet u kome je vlada totalitarna i na rečima i na delima. Svi mas mediji su podređeni vladinoj interpretaciji događaja. Televizija, kao tehnologija i komunikacioni sadržaj, primarni je način kontrole misli, dalje podržan štampom. Stanovništvo se kontroliše nametanjem stanja neprekidnog rata, te stalnog stanja opasnosti materijalne oskudice. Prema vladi, ovaj život se mora tako nastaviti zbog zajedničkog dobra sve dok se rat ne završi, a to će se desiti kad vlada to odluči.

U svetu koji roman opisuje postoje tri superdržave. Zaplet se dešava u Okeaniji koja jeste Velika Britanija, sada nazvana Pista jedan. Svuda po urbanizovanom delu zemlje nalaze se veliki ekrani, nešto kao današnji ekrani za video konferencije, kao i poster Velikog Brata, navodnog vođe Okeanije (njega niko nije video uživo), sa porukom 'Veliki Brat te posmatra'.

Stanovništvo Okeanije čine tri sloja – članovi Partije, vladini činovnici, niža klasa, proleterijat, takozvani Proli. Svi su podređeni beskrupuloznoj kontroli koju sprovodi Ministarstvo Istine u kojoj glavni protagonist, Vinston Smit, radi kao činovnik. On provodi svoj radni dan menjajući istoriju, izveštaje o dešavanjima u svetu, tako da odgovaraju vladinoj interpretaciji koja

⁶¹ Marcus, Lura, Peter Nicholls, *The Cambridge History of Twentieth-Century English Literature*, Cambridge University Press, 2005, str. 226: 'Brave New World [is] traditionally bracketed with Orwell's *Ninety Eighty-Four* as a dystopia...'

treba da omogućiti njenu apsolutnu vlast. Njegov posao uključuje i fizičko uništenje dokaza koji nisu u skladu sa vladinim zahtevima.

Postoji značajna podjela u načinu života stanovništva koje radi za partiju i vladu, i Prola, koji su prilično prepušteni sami sebi. Vinston, koji spada u prvu kategoriju, kao i ostali, podvrgnut je neprestanoj i nemilosrdnoj kontroli. Svaki delić njegovog rada, njegovi postupci i misli strogo se kontrolišu. Međutim, on je ipak drugačiji. U njemu postoji neko osećanje, sećanje, koje iako dopola uništeno psihološkim drilovima, tera ga da se ponaša različito. On polazi u potragu za prošlošću jer naslućuje i zna da zvanična interpretacija nije ništa više od puke trenutne proizvoljnosti. Odlazi u delove grada zabranjenje za članove partije, i zaljubljuje se. To su neoprostivi gresi koji će ga dovesti do Velikog Inkvizitora. On će ga na kraju slomiti, tako da u Vinstonu ne ostane ni delić ljudskosti, čime on postaje ispravan član tog distopijskog društva koje je predvideo ili video Džordž Orvel.

Roman ima prilično povezan zaplet, ali se ipak može podeliti na tri dela kako ga i izdaju neki izdavači. Prvi deo bavi se prikazom sveta 1984 kroz ličnu prizmu Vinstona Smita; drugi zabranjenom ljubavnom vezom Vinstona i Julije, i njegovom velikom potrebom i željom da se suprotstavi Partiji; i treći deo opisuje Vinstonovo hapšenje, zatočeništvo u Ministarstvu Ljubavi, te njegov konačni preobražaj.

Svet koji Orvel opisuje ima mnogo paralela sa tadašnjim Staljinovim Sovjetskim Savezom, i Hitlerovom nacističkom Nemačkom. Postoje tematske sličnosti: neispunjena revolucionarna obećanja i ideali, podređenost individua Partiji, i stroga, skoro klasna razlika između viših i nižih članova Partije, i svih ostalih. Postoje i direktne paralele sa vodama, Veliki Brat se može porediti i sa Staljinom Hitlerom, kampovi sa koncentracionim kampovima i gulazima, Policija Misli sa Gestapoom ili NKVD-om, Omladinska Liga sa Hitlerovom Omladinom ili Pionirima. Institucionalizovana, ogromna propaganda je takođe bila odlike oba režima.

Inostrano dopisništvo BBC-a, koje je kontrolisalo Ministarstvo za Informisanje, bilo je piscu model za Ministarstvo Istine. Senat, gde je bilo smešteno Ministarstvo za Informisanje, arhitektonska je inspiracija za Ministarstvo Istine. Roman takođe odslikava društveno politički život Velike Britanije, siromaštvo 1948, kada se Imperija raspadala, a novine izveštavale o imperijalnim uspesima. Ratni saveznik Rusija postajala je mimodopski neprijatelj. Okeanija je metafora za buduću Britansku Imperiju koja uključuje i SAD. To je i pomorska sila. Najveći deo borbi koje se vode u romanu su u odbranu Indije ('Dragulj u Kruni Britanske Imperije').

Međutim, od ogromne je važnosti naglasiti, da ovaj roman, umetničko delo, nadilazi svoje neposredne uzore. Tadašnji SSSR, nacistička Nemačka, Velika Britanija SAD, svaka od tih zemalja sa nekim svojim odlikama direktno su inspirisale Orvela da stvori svoju strašnu viziju budućnosti. Umetnost koja je po svojoj suštini univerzalna i večna, i na ovom primeru prevazišla je

istorijske okvire svog nastanka. Danas je moguće povući mnoge paralele između užasavajućeg sveta prikazanog u romanu i možda svačije svakodnevice.

Takode, i za sam roman i njegovu neprolaznu vrednost, od suštinskog je značaja kako se dolazi do ostvarenja takve totalitarne države koja briše, menja istoriju i isto tako briše i menja autonomni čovekov identitet. To se postiže pomoću *jezika*. U romanu on je nazvan *Novogovor*, i to je najmoćnije, neprevaziđeno sredstvo oružje Velikog Inkvizitora novog doba. Upravo će Novogovor biti centralna tema analize ovog dela, i još jedna ilustracija teze iznete u naslovu disertacije.

Priča počinje kratkim i sugestivnim opisom dela grada u kome Winston živi, a zatim i njegovog stana. 'Svet je napolju čak i kroz zatvoren prozor izgledao hladno'⁶². Sve je bezbojno i beživotno osim sveprisutnih plakata sa slikom Velikog Brata i natpisom 'Veliki Brat te posmatra', i parole - principa 'Englsoc'⁶³. Svedoci smo prizora koji podseća na slike današnjih okupiranih teritorija, pustih, razrušenih ulica, i neprestanog vojnog prisustva, patrola. Ipak, ono čega se Winston plaši nisu patrola već *Policija misli*.

U njegovom stanu, kao i u svakom drugom stanu pripadnika ili činovnika Partije nalazi se teleekran koji istovremeno prima i emituje. To je državni instrument kojim se diktira i nadgleda način života članova društva. Sav život je minuciozno određen, precizno je utvrđeno poželjno ponašanje u svim životnim situacijama. Interesantno je da ne postoje jasno izrečene zabrane što ostavlja nepregledan prostor za neograničeno tumačenje postupaka kao loših opasnih po bezbednost, a time i za njihovo kažnjavanje. Takvim manevrom tiranija samo dobija neograničenu moć.

Upravo zato, Winston je kao i ostali navikao da kontroliše svoje ponašanje, izraze lica u svakom trenutku i svuda. Zbog *Policije misli* koja je neprestano nadgledala – 'Moralo se živeti – i živelo se, po navici koja je prerasla u instinkt'⁶⁴. Time je već nagoveštena promena strukture ličnosti u pravcu degradacije ka životinjskom.

⁶² Džordž Orvel, *1984*, BIGZ, Beograd, 1984, str. 22

⁶³ Englsoc je u Orvelovom jeziku skraćenica za engleski socijalizam.

⁶⁴ Džordž Orvel, op.cit., str. 22

6.2. Osobenost Vinstona Smita

Odmah na početku romana uvidamo da je u tom uniformisanom svetu Vinston drugačiji. On pokušava da oživi svoje osakaćeno sećanje. Svestan je nekih slika koje mu se javljaju nepovezane i stoga bez smisla. Ipak, u svom polusvesnom nastojanju vidimo neuništeni ostatak autentičnog identiteta. Upravo će pitanje interpretacije prošlosti biti pokazano u romanu kao suštastveno za ostvarenje, promenu, ili uništenje identiteta, i ličnog i kolektivnog. 'Ali ništa nije vredelo, nije se mogao setiti; od detinjstva mu nije bilo ostalo ništa sem niza živo osvetljenih slika koje su se javljale bez ikakve pozadine i najčešće bile nerazumljive'⁶⁵.

Za ostvarenje novog identiteta koji odgovara Državi, Partiji, osnovni instrument jeste jezik. U ovom slučaju to je Novogovor, vrsta lingvističkog inženjeringa. I sam naziv kazuje da se jezik u službi anihilacije identiteta mora po svemu odvojiti od svega 'starog', od sve istorije koja je ugrađena u identitet.

Pre analize, osvrnućemo se na arhitekturu zgrade tog ministarstva. 'Ministarstvo istine imalo je, kako se govorilo, tri hiljade prostorija nad zemljom odgovarajući broj ogranaka pod zemljom'⁶⁶. Ovakva struktura asocira i na psihologiju, na odeljenost ljudske psihe na, najgrublje rečeno, svesni i nesvesni deo. Ta asocijacija potkrepljuje tezu da Novogovor treba da stvori nov identitet, novu psihu.

Stanje koje država prepoznaje kao najopasnije po 'opštu bezbednost' jeste Ljubav. Zato je Ministarstvo ljubavi najstrašnije, na njegovoj zgradi nema prozora. Ljubav najteže podleže kontroli te ju je najteže uništiti. Ona je osovinsko mesto ovog romana u kome će se pokazati da uništenje ljubavi u čoveku znači konačno uništenje njegove ljudskosti.

Još jedna neobičnost Vinstona Smita je što, opet, polusvesno, on ode i kupi svesku za dnevnik. Osećao je krivicu iako to nije bilo protivzakonito, jer su svi zakoni i bili ukinuti. Ipak, znao da ako ga uhvate može da očekuje smrtnu kaznu. Pisanje dnevnika, dakle, vrhunski je greh koji se ne može iskupiti, i zahteva potpuno, čak i fizičko uništenje. Šta je to toliko opasno vezano za pisanje dnevnika? To je samo refleksivni postupak, ogledalo pomoću kog čovek racionalizuje svoje postojanje, otkriva smisao, dnevnik pomaže osveščivanje čoveka, ostvarivanje identiteta. Opet se pokazuje da je najveća opasnost vezana za upotrebu jezika koji omogućuje individualno razmišljanje, te autentično postojanje.

Kad započne pisanje, Vinston u sebi kaže 'Obeležiti papir predstavljalo je odlučujući čin'⁶⁷. Prvo što napiše je datum, samo da bismo kasnije kroz njegova razmišljanja uvideli nepreciznost subjektivnog viđenja kada je nametnuta istina nemilosrdna u prekrajanju prošlosti, odnosno sveg

⁶⁵ Džordž Orvel, op.cit., str. 23

⁶⁶ Ibid, str 24

⁶⁷ Ibid, str. 25

vremena. 'Beše ga zahvatilo osećanje potpune bespomoćnosti. Pre svega, nije ni bio siguran da je godina *zaista* 1984'⁶⁸. On počinje to pisanje u potpunoj konfuziji, uistinu polusvestan. Dnevnik je njegovo rudimentarno osećanje, sećanje, instinkt, da treba drugačije živeti, njegov isti takav pokušaj da do tog drugačijeg života dode. Preplavljen je pitanjima smisla, problemom sa samoizražavanjem. Prvo što uspe da napiše, kao po nekom automatizmu, jeste prikaz surove, nehumane propagande koju su prisiljeni da gledaju. Taj tekst podseća na dokumentarni, distancirani, ipak nedovoljno artikulisani prikaz gledaoca koji ne učestvuje svojim komentarima ili osećanjima. Međutim, kad to napiše, on u sebi oseti jedno novo osećanje. 'Čudno je bilo to što mu se, dok je pisao, u glavi osvetlila jedna sasvim različita uspomena, i to do te mere da se osetio sposobnim da je prenese na papir'⁶⁹.

Da bi se uništila ljubav, stanovništvo je primorano da svakodnevno uvežbava mržnju, tako što dozirano intenzivno mrzi državnog neprijatelja, za koga se naravno, kasnije ispostavi da ga je izmislila sama Država. Taj postupak jeste dril, postupak postizanja Pavlovljevog refleksa. Država prikazuje izmišljenog neistomišljenika čime želi da uništi svaku želju za drugačijim načinom života, samosvojinim mišljenjem.

Pri tim svakodnevnim, obaveznim vežbama mržnje, ljudi dolaze u stanje transa, frenetične ekstaze. Mržnja postaje silovita, to je sirovo i neusmereno osećanje. Vinston primećuje da se u tim trenucima ona ne odnosi nužno na navodno ozloglašenog državnog neprijatelja Goldštajna. Jevrejsko poreklo imena aludira na istorijski isuviše dobro poznate primere neracionalno usmerene mržnje. Vinston tada oseća da je ona usmerena prema Partiji, Državi, Velikom Bratu. U njemu postoji deo neuništene ljudskosti. Vežba mržnje završava se obaveznim vodećim parolama: RAT JE MIR, SLOBODA JE ROPSTVO, NEZNANJE JE MOĆ. Vinston primećuje ženu koja mrmlja nešto kao 'Spasioče moj', i izgovara neku molitvu. Cela masa ljudi pada u stanje samohipnoze, namerno gušenje svesti putem ritmičkih zvukova.

U Vinstonu postoji deo neuništene ljudskosti po čemu se on razlikuje. Instinktivno, njegova mržnja ima pravo usmerenje, on oseća ko je neprijatelj (njegovog) života. Nova, izvrnuta metafizika koju Država stvara, dala je svoje rezultate. Veliki Brat postao je božanstvo, superego, koji u potpunosti vodi duhovni i duševni život stanovništva. Superiornost koja je nametnuta kao psihički model kome treba težiti postiže se potpunom regresijom u nesveno, na prapočetak civilizacije, na rituale koji su prethodili pojavi individualne svesti. U skladu sa tim, novi spasilac je sušta suprotnost svem dosadašnjem civilizacijskom napretku. Njegov put jeste put negacije sve dosadašnje kulture. Njen potpuni nestanak, uništenje sećanja na mir, slobodu, znanje, stvoriće

⁶⁸ Džordž Orvel, op.cit., str.25

⁶⁹ Ibid, str.26

apsolutnog podanika jer će on uistinu biti *tabula rasa*. Jedino se čovekom bez ljudske svesti može upravljati bez ikakve bojazni od neposlušnosti.

Vinston je okružen ljudima koji su sasvim podlegli zahtevima i nametima Partije, izgubili su svoju individualnost. Kako on još uvek nije, oseća prirodnu potrebu da ostvari istinsku komunikaciju sa drugim ljudskim bićem. Na jednoj od vežbi mržnje, on uspostavlja neverbalni kontakt sa O'Brajenom. Njihovi pogledi su se sreli, i Vinston u tome vidi međusobno duboko prepoznavanje. 'Bilo je kao da su se njihove svesti otvorile i misli točile iz jedne u drugu kroz oči'⁷⁰. Ispostaviće se kasnije, da je Vinstonova vera da ogledala duše ne iskrivljuju istinu dubine ljudskog bića, bila samo uzaludna nada. Vinston u tom svom pokušaju da dopre do drugog čoveka, da sa njim podeli i potvrdi svoju ljudskost, upravo upoznaje 'Master Mind' cele Države, čoveka koji stoji iza cele konstrukcije, koji je izmislio državnog neprijatelja i koji kontroliše ministarstva. Jedino je taj vrhovni um sposoban da prepozna dubine duše u očima, on je vrhunski i nepogrešivi psiholog, ali i Veliki Inkvizitor, kako će se kasnije ispostaviti. O'Brajen mu se obraća rečenicom nalik na zavet ili obećanje – Srešćemo se tamo gde nema mraka. Ispostaviće se da Vinston pod tim podrazumeva slobodu mišljenja, življenja, a O'Brajen upravo uspostavljenje potpune negacije slobode.

⁷⁰ Džordž Orvel, op.cit., str. 32

6.3. Osvešćivanje – uviđanje sopstvenog identiteta

Vinston uskoro počinje da piše dnevnik drugačije, ne više onim ranijim krutim i nespretnim rukopisom. Pero mu je sa uživanjem klizilo po glatkom papiru i ostavljalo za sobom, krupnim i urednim slovima: 'DOLE VELIKI BRAT'⁷¹. Iako je te reči napisao 'kao automat', one su znak osvešćivanja. Iz njegove potisnute duše izbijaju reči koje odražavaju njegovo autonomno mišljenje.

Pisanjem dnevnika on je počinio 'suštinski zločin koji je u sebi sadržao sve ostale. To se zvalo zlomisao'. Bilo kakav individualitet zahteva misao, a misao se može izraziti samo na nekom jeziku. Taj najveći zločin dokaz je da čovek još nije u potpunosti prihvatio i ovladao Novogovorom, odnosno da Novogovor nije u potpunosti ovladao i svesnim i nesvesnim slojem duše. Taj zločin kažnjava se naravno uništenjem i te preostale ljudskosti jer je ona opasnost po sistem koji zahteva apsolutnu pokornost koja ne preti da poremeti poredak moći.

Dok piše dnevnik iz Vinstona izlazi jezik koji on sam ne prepoznaje. To je jezik iz nedovoljno reprogramiranih dubina njegove duše, iz dela iz kog dolaze i svi ostali njegovi porivi, svi u suprotnosti sa preporučenim načinom ponašanja i mišljenja. Ljudi su u potpunosti izloženi Novogovoru, koji je sveti princip Englsoca. To je dvomisao, menjanje prošlosti.

'On se osećao kao da luta po šumama na morskome dnu, izgubljen u čudovišnom svetu u kome je on sam bio čudovište. Bio je sam. Prošlost je bila mrtva, budućnost nezamisliva. S kakvom je sigurnošću mogao reći da je i jedno trenutno živo ljudsko biće na njegovoj strani? I na koji način znati da vladavina Partije neće potrajati *zavek*? ...

... Bio čovek budan ili spavao, radio ili jeo, u kući ili van kuće, u kupatilu ili u krevetu – izbeći se nije moglo. Niko nije imao ništa svoje do onih nekoliko kubnih centimetara u lobanji.

... On se ponovo upita za koga piše dnevnik. Za budućnost, za prošlost – za neko zamišljeno doba. A pred njim nije stajala smrt nego uništenje. Dnevnik će biti pretvoren u prah i pepeo, a on sam u paru. Jedino će Policija misli pročitati šta je napisao, pre nego što zbriše dnevnik iz postojanja i iz sećanja. Kako se obratiti budućnosti kad ni trag čoveka, čak ni bezimena reč našvrljana na komadu papira neće moći fizički da preživi?

... Izbijanje sata mu začudo dade snage. Više nije bio samotna utvara što izgovara istinu koju niko nikad neće čuti. No dokle god ju je izgovarao, trajnost je na neki nejasan način bila obezbeđena. Nasleđe čovekovo se ne prenosi saopštavanjem svojih misli nego čuvanjem duhovnog zdravlja.'⁷²

Jedina sloboda koju čovek realno ima u bilo kom vremenu jeste sloboda misli, sposobnost da nezavisno i sa kritičke, lične distance prosuđuje život. Ono što nikakvi zatvori ne mogu oduzeti

⁷¹ Džordž Orvel, op.cit., str. 38

⁷² Ibid, str. 39

jeste sloboda duha, ona ne nestaje ni fizičkim uništenjem. ona se održava i prenosi upravo samom duhovnošću. Kada Winston na kraju bude uhvaćen, njega ne likvidiraju, već reprogramiraju, oduzmu mu tih suštastvenih nekoliko kubnih santimetara nezavisnog pogleda. Tako Winston u prethodnom citatu izgovara najvažniju rečenicu u delu, osovinsku - *Nasleđe čovekovo se ne prenosi saopštavanjem svojih misli nego čuvanjem duhovnog zdravlja*. Kada to shvati, on stekne pravi uvid u smisao svog postojanja:

„Ja sam već mrtav, pomisli on. Učini mu se da je tek sad, sad kad je počinjao bivati sposoban da uobliči svoje misli, tek sad preuzeo odlučujući korak. Posledice svakog čina sadržane su u samom činu. On napisa:

Zlomisao ne povlači za sobom smrt: zlomisao JESTE smrt.

Sad kad je shvatio sebe kao mrtvaca, postalo je važno održati se što duže u životu.”⁷³

Njegov uvid podrazumeva da smrt nije ona fizička, već najopasnija, nestanak duhovnosti, čovekove odlučujuće karakteristike. Njegov poriv da se sada što duže održi u životu jeste osećaj odgovornosti da što duže održi i razvije duhovnost koju je ostvario u sebi. Sada njegov pokušaj uspostavljanja odnosa sa drugim ljudskim bićem, odnosa razumevanja, što je pokušao sa O'Brajenom dobija puni smisao. Ljudski duh, najvažnija, elementarna ljudska osobina prenosi se komunikacijom, zajedništvom među ljudima. U tom novom raspoloženju, već više osvešćen, Vinstonu se iz podsvesti javlja ime – Šekspir, u njemu se javlja kolektivno duhovno nasleđe.

⁷³ Džordž Orvel, op.cit., str 42

6.4. Uslovljenost jezika, istorije i identiteta

Apsolutna vlast postiže se potpunim uništenjem identiteta, duhovne istorije i autentične nadogradnje svake individue. Za to je potrebno izbrisati prošlost, dati njenu odgovarajuću interpretaciju, a medijum te nove interpretacije jeste jezik. Novogovor, čija je osnovna funkcija da menja svest čoveka u pravcu uništenja svesti. To je suprotnost suštini jezika, koji je trezor sveg nasleđa, te bolje poznavanje jezika, bogatiji rečnik podrazumeva ličnu dubinu, uvide i znanja, svest o kulturi. Manipulisanje jezikom jeste manipulacija identitetom. Jezik nosi sebi potencijal interpretacije, racionalnog objašnjenja, ubeđivanja, ubeđenja. Orvel je na svom drastičnom primeru pokazao sve opasnosti političkog govora, ma koliko nam se on danas činio providnim ili banalnim. On ovde asocira na poznate primere iz novije istorije kako nacističke, staljinističke, ali demokratske propagande. Sve te zvanične interpretacije sadašnjosti, prošlosti, odnosno budućnosti, imaju za cilj kreiranje novog, poželjnog identiteta, identiteta kojim se može beskrajno manipulirati.

‘Partija je govorila da Okeanija nikad nije bila u savezu sa Evroazijom. On, Vinston Smit, zna da je Okeanija bila u savezu sa Evroazijom pre svega četiri godine. Ali gde to saznanje postoji? Samo u njegovoj svesti, koja će u svakom slučaju za kratko vreme biti uništena. A ako svi prihvataju istu priču – onda laž prelazi u istoriju i postaje istina. *Ko kontroliše prošlost*, glasila je parola Partije, *kontroliše budućnost; ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost*. A ipak se prošlost, iako po prirodi izmenljiva, nije ni izmenila. Sve što je istina danas, istina je od prapočetka do večnosti. Stvar je bila vrlo prosta. Potreban je bio samo beskrajn niz pobeda nad svojim pamćenjem. To se zvalo *kontrola nad stvarnošću*; na Novogovoru *dvomisao*.’⁷⁴

Da bi se ostvario novi identitet, što je moguće jedino bukvalno brisanjem sveg sećanja na istoriju, ličnu i kolektivnu, potrebno je stvoriti novi jezik koji u sebi neće imati ni tragove prošlosti. I upravo je to veliki projekat države u kojoj živi Vinston Smit. Država je napravila tim koji radi na stvaranju novog jezika. Tema Novogovora je i jedna od najvažnijih tema ovog romana, i sam Orvel o njoj i zasebno piše. U romanu jedan od saradnika na izradi rečnika, Sajm, ovako govori:

‘Sada dajemo jeziku konačni oblik – oblik koji će imati kad više niko ne bude govorio drugačije. Kad budemo gotovi, ljudi kao što si ti moraće da ga uče iz početka. Verovatno misliš da nam je najveći posao pronalaziti nove reči. Ali ni govora o tome! Mi uništavamo reči – na desetine, na stotine svakog dana. Svodimo jezik na sam kostur.

⁷⁴ Džordž Orvel, op.cit., str. 44

Divna stvar, to uništavanje reči. Razume se, najviše se izbacuju glagoli i pridevi, ali ima na stotine imenica kojih se isto tako možemo osloboditi. I to ne samo sinonima, nego i antonima.

...Ti još uvek ne shvataš dovoljno pravu vrednost Novogovora, ... Čak i kad pišeš novogovorski misliš na Starogovoru. ... U dubini duše ti se i dalje držiš Starogovora i sve one njegove nepreciznosti, svih onih beskorisnih nijansi u značenju. Ti ne shvataš kakva lepota leži u uništavanju reči. Znaš li da je Novogovor jedini jezik na svetu čiji se rečnik svake godine smanjuje?

Zar ne shvataš da je cilj Novogovora upravo u tome da smanji opseg mišljenja? Na kraju ćemo uspeti to da zlomisao postane doslovno nemoguća, jer neće biti reči kojima bi se mogla izraziti. Svaki pojam koji i dalje bude potreban moći će da se izrazi samo *jednom* rečju čije će značenje biti oštro omedeno a sva ostala značenja izbrisana i zaboravljena. ... No taj će proces trajati još dugo posle naše smrti. Svake godine sve manje reči, sve manji obim svesti.⁷⁵

Jezički inženjering koji je ovde na delu, neskriveno ima za cilj da ograniči mišljenje i ukalupi ga, usmeri, nudeći tek oskudan rečnik koji sve iskustvo pojednostavljuje do krajnjih granica. Uništavaju se glagoli čime se sugeriše pasivnost. pridevi koji upravo dočaravaju bogatstvo složenost iskustva. Cilj projekta je takode otvoren, ograničavanje svesti. Jezik je istovremeno i trezor istorije, iskustva, i medij kroz koji se to iskustvo istorije i identiteta izražava. Bogatstvo rečnika podrazumeva kompletniji uvid u beskrajnu raznovrsnost, mogućnosti ljudskog iskustva i mišljenja. Kontrola nad tim, jeste apsolutna kontrola nad čovekom koji bez jezika čije su dubine neiscrpne, gubi upravo od svog identiteta kao čoveka.

Moramo ovde da napravimo još jednu asocijaciju – sa engleskim jezikom danas, kao jezikom globalizacije. Ma koliko bile velike i opravdane rasprave o ugrožavanju ostalih jezika od strane engleskog, postoji i druga perspektiva. Engleski se neporecivo danas koristi ne kao strani, već kao drugi jezik. širom sveta. On je postao svačiji, danas je problematično govoriti o standardnom engleskom. U njegovom stvaranju danas učestvuju svi, naučnici, biznismeni, menadžeri, iz celog sveta, koji ga nisu učili na književnim delima već na ubrzanim specijalizovanim kursevima. Zbog toga sam engleski jezik danas gubi od svog bogatstva. U savremenim gramatikama, koje se menjaju iz godine u godinu, objašnjava se da se danas sve manje koristi Past Perfect, Sequence of Tenses, itd. Engleski jezik verovatno jeste današnje rešenje vavilonske kletve⁷⁶, ali taj fenomen ima i stranu koja odslikava današnju svest – zaokupljenu brzom trgovinom uglavnom.

⁷⁵ Džordž Orvel, op.cit., str. 56

⁷⁶ Vavilonska kletva, kako se navodi u Bibliji, je posledica Božjeg gneva jer su ljudi postali isuviše ponosni na svoja dela. Kletva je razbijanje jednog, jedinstvenog jezika kojim su svi ljudi do tada govorili, na mnoštvo različitih. Time su ljudi kažnjeni međusobnim nerazumevanjem.

Slično je i sa projektom Novogovora. Tamo se nameće (savremeno globalno društvo ne nameće otvoreno) uništavanje kulture. To je neophodno jer je kultura izvor ljudske rafiniranosti, više svesti i samosvesti.

'Cela književnost biće uništena. Čoser, Šekspir, Milton, Bajron – svi će oni postojati samo u novogovorskoj verziji; ne samo izmenjeni, nego okrenuti u svoju suprotnost. Čak će se i književnost Partije izmeniti. Čak i parole. Kako da se održi parola kao što je 'sloboda je ropstvo' kad neće postojati čak ni pojam slobode? Cela klima mišljenja će biti drugačija. Mišljenja, u današnjem smislu te reči, u stvari neće ni biti. Biti ideološki ispravan znači ne misliti – nemati potrebe da se misli. Biti ideološki ispravan znači biti nesvestan.

Vinstonu dođe čudno osećanje da to [Sam] nije pravo ljudsko biće nego neka lutka. Taj čovek nije govorio iz mozga, nego iz grkljana. Ono što mu je izlazilo iz usta sastojalo se od reči, no to nije bio pravi govor: to su bili samo zvuci proizvedeni u nesvesnom stanju, kao pačje gakanje.'⁷⁷

Sam Orvel je književnim postupkom, balansiranom strukturom romana možda ostavio prostor za nadu. U Okeaniji, naime, postoje dve klase, kako smo već naveli. Partija i njeni saradnici, koji naravno čine višu klasu, i zanemarena, brojnija klasa Proli. To su ljudi koji žive izvan granica i kontrola Partije, potlačeni, poniženi. Oni međutim žive tzv. 'životom običnog čoveka' današnjice. I u metaforičnom smislu, ta masa ljudi koji žive 'prizemnim' životom, jeste balans Partiji. U celom tom društvu, koje bi moglo da se posmatra kao jedan organizam, kao što uostalom, psiholozi i sociolozi kažu, Partija bi bila onaj poznati 'vrh ledenog brega' koji viri iz vode, a Proli sve ono što podržava superego, a to je, između ostalog, i sirova, iskonska, biološka snaga. Vinston je toga svestan, on uvida sledeće:

'Ako uopšte ima nade, pisao je Vinston, ona je u prolina.

Dok ne postanu svesni, neće se nikad pobuniti, a dok se ne pobune, neće moći da postanu svesni'

Težak fizički rad, briga o kući i deci, sitne svađe sa susedima, filmovi, fudbal, pivo i, iznad svega, kocka, ispunjavali su njihov duhovni horizont. Držati ih pod kontrolom nije bilo teško. ... Nije bilo poželjno da proli imaju čvrste političke poglede. ... Čak i kad su postajali nezadovoljni, kao što se koji put dešavalo, njihovo nezadovoljstvo nije vodilo nikuda jer su ga, nemajući opštih predstava, mogli usredsrediti samo na sitne pojedinačne trzavice. Veća zla po pravilu nisu primećivali.'⁷⁸

⁷⁷ Džordž Orvel, op.cit., str. 58

⁷⁸ Ibid, str. 68

Proli su, međutim, već bili dovoljno potlačeni da se njima moglo manipulirati bez ostatka. Upravo neobrazovanje, neartikulisanaost, onemogućavaju konceptualno razmišljanje. Nemanje svesti jednoznačno je sa neaktivnošću. To je pasivnost koju sada treba postići i kod više klase, a koja je zadatak Novogovora.

Nezaobilazno je napomenuti koliko opis načina života Prola surovo liči na način života u savremenom svetu. To jeste život u kome zbog preplavljenosti sadržajima koji ne podstiču nikakvo razmišljanje, već naprotiv izazivaju samo zatamljenje svesti otkrivanjem elementarnih ljudskih nagona, nema mesta za bilo kakvu kulturu koja bi podsticala na razmišljanje i oplemenjivanje ljudske duše. Možemo se zapitati kakvo je bilo Orvelo viđenje savremenog potrošačkog, kapitalističkog društva, gde se duhovni horizonti završavaju na najjeftinijoj zabavi, surogatu ili simulaciji drevnih načina oslobađanja sirove, nesublimisane energije.

Vinstonova individuacija nastavlja se postavljanjem najvažnijeg pitanja – pitanja smisla. On je postao svestan da živi društvenom uređenju koje počiva na razgranatoj, detaljnoj mreži obmana. Sada on prelazi na viši nivo, pita se čemu sve to.

‘Neposredne prednosti koje daje falsifikovanje prošlosti bile su očigledne, ali krajnji motiv je bio nedokučiv. On ponovo uze pero i napisao:

Jasno mi je KAKO; nije mi jasno ZAŠTO.’⁷⁹

Vinston je svestan beskrajne moći koju kroz falsifikovanje istorije Partija ostvaruje. Nadovezujući se na ta razmišljanja on postavlja suštinska egzistencijalna pitanja, dotiče se problema stvarnosti, mogućnosti objektivnog posmatranja, relativnosti ‘stvarnosti’. U tom razmišljanju, Vinston, odnosno Orvel, nagoveštava stanovišta savremene filozofije, društvene teorije, među njima i dekonstrukcije. U ovom delu pisac istovremeno ukazuje na uvek i sve prisutnu (mogućnost) manipulacije koja se ostvaruje kroz sisteme društvenog života i na (ne)mogućnost uvida u to, kao i promene takvih okolnosti.

‘Na kraju će Partija objaviti da su dva i dva pet. Bilo je neizbežno da pre ili posle iznese tu tvrdnju: to je zahtevala logika njenog položaja. Njena filozofija je prećutno poricala ne samo vrednost iskustva, nego i samo postojanje spoljne stvarnosti. Zdrav razum bio je jeres nad jeresima. Međutim, nije poražavalo to što se za drukčije mišljenje kažnjavalo smrću; poražavala je pomisao da je Partija možda ipak u pravu. Jer, najzad, otkud znamo da su dva i dva zaista četiri? Ili da zemljina teža zaista deluje? Ili da je prošlost neizmenjiva? Ako i prošlost i spoljni svet postoje samo u svesti a svest je podložna kontroli – šta onda?’⁸⁰

⁷⁹ Džordž Orvel, op.cit., str. 75

⁸⁰ Ibid, str. 76

Vinston oseća duboku potrebu da preispita predstavu o prošlosti koju daje Partija. On luta kroz naselja Prolova, pokušava da iz razgovora sa starijima sazna kako je to bilo nekada. Međutim, nailazi na senilno ili nerazumno, nepovezano trabunjanje. Očito da je neobrazovanje ostavilo njih bez mogućnosti svesnijeg predstavljanja sebe, bez pamćenja, time bez svesti o sebi. To Vinston i uvida i sam kaže da je to razlog što je njima onda moguće manipulirati, odnosno držati ih u takvim životnim uslovima.

Simbolično, u tom svom lutanju, traženju istinske slike prošlosti, glavni junak nailazi na starinarnicu. U njoj biva neodoljivo privučen lepotom predmeta za koji i ne zna čemu služi. Naravno, celo mesto je suprotnost stvarnosti koje je prosto ogoljena od lepote. To je lepota koja je živela prošlosti, sada je uništena, nepoželjna. Voden nesvesnim žudnjama on tu, u toj starinarnici iznajmljuje sobu. Veruje da tamo nema ekrana i da je slobodan. Ipak, od početka zna da će kad – tad biti otkriven i kažnjen. Svesno se upušta u taj beg od stvarnosti u slobodu, spreman da plati kad dođe vreme.

6.5. Ostvarenje ličnosti

Vinston upoznaje Juliju, devojkicu koja radi na suzbijanju ljubavi i telesnih želja. Ispostavlja se da je to samo maska, i da je ona sušta suprotnost svom javnom delovanju. Kada shvati da je zaljubljen, i da ona uzvraća ljubav, Vinston oseća da ponovo želi da živi. Istovremeno, on kaže da je dnevnik počeo da piše da bi se oslobodio samoubilačkih težnji. Kroz ovaj primer vidimo da je za istinski život potrebna istinska komunikacija. U njenom odsustvu, on je pisao dnevnik, 'razgovarao' sa sobom.

Ljubav Vinstona odvodi po prvi put u prirodu koja je još nezagadena. Tamo nema video nadzora. Iako neprestano aludira na realni ishod njihove veze, izgleda da su oboje spremni da se žrtvuju zarad iskustva života koje tako doživljavaju. Sve ostalo vreme zajedno oni provode u Vinstonovoj iznajmljenoj sobi.

On tada uči ljubav. Uviđa Julijinu senzualnosti ali i običnost, lepotu i nedostatke. Seća se svoje majke, osećanja koje je kod nje video. 'Kad čovek voli nekog, onda ga voli, a kad nema da mu da ništa drugo, daje mu bar ljubav.' Tada poredi stanje svoje svakodnevice i shvata da ljudskost nestaje nestankom osećanja. 'Ono strašno što je Partija uradila bilo je u tome što je ubedila ljude da goli impulsi, gola osećanja, ne vrede ništa, a u isto vreme im otela svu moć nad materijalnim svetom'⁸¹.

U tom razmišljanju o važnosti osećanja, on dolazi do shvatanja o postojanju i relevantnosti istorije. Istorija ne postoji bez ljudi, odnosno, kad ljudi izgube svoj identitet, a što se dešava kad im se ubiju osećanja, ne postoji svest o vremenu, nestaje istorije. Jezička manipulacija vodi do brisanja svesti o sebi, nestanka identiteta, time do nestanka toka promena, istorije. Tada je moguć *status quo*, večna vladavina nevidljivih.

'U kandžama Partije, ono što čovek oseća ili ne oseća, što čini ili ne čini, nije predstavljalo doslovno nikakvu razliku. Bilo kako bilo, čovek je nestajao, i više se za njega ni za njegove postupke nije čulo. Bio je potpuno izvučen iz toka istorije. A ipak ljudima od pre svega dve generacije to se ne bi činilo od prvenstvene važnosti, zato što nisu ni pokušavali da izmene istoriju. Njima je rukovodio sistem ličnih odanosti koji nisu ni dovodili u pitanje. Važni su bili lični odnosi; neki krajnje beznadežan pokret, jedan zagrljaj, jedna suza, jedna reč samrtniku, mogli su imati vrednost sami po sebi. Njemu iznenada pade na pamet da su proli još uvek ostali takvi. Oni nisu bili odani jednoj partiji, ni jednoj zemlji, ni jednoj ideji; bili su odani jedni drugom. Prvi put u životu, ne prezre prole niti pomisli o njima samo kao o nepokretnoj masi koja će jednog dana oživeti i preporoditi svet. Proli su ostali ljudi. Nisu otvrdnuli u duši. Držali su se primitivnih emocija koje je on morao da ponovo uči sa svesnim naporom.'⁸²

⁸¹ Džordž Orvel, op.cit., str. 135

⁸² Ibid, str. 154

Vinston i Julija zajednički shvataju da u svetu u kome žive, izdaja znači promeniti sopstvenu dušu, u njihovom slučaju da prestanu da vole jedno drugo. Veruju da su sigurni da 'u dušu ne mogu da im uđu'. Ovaj trenutak u strukturi romana služi kao nagoveštaj pada Vinstona Smita. Policija misli ih nalazi, soba je ipak bila opremljena telekranom, bili su okruženi špijunima. Na početku ispitivanja vidi se razlika između njih dvoje. Oboje priznaju da su spremni da počine svakakva zlodela, ali samo Julija kaže da nije spremna da se odvoji od Vinstona i nikada ga više ne vidi.

Na Vinstonovo zaprepašćenje Policija ne namerava da ih prosto ubije, to nije pobeda. Ona ima za cilj da ih preobrazi, da im ude u dušu i uništi je. Tada čitalac prati sadržaj Vinstonovog procesa prevaspitavanja. Policija ga uči istinama. Sve su bazirane na Novogovoru, instrumentu formiranja novog identiteta, suštinskom uništenju ljudskosti. 'Partija ima dva cilja: da osvoji celu površinu zemlje i da zauvek uništi svaku mogućnost nezavisnog mišljenja... Današnji naučnik je ili mešavina psihologa ili inkvizitora'⁸³. Ovde je Orvel blizak ideji Velikog inkvizitora Dostojevskog. Vladajuća filozofija naziva se englsoc, ili 'obožavanje smrti', mada bi tačniji prevod bio 'negacija sopstvene ličnosti'. Izmenljivost prošlosti predstavlja centralno načelo englsoca. Neprestano stanje rata koje propagira država je u stvari unutrašnji rat protiv sopstvenih podanika, a cilj rata nije osvajanje ili odbrana teritorije, nego očuvanje strukture društva.

Posle psihološkog ispravljanja dolazi fizičko mučenje. Kad ono počne, Vinstonov duh iskazuje svoju pravu prirodu. 'O Juliji skoro da i nije mislio. Nije mu uspevalo da drži misli na njoj. Voleo ju je i nije je hteo izdati; ali to je bila samo gola činjenica koju je znao kao što zna aritmetička pravila'⁸⁴.

Vinston je 'poslednji čovek', kako ga naziva njegov veliki inkvizitor O'Brajen. On mu ukazuje kakav je on to čovek, cvileo je i molio za milost. Ipak, na Vinstonovu opasku da nije izdao Juliju, što ga i dalje čini čovekom, O'Brajen mu to priznaje. Uslediće najstrašnije fizičko mučenje, Vinstonu prete da će na njega pustiti pacove, za koje Policija misli naravno zna da ih se najviše plaši. Tada Vinston kaže presudne, sudbonosne reči:

'Juliji! Juliji! Ne meni! Juliji! Svejedno mi je šta ćete joj! Iskidajte joj lice, ođerite je do kostiju. Ne meni! Juliji! Ne meni!

Padao je unazad, u neizmerne dubine, sve dalje od pacova. Još uvek je bio privezan za stolicu, ali labeše propao kroz pod, kroz zidove zgrade, kroz zemlju, kroz okeane, kroz atmosferu, u vasionu, u međuzvezdani prostor – sve dalje, dalje, dalje od pacova. Bio je udaljen neznano koliko svetlosnih godina, ali O'Brajen je i dalje stajao uz njega. Još uvek je osećao hladnoću žice na obrazu. Ali kroz tamu koja ga je obavijala on ču još jedno metalno škljocanje. Znao je da su se vratanca zatvorila a ne otvorila.'⁸⁵

⁸³ Džordž Orvel, op.cit., str. 155

⁸⁴ Ibid, str. 181

⁸⁵ Ibid, str. 222

Ovo je metafizički pad, ova aluzija na pad iz Raja, ovo odricanje Jova od najsvetijeg u sebi, je konačni izgon čoveka iz istorije, iz postojanja kao ljudsko biće, u nepostojanje – 'borba je bila završena. Bio je izvojevao pobjedu nad sobom. Volio je Velikog Brata'.

EVA HOFMAN – PREDSTAVLJANJE IDENTITETA U NOVOM JEZIKU

7.1. Ostvarivanje identiteta u emigraciji

Tekstovi emigranata o njihovim životima se smatraju dragocnim jer autori moraju da premoste jaz između dveju kultura čime posebno osvetljavaju problem sa kojim se sudeći svi koji pišu autobiografije, a to je pitanje prevazilaženja procepa između prošlosti i sadašnjosti. Njihova (velika) geografska perspektiva i njihovo izmeštanje iz prvobitnih referentnih mesta primorava ih da na život gledaju 'dvostruko' (double vision) kako kaže Eva Hofman. Prošlost se može posmatrati kao zemlja iz koje svi 'emigriramo', i čiji je gubitak deo našeg zajedničkog ljudskog iskustva. Pisci koji napuste svoju zemlju imaju taj osećaj znatno pojačan fizičkim osećajem diskontinuiteta, njihova sadašnjost je drugačije mesto od njihove prošlosti.

Roman Eve Hofman, *Izgubljeno u prevodu: život u novom jeziku*, bavi se mogućnošću realizacije autentičnog identiteta u novoj sredini. U toj autobiografiji, ona opisuje svoje iskustvo emigracije iz Poljske u Kanadu, jevrejsku zajednicu u Krakovu i život u Kanadi i SAD-u. Autorkin tekst je dijalog između dve kulture i nalazi se na granici između fikcije i autobiografije.

Svesna različitih kulturnih normi različitih zajednica, autorka preispituje ideje i koncepte čije se značenje i važnost u tim zajednicama podrazumevaju. Rasa, nacionalnost, identitet, dobijaju različite konotacije kako se pisac emigrant kreće između dve ili više interpretacija ovih termina. U ovom tekstu naglašen je element fikcije u konstrukciji naših ideja o rasi, nacionalnosti i identitetu. Tekst se istovremeno bavi konceptima stranog i domaćeg. Njih je moguće tretirati kroz pokušaje pomirenja ili naglašavanja međusobne ambivalencije. Autorka koristi model koji se može opisati kao kretanje od 'raja' do 'egzila' u 'novi svet'. Autobiografija po sebi ima za cilj da oživi osećaj prošlosti u sadašnjosti, ali u ovom slučaju i da približi 'stari' svet novom, svetu značajno različite kulture. Međutim, u tom postupku fikcija je neosporna. To gledanje u nazad praćeno je saznanjem koje opet izaziva duboke nesigurnosti, da fizička otuđenost od prvobitnog sveta neminovno znači nemogućnost ponovnog oživljavanja izgubljenog. Autobiografije stoga nisu oživljavanje gradova i sela, već stvaranje imaginarnih domovina našeg uma.

Autobiografije podrazumevaju određeni stepen fikcije u traženju 'imaginarnih domovina' i identiteta. Jezik u ovom kontekstu je od presudne važnosti, i ta činjenica u potpunosti prožima delo Eve Hofman. Ona u svom tekstu opisuje, kao što kaže u naslovu, svoje kretanje od jednog jezika ka drugom, i efekat koje je to kretanje izazvalo u njenom životu. Kada dođe u Kanadu, ona sa mnogo teškoća pokušava da 'prevede sebe' sa poljskog na engleski. Moglo bi se reći da pisanjem o svojoj

poljskoj prošlosti na engleskom, ona ponavlja proces prevoda. Ali, da li autobiografski proces može da pomogne autoru da nađe način da premosti dvostrukost svog identiteta, sastavljenog od dva jezika, dve domovine?

Ovaj roman predstavlja autorkino iskustvo emigraciji opis njenog povratka u 'domovinu'. Na tom putu ona doživljava duboke nesigurnosti kada piše o svojoj prvoj postojbini, tada se nameće i pitanje da li u tom postupku ona stvara 'imaginarnu domovinu'. Da bi se to pobliže razjasnilo treba razmotriti šta se dešava sa njenim osećanjem sopstvenog identiteta kada iz jednog jezika 'prede' u drugi.

Kada piše o svojoj prvoj domovini, autorka postaje 'istraživač' koji novom svetu predstavlja jedan njemu do tada nepoznat svet (nepoznat i zbog lične perspektive autora). Ona takode pokušava da poveže svoj identitet sa kulturom iz koje potiče, poljskom. odnosno jevrejskom.

7. 1.1. Ostvarivanje identiteta kroz pisanje – autobiografija

Situacija emigranta ponekad može da izgleda kao premošćavanje dveju kultura, njihovo spajanje na kreativan, plodonosan način. Ona međutim, vrlo često liči i na život u procepu između dve kulture. Tada se oseća teška nelagodnost zbog osećanja nepripadanja i neukorenjenosti koji mogu da predstavljaju ozbiljan problem za osmišljavanje života i ličnog identiteta. Danas se, kako je u uvodnim poglavljima rečeno, prilično govori o novim formama identiteta, odnosno ide se dotle da se sam koncept identiteta i odbacuje kao neadekvatan jer po definiciji podrazumeva statičnost. Međutim, još uvek nema ličnih iskustava koji bi potkrepili to novo stanovište kao validno i kao ono koje bi omogućilo zdrav društveni odnos.

Ipak, ma koliko da život u emigraciji može biti kontradiktoran, to nije 'neplodonosna teritorija'⁸⁶, kako kaže pisac Salman Rušdi. On objašnjava da ako je književnost delimično zasnovana na nalaženju novih uglova iz kojih se može sagledavati realnost, onda nam naša udaljenost, naše velike geografske perspektive mogu pomoći da nađemo takve uglove.⁸⁷

Autobiografije emigranata su vanredno vredni tekstovi jer autori moraju da premoste jaz između dveju kultura čime se suštinski bave problemom jezičkog predstavljanja prošlosti sadašnjosti. Samim tim, otvara se more pitanja vezanih za problem lingvističke reprezentacije, pitanja objektivnosti i subjektivnosti. Autobiografije koje se mogu smestiti u poznati i istražen istorijski i geografski okvir tako ukazuju na nepreglednu složenost ličnog sagledavanja 'stvarnosti'. Još važnije, one ukazuju na očigledne i krajnje intrigantne paralele sa pisanjem 'zvaničnih istorija', odnosno sagledavanja i razumevanja kolektivnog identiteta.

Svoju situaciju, Eva Hofman definiše kao 'double vision', dvostruko viđenje. Salman Rušdi je to objasnio na sledeći način:

'Prošlost se može posmatrati kao zemlja iz koje smo svi mi emigrirali, kao i da je njen gubitak deo naše zajedničke ljudskosti. Ovo mi izgleda sasvim jasno; ali ja pretpostavljam da pisac koji je izvan svoje zemlje i čak izvan svog jezika, može ovo da doživi u još intenzivnijem obliku. Njemu je sve to mnogo konkretnije zbog fizičke činjenice da postoji diskontinuitet između njegovog sadašnjeg bivanja na mestu drugačijem od onog u njegovoj prošlosti, to je svest o njegovom postojanju 'na drugom mestu'. Ovo mu može pružiti mogućnost da govori ispravno i konkretno o pitanju univerzalnog značenja i privlačenja.'⁸⁸

⁸⁶ Salman Rushdie, 'Imaginary Homelands', in *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981 /1991*, London, Granta Books, 1991, str. 15

⁸⁷ Ibid, str. 10: 'If literature is in part the business of finding new angles at which to enter reality, then once again our distance, our long geographical perspective, may provide us with such angles.'

⁸⁸ Ibid, str. 12: 'It may be argued that the past is a country from which we have all emigrated, that its loss is part of our common humanity. Which seems to me self-evidently true; but I suggest that the writer who is out-of-country and

Dvostruko videnje Eve Hofman odnosi se na mogućnost dijaloga između dve kulture koja se 'materijalizuje' kroz pisanje. Čini se da se na ovom primeru može sagledati važnost umetnosti. Kroz sam čin pisanja autorka dolazi do otkrića o sebi, pisanje postaje način njenog ostvarivanja identiteta. Zatim, kroz samu prirodu umetnosti, to otkriće se onda nudi svakom čitaocu da za sebe nešto otkrije i tako obogati svoj lični identitet, praveći paralele sa predstavljanim tuđim iskustvom, ili samo upoznavanjem drugačijih sagledavanja življenja.

Zbog života u drugim kulturnim normama, autorka pre svega preispituje one norme koje se najčešće i nesvesno doživljavaju kao date. To je jedno lično, konkretno iskustvo koje u potpunosti opravdava veliku zapitanost savremene društvene teorije nad konceptima rase, nacionalnosti, identiteta. Za emigranta ovi koncepti dobijaju drugačije značenjske konotacije jer je po svom položaju takva osoba u mogućnosti da ih sagleda iz dve perspektive. Na primeru autobiografije nvida se element fiktivnosti koji je možda i konstitutivan kada je reč o stvaranju ideja o rasi, nacionalnosti i identitetu. Emigrant piše o doživljavanju života u stranoj zemlji domovini, neminovno o sličnostima i razlikama. Autobiografija tako u isto vreme ukazuje i na ambivalentnost i na mogućnost njihovog pomirenja. U jednom višem kontekstu, autobiografija kao lični, ali istorijski dokument može da ukaže na komplementarnost dveju kultura, i jednako važno, na moguću komplementarnost autobiografije i fikcije, čime se još jednom postavlja pitanje objektivnosti ličnog iskustva.

even out-of-language may experience this loss in an intensified form. It is made more concrete for him by the physical fact of discontinuity, of his present being in a different place from his past, of his being 'elsewhere'. This may enable him to speak properly and concretely on a subject of universal significance and appeal.'

7.2. Odnos autobiografije i fikcije

Za razumevanje autobiografije njenog odnosa prema prošlim događajima, njihovoj 'istinitosti' i 'objektivnosti', veoma je važan autorski postupak Eve Hofman. Autobiografija kao žanr, ima za cilj oživljavanje prošlosti u sadašnjosti. Autorka u ovom romanu – autobiografiji se neprestano bavi oživljavanjem svog starog sveta u sadašnjem, novom svetu, kulturološki veoma drugačijem.

Ovakav postupak, međutim, otvara velika pitanja preciznosti jezičke reprezentacije, odnosno ukazuje na mnogobrojne, neraskidive faktore koji utiču na to predstavljanje. Poznata je činjenica da emigranti imaju osećaj gubitka zbog napuštanja domovine koji ih nagoni da pokušaju da zadrže taj osećaj iz prošlosti. On se može i shvatiti kao jedan od osnovnih motiva za pisanje autobiografija. Sama fizička odvojenost neminovno podrazumeva nemogućnost preciznog predstavljanja izgubljenog. Iako fizičko prisustvo ne podrazumeva takozvanu objektivnost, emigracija podrazumeva kompleksno psihološko stanje koje čini da se prošlost doživljava na nostalgični i kompenzatorni način. Drugim rečima, umesto autentične reprezentacije izgubljenog iskustva, stvara se fikcija.

U ovakvoj situaciji uloga jezika je presudna, i ona se jasno vidi u delu Eve Hofman. Ona u svom tekstu opisuje, kao što to kaže i u podnaslovu – život u novom jeziku, njeno kretanje iz jednog u drugi jezik, uticaj koje je to pomeranje imalo na njen život. Prevođenje postaje jedan od najvažnijih koncepata za razumevanje ove autobiografije. Veliko pitanje ovog romana jeste da li autobiografija može da spoji, premosti dvostruki identitet sastavljen od dva jezika i dve domovine.

Na ovo pitanje autorka odgovara opisom svog unutrašnjeg putovanja u svoju postojbinu. U tom pisanju ona doživljava i svesna je, duboke nesigurnosti, nedoumice, da li stvara 'zamišljenu domovinu'. U daljoj analizi razmotrićemo ovaj problem na više primera. Neki od najrečitijih su njeni opisi pejzaža, kako ih ona doživljava, i kako taj doživljaj osvetljava razliku između 'domaćeg' i 'stranog'. Sam prelazak iz jednog jezika u drugi utiče na njen identitet, i na sam njen pokušaj da taj novi identitet predstavi u autobiografiji. Kada pišu o svojoj domovini, emigranti upoznaju čitaoce sa tim delom sveta kroz svoju ličnu i stoga vrednu vizuru. Istovremeno oni pokušavaju da otkriju, lociraju, svoj identitet u za njih izvornoj kulturi.

7.3. Život u novom jeziku

Roman Eve Hofman u velikoj meri prati strukturu konvencionalnog autobiografskog žanra. Ona počinje priču od svog detinjstva do samog trenutka pisanja autobiografije. Najvećim delom pričanje teče hronološkim redom. Ona je rođena 1946. u Poljskoj, u jevrejskoj porodici. Njeni roditelji su uz veliku spretnost i sreću uspeli da prežive rat. Po završetku rata, 1959, oni emigriraju u Kanadu. Tekst je podeljen na tri dela. 'Raj', 'Izgon', i 'Novi svet'. Knjiga opisuje kako je autorka bila nesrećna kada je napuštala Poljsku, njenu borbu kao tinejdžerka u novom svetu, i najzad, kako se kao odrasla osoba uklapa u taj novi svet. Tekst je fokusiran na njeno iskustvo prelaska iz jedne u drugu kulturu kroz jezik.

Hronološka struktura zapleta sastoji se od tri centralna momenta: naslućivanje i očekivanje novog sveta, kontakt sa njim, i poredenje starog i novog sveta. Iako u velikoj meri prati klasični autobiografski model, ova biografija se bavi velikim pitanjima sadašnjice, kao što su: dislokacija, problem identiteta, psihološki efekat prelaska granice, jezik. U svetlu globalizacije, za nju su manje važne poteškoće u organizovanju života u novoj sredini, uspeha ili asimilacije.

7.3.1. Raj

Eva Hofman započinje svoju priču na brodu koji nju i njenu porodicu odvodi iz zavičaja, mesta pripadnosti.

‘Ne može biti da ostavljamo sve ovo za sobom – ali je upravo tako. Trinaest mi je godina, i mi se iseljavamo. To je saznanje koje sobom nosi takvu razornu, neopozivu konačnost, da ga doživljavam skoro kao da je kraj sveta.

... probada me mladalačka tuga koja je toliko snažna da prestajem da plačem i pokušavam da se smirim pred navalom bola. Očajnički želim da vreme stane, da zaustavim brod snagom volje. Obuzima me prvi, žestoki napad nostalgije, ili *tešknote* – ova reč nostalgiji dodaje prizvuke tuge i čežnje.’⁸⁹

Već ovde na samom početku romana autorka ukazuje na značaj jezika i prevođenja za doživljaj i ostvarenje identiteta. Reč *tešknota* ne može se adekvatno, u potpunosti prevesti na engleski. Na primeru te reči počinjemo da pratimo duboku, složenu različitost iskustva dveju kultura kako su predstavljene u jeziku. Ta različitost jezika, nemogućnost jednog da izrazi dubinu iskustva sadržanog u drugom jeziku, odnosno kulturi, pokazatelj je razlika identiteta ostvarenih u različitim kulturama. Engleski jezik će joj dugo predstavljati problem u samoizražavanju jer ona kroz njega neće biti u stanju da izrazi svoja osećanja. Upravo taj novi jezik će svojim ‘nedostacima’ izražavati njen akutni osećaj gubitka detinjstva i domovine. Istovremeno, engleski će postati jezik ‘ogromne’, ali ‘prazne’ Kanade, i ‘cele nove geografije emocija’ sa kojima ona mora da se izbori.

U svom tekstu, Eva Hofman poistovećuje emigraciju i izrastanje iz detinjstva kao izgon iz raja. Trenutak kada ona to racionalizuje ilustruje problem predstavljanja stvarnosti.

‘Mnogo godina kasnije, na jednoj otmenoj zabavi u Njujorku upoznala sam jednu ženu koja mi je ispričala da je imala čarobno detinjstvo. Otac joj je bio diplomata visokog ranga u jednoj azijskoj zemlji, a ona je živela okružena raskošnom prefinjenošću, predusretljivošću posluge i ućtivim ugađanjima starijih muškaraca. Nije ni čudo, rekla mi je, što se, kada je tom delu njenog života u trinaestoj godini došao kraj, osetila kao izgnana iz raja i što za njim od tada neprestano traga.

Nikakvo čudo. Čudo je, međutim, od čega sve čovek uspeva da stvori raj. Ja sam joj ispričala kako sam odrastala u neugledom stanu u Krakovu, pritešnjena sa još četvoro ljudi u tri skromne sobe, okružena prepirkama, larmom mračnih političkih događanja, sećanjima na ratna stradanja i svakodnevnim borbom za opstanak. A opet, kada je došlo vreme odlasku, i ja sam se osetila proteranom iz srećnog, bezbednog okrilja Edena.’⁹⁰

⁸⁹ Eva Hofman, *Izgubljeno u prevodu*, Geopoetika, Beograd, 2002, str. 13-14

⁹⁰ Ibid, str. 15

Samo malo dalje, opisujući drugu situaciju i njeno moguće različito doživljavanje, autorka kaže: 'Možda se, na kraju krajeva, nije nikada ni desila, možda je posredi samo priča, a priča može da se ispriča na različite načine, da se promeni'.⁹¹ Još jedan primer različitog doživljavanja i jezičkog predstavljanja iskustva jeste razlika između njenog i iskustva njenih roditelja. Emigracija je za njih odlazak u 'obećanu zemlju', za nju 'izgon iz raja'. Autorka emigracijom gubi prvi autentični identitet, koji potpuno drugačija, nova kultura ne može da podrži. Za roditelje sve je drugačije. Njihov osećaj identiteta baziran je na njihovom osećanju da su Jevreji da žive u Poljskoj, i da stoga nemaju drugi izbor do da odu. Skoro svi njihovi prijatelji u Krakovu odlaze iz zemlje. Za njih je jedino pitanje da li otići u Izrael ili Kanadu. Ovaj roman naglašava razliku između javnog i ličnog osećanja identiteta, između dečjeg i odraslog identiteta. Zato su prikazi Poljske kao raja iz detinjstva, i prikaz Kanade kao zemlje izgnanstva, stavljeni u lični, a ne politički kontekst. Autorka prikazuje emigraciju u Kanadu kao nasilni izgon iz detinjstva. Taj njen akutni osećaj gubitka detinjstva u Poljskoj i osećaj prošlosti koji je baziran na tom gubitku okosnica su njene potrage za identitetom, a ne političke elaboracije situacije Jevreja u Poljskoj posle rata.

Ovakvo lično doživljavanje aktuelnosti, individualne sličnosti i razlike u tom psihološkom doživljavanju. Eva Hofman kontrastira i poredi sa takozvanim zvaničnim istorijama. U njenim autobiografskim primerima ogleda se raskorak između lične i oficijelne interpretacije istorije koja uobličava identitet. Ona otvara mnoga pitanja u vezi sa tim. Pre svega, autorka se bavi pitanjem odnosa pamćenja i istorije, njihovom neminovnom uslovljenošću, pitanjem njihove pouzdanosti, kao i mogućnošću da se pronikne u prošlost i njen eventualni smisao. Tako u pokušaju da sazna više o svojoj prošlosti, kada naide na zid ćutanja kod svog oca, ona uvida dvostruku ulogu jezika za istraživanje lične psihološke postojbine. S jedne strane je jezik, pored materijalnih dokaza, osnovni medijum spoznaje psiholoških korenova kako jedinke, tako i društvene grupe. Ćutanje njenog oca, navodi naizgled na paradoksalni zaključak. Ono nije prepreka otkrivanju prošlosti, već ukazuje na nedovoljnost, ličnu proizvoljnost uslovljenu individualnim doživljajem, da pouzdano predstavi prošlost. Vrednost lingvistički predstavljene prošlosti tako postaje problematična.

'Moj otac skoro nikada ne pominje rat; dostojanstvo je za njega u ćutnji, i previše ćutnje ponekad. ... Kako ću ikada da dokučim šta se stvarno desilo mojim roditeljima? Ja potičem iz rata, on je moja prava postojbina. Ali kao što je slučaj sa svim našim korenovima, ne mogu da ga pojmem. Možda nikada i ne uspevamo da saznamo odakle zaista potičemo; na izvestan način, svi smo mi stvoreni ex nihilo.'⁹²

Dalji problem u saznavanju prošlosti jeste vremenska, time i psihološka distanca, koja ne dozvoljava njen puni doživljaj i razumevanje, bez čega prošlost postaje besmisleni, opterećujući i

⁹¹ Eva Hofman, op.cit., str. 17

⁹² Ibid, str. 35

razarajući teret. Ovde je autorka suprotstavila dva važna načina doživljavanja prošlosti. Jedan, za kojim ona traga, jeste prošlost čije spoznanje obogaćuje čovekov identitet, čitav život. Drugi, iako autorka to eksplicitno ne navodi, možemo reći da vodi u suprotnost, insistiranje na prošlosti i njeno veličanje po sebi, što je put osiromašenja identiteta do njegovog negiranja. Takav put, verujemo, nije daleko od raznih oblika ekstremizama.

‘Majka želi da znam šta se dogodilo, a ja poput crnih perli čuvam svaku pojedinost njene priče u sećanju. Pitanje je časti pamtiti, kao da se time potvrđuje činjenica da smo Jevreji. Ali, ja ne razumem ono što pamtim. Da bih nekako popravila to što ih je zadesilo, trebalo bi da s njom oživim te događaje, i ja se trudim da to učinim. Ali ne sasvim. Ne mogu da se približim tom bolu onoliko koliko bi trebalo. Ali, ne mogu ni da mu se otmem.

Kada sam poodrasla, nastojala sam da zauzmem veće odstojanje. Svakako nema smisla umnožavati patnju, dodajući svoj bol na njihov. I svakako nema korisnih pouka koje bih izvukla iz iskustva mojih roditelja: ono se ne odnosi na moj život; ono bi me samo odvelo na pogrešan put, stvarajući od mene predodređenog pesimistu.’⁹³

U prvom delu svog autobiografskog romana, Eva Hofman pokreće i veoma važno, i uvek aktuelno pitanje ličnog promišljanja i odnosa prema ‘zvaničnoj istoriji’. Njen primer je posebno značajan jer se dešava u totalitarnom vremenu, ali takođe je veliko pitanje koliko su različiti vremenski periodi više ili manje totalitarni ili demokratski. Autorka ovo ilustruje primerom svojih nastavnika istorije u Poljskoj neposredno posle rata. Uz zadato promovisanje nove ideologije i negiranje vrednosti prethodne društvene istorije, tananim a dubokim psihološkim manevrima, ti ljudi uspevaju da svojim đacima usade nepropisano znanje koje oni lično doživljavaju kao validno. Još važnije od toga, time ih oni uče potrebi za kritičkom distancom prema zvaničnim interpretacijama istorije, odnosno identiteta.

‘Ne znam koji bi to izuzetno složeni istorijski i ideološki argumenti mogli potkrepiti ovu verziju istorije, ali znam da moji nastavnici ne veruju u nju. Uz pomoć oprobane pojmovne mreže oni nam predočavaju deliće jedne drugačije slike. Onaj kralj, koji je navodno tlačio svoje podanike onako tiranski... u stvari je, ubacuje nastavnik, veliki poljski rodoljub, koji je uveo sanitarni sistem i doveo italijanske arhitekte da sgrade neke od najlepših građevina u Evropi. Njegova žena, kraljica Jadwiga, bila je toliko pobožna i dobra prema sirotinji da su je smatrali sveticom.

Iz ovoga mogu da zaključim nekoliko stvari: pouka ovog nastavnika očigledno je da je dobro biti rodoljub i pobožan što on, očigledno, želi da prenese i na nas. Kada nam priča o ovakvim stvarima, glas mu postaje nekako topliji, nagine se nad katedru, dajući nam do znanja da ovo ostaje između njega i nas – on

⁹³ Eva Hofman, op.cit., str. 36

nam to saopštava bez okolišanja. Drugim rečima, važne stvari su izostavljene u udžbenicima istorije. Ne treba se obazirati na njih, valja nam potražiti istinu na nekom drugom mestu.”⁹⁴

Sledeća velika tema, relevantna za naše istraživanje odnosa jezika i identiteta, jeste odnos dveju kultura. U ovom delu romana, pozabavićemo se autorkinim opisom odnosa katoličanstva i jevrejstva u predratnoj Poljskoj, i kontrastom između Poljske i Kanade.

Kada govori o svom ranom detinjstvu, Eva Hofman prikazuje slobodno, neopterećeno mešanje katoličke i jevrejske kulture, sve do pojave antisemitizma. Ona se druži sa decom katolika, iz zabave, i uz odobravanje roditelja, prisustvuje katoličkim crkvenim obredima. Njena majka kada je očajna, kaže: 'Ježuš, Jožef i Sveta Marija'. Eva Hofman je u stanju da doživi lepotu druge vere, kulture. 'Klečim na podu sa ostalima, i pevam predivne himne; obuzme me posebno ushićenje kada se neki čist, snažan glas izdvoji iz jednoglasja mnoštva’.⁹⁵ Tek na kraju ove autobiografske priče, kada autorka bude u stanju da osmisli svoj život u dva jezika, ona ponovo biva sposobna da bez opterećenja nametnutih zvaničnom istorijom, ponovo doživi punoću lepote druge kulture i tako obogati sebe. Upravo će završetak ovog tematskog kruga, koji počinje dečjim prisustvom katoličkim misama i ushićenjem, a kompletira se mogućnošću punog života sa dve kulture u sebi, biti najlepší primer teze da se identitet obogaćuje kroz jezik.

Pre emigriranja, kontrast između Poljske i severnoameričke kulture doživljava se kroz očekivane stereotipe, koji su najčešći prvi lični doživljaj različitosti. Tako je Amerika zemlja koja nudi automobile, dolare, žvakaće gume, hemijske olovke, nedostupne u Poljskoj. Ove naizgled banalne ilustracije života druge kulture, kao predašnji primer doživljavanja dveju vera, u autorkinom doživljaju, su mogućnost uvida u duhovno bogatstvo. Kada čuje poznatu pesmu *Rock Around the Clock*, koja joj se odmah sviđa, Hofman komentariše:

'Električno, seksi uzbuđenje ove muzičke numere nimalo ne liči na tugaljivu liriku pesama, uglavnom poljskih i francuskih, koje obično slušam na radiju. Dok pevušim *Rock Around the Clock* svojim tužno raspuklim glasom, ne mogu do kraja da poverujem da zemlja iz koje dolazi toliko sjajnih stvari može da bude tako mračna kao što je prikazuju filmski žurnali.’⁹⁶

U kontekstu savremenog, 'globalnog' sveta, koji i počinje u doba emigriranja porodice Hofman, dislokacija gubi značenje. Danas kada se kulturološke razlike dovode u pitanje, kada su transportne i informacione veze gotovo trenutne, pojam mesta gubi na važnosti. Upravo zato se i vode velike polemike do koje mere treba sačuvati etničku, lingvističku, kulturološku autentičnost,

⁹⁴ Eva Hofman, op.cit., str. 77-78

⁹⁵ Ibid, str. 43

⁹⁶ Ibid, str. 76

da li je globalizacija uništenje različitosti ili novi vid povezanosti i jedinstva. Posle drugog svetskog rata, emigracija je predstavljala suštinsku promenu toposa i identiteta. To je za Evu Hofman bilo teško iskustvo sa kojim je trebalo izboriti se. Ona osećaj svog identiteta direktno vezuje ne samo za kulturu, već bukvalno za geografiju koja je tu kulturu proizvela. Nju ona smatra stalnim nepresušnim izvorisčem svog identiteta. To je baza koju nadograđuje iskustvima koja nailaze u daljem životu.

“Ne, ja nisam patriota, niti mi je ikada dopušteno da to budem. Pa ipak, zemlja mog detinjstva živi u meni sa prvenstvom koje predstavlja jedan vid ljubavi. Ona živi u meni uprkos mom saznanju o našoj marginalizovanosti i primitivnim, nelepim osećanjima uperenim protiv nas. Da li sam slepa, obmanjujem li sebe kada gajim sećanja na nju? Mislim da bih podlegla slepilu i samoobmani ako to ne bih učinila. Sve što mi je dala je svet, ali to je dovoljno. Pružila mi je jezik, opažanja, zvuke, ljudski rod. Podarila mi je boje i brazde stvarnosti, moje prve ljubavi. Apsolutni stepen tih ljubavi nikada se ne može ponovo iskusiti: nijedna geometrija krajolika, nijedna izmaglica u vazduhu neće u nama živeti takvom punoćom kao prvi predeli koje smo ugledali i kojima smo se predali potpuno, bez ostatka. ... Sve dok zadržimo sposobnost vezivanja, tu energiju želje koja nas vuče ka svetu i nagoni da želimo da živimo u njemu, uvek ćemo se vraćati. Samo treba da se oslanjamo na taj prvi, moćni plamen, ljubav koja se ne da porediti ni sa čim i zasniva se na neznanju, prvobitnoj strasti i gladi za sve oblike sveta, za ovde i sada.”⁹⁷

Autorkina ljubav prema zemlji iz koje potiče, prema zemlji koja joj je dala život, oprema je snagom da kroz sve nejasnoće i probleme življenja u i fizički i duhovno nepoznatoj geografiji, izađe kao obogaćena, zrela individua, integrisana u društvo, koja je pre svega u sebi integrisala različite kulture. Njena ljubav se može razumeti kao pozitivan stav prema životu, umeće da se vidi lepo i oplemenjujuće i to prihvati kao sastavni deo ljudskog duha. Takav pristup jeste odbrana od uvek prisutnog ružnog, razarajućeg, koje ako preovlađuje kao vid percepcije, neminovno osiromašuje i uništava i identitet.

Tema jezika otvara i zatvara ovo poglavlje. Na početku je opis prvog doživljavanja jezika, maternjeg, artikulacije glasova, izražavanja smisla. To je autorkina prva svest o granicama jezika i njenim potrebama za izražavanjem. Ta potreba ujedno je i potreba za izražavanjem identiteta, što je kako tvrde dubinski psihoanalitičari, životni proces. Autobiografsko pisanje je samo po sebi izraz identiteta. Kada kao dete izmišlja slogove i reči ona želi da “ispriča Priču, Svaku Priču, sve i svašta odjednom”⁹⁸. U tom prvom, polu svesnom doživljaju jezika, ona ipak spoznaje da jezik mora da sledi određena pravila, koja iako su moguće ograničavajuća, jedina omogućuju referentnu vezu sa svetom. Ovo je naime, primer, kako dete oseća ono o čemu raspravljaju lingvisti celog XX veka.

⁹⁷ Eva Hofman, op.cit., str. 91

⁹⁸ Ibid, str. 21

‘Ali, čak i u ovoj igri postoji jedno skriveno pravilo – zvuci treba da liče na prave slogove, ne smeju da se rastaču u grubi štropot, jer tada uopšte ne bih govorila. Želim razgovetnost – ali razgovetnost koja će da iskaže ceo svet odjednom’⁹⁹. Ona želi da iskaže sebe kroz jezik. Uradiće to pravljenjem mosta između dva jezika i njihove dve kulture.

Jezik jeste nosilac autentičnog kulturnog iskustva. Autentično podrazumeva idiosinkratično iskustvo, nepoznato drugim kulturama. Takva se iskustva najteže prevode. Tu se dolazi do problema čije bi rešavanje zahtevalo tzv. ‘totalno čitanje’, razumevanje celokupne kulture čija je slika sažeta u rečima, frazama, rečenicama, koje kada se prevedu gube ili nemaju smisao.

Jedan od primera ovoga nalazi se u kontrastivnom opisu dečjih spomenara u Poljskoj i Severnoj Americi. U staroj domovini te sveščice bile su ispisane melanholičnim, romantičnim stihovima u kojima se život opisuje kao dolina suza ili reka patnje. U novoj domovini pojavljuju se imperativne rečenice, kao što su ‘Nemoj nikada da izgubiš svoju prijatnu ličnost’, ‘Budi uvek vesela i ništa ružno ti se neće desiti!’.

Drugi primer pokazuje nemogućnost jednog jezika da izrazi iskustvo koje u njemu nije sadržano. To je situacija kada Eva Hofman prvi put vidi Montreal, za nju neverovatno veliki grad, ‘moćniji od bilo kog ploda mašte’. Tada ona kaže: ‘Gledamo bez reči u grad koji nam se približava’. Ona tek treba da stekne jezik da izrazi iskustvo koje joj predstoji.

⁹⁹ Eva Hofman, op.cit., str. 21

7.3.2. Izgon u novi jezik

Središnji deo ovog autobiografskog romana je gotovo celini posvećen autorkinom savladavanju novog jezika, engleskog. Ona opisuje svoj unutrašnji put od prvih utisaka koje novi jezik ostavlja na njeno doživljavanje sveta oko nje i uticaja tog sveta na njen unutrašnji život, nju samu, njen identitet. Kroz laganu, pitku priču o uklapanju u kanadsko društvo, ona pokazuje postepeno razaznavanje tog novog jezika, njegovih značenja, iskustava koje odslikava. Od velikog je značaja što autorka gotovo neprestano pravi poređenje sa svojim maternjim jezikom. Nekada je svesna različitosti koje dva jezika izražavaju. To su one idiosinkratične vrednosti različitih društvenih zajednica i njihovog poimanja sveta, to su istorijski talozi iskustva. Tada biva svesna kako jedan jezik može da iskaže velike dubine ljudske percepcije, možda i nepoznate drugoj kulturi. Ona takode uvida suštinske kulturološke razlike u vizuri koje su pre svega uslovile različitu percepciju. Sa druge strane, osvajanje novog jezika ona doživljava i kao sopstvenu promenu. Kontrastirajući novo iskustvo sa starim, Eva Hofman oseća da se njen duh menja, da joj novi jezik dozvoljava nove perspektive u opažanju i doživljavanju sveta oko nje. Zanimljiv je i važan i njen doživljaj maternjeg jezika koji ponekad u obilju novih stimulusa izgleda ili nedovoljan ili gubi značenje koje je ranije imao. U ovom poglavlju biće pokazano kako usvajanje jezika, u ovom slučaju drugog, stranog, uslovljava menjanje ličnosti. Jezik sadrži i izražava određenu percepciju sveta kroz kompleksne istorijsko-psihološke naslage čiji je i sam izraz. Učenje jezika podrazumeva usvajanje te vizure sagledavanja sveta.

Ovo poglavlje autobiografije počinje autorkinim, pre svega, fizičkim osvajanjem '*terra incognita-e*'. Fizičko osvajanje i prethodi artikulaciji iskustvenog. Njeno fizičko stupanje na novo tle čini demarkacionu liniju između prethodnog i novog dela njenog života. Na samom početku tog drugog dela ona nije u stanju da doživi predele kraj kojih prolazi povlači se u 'ćutljivo ravnodušje'. Autobiografije pokazuju vrlo tanku ili nepostojeću razliku između autentičnog fiktivnog. Ćutanje koje se ovde pominje, a koje bi u romanu fikciji imalo simboličnu funkciju, ovde ima autentičnu. Naime, novo iskustvo, fizičko, a onda njemu prateće psihičko, nije sadržano u postojećem jeziku, ono ne može biti artikulisano. Ćutanje je tako dokaz nemogućnosti da se novo iskustvo racionalizuje.

U svom novom životu, autorka prvo postaje svesna fizičkih razlika. Novi svet koji je okružuje u svom fizičkom izgledu, drugačijem od onog u Poljskoj, ukazuje i na drugačije trajanje, kraću istoriju. Lepota ove autobiografije je velikim delom u tome što autorka velike civilizacijske teme prikazuje na malim primerima svakodnevnog života. Tako ona opis kanadskih enterijera diskretno povezuje sa istorijom koja ih je oblikovala. U njima nema ničega 'što bi kuću okrenulo ka

unutra, dajući joj osećaj privatnosti, ili dubine – unutrašnjosti. Ovde nema masivnog drveta, prašine, niti ičega što ukazuje na proticanje vremena¹⁰⁰.

Novi identitet počinje davanjem novog imena. Simbolični i stvarni postupak se sjedinjuju i ukazuju na značaj koji jezičko označavanje ima iskustvu identitetu. Kada autorka pode u kanadsku školu nastavnica joj daje novo ime, približan engleski ekvivalent njenom izvornom, poljskom imenu. Ona, Ewa, postaje Iva, a njena sestra Alina postaje Ilejn. 'Nehajno pokrštavanje' koje izvodi nastavnica, autorka doživljava kao 'mali, seizmički mentalni poremećaj'.

'Naša imena, tako izvrnuta, postaju nam pomalo daleka – ali to je procep u koji ulazi večiti đavolak aprstrakcije. Naša poljska imena ne ukazuju na nas; ona su u svakom slučaju mi, isto kao naše oči ili ruke. Ova nova imena kojima bi trebalo da nam se obraćaju, a koja ni mi same još ne umemo da izgovorimo, nismo mi.'¹⁰¹

Na ovom stupnju, novi jezik je neprirodno nakalemljen, nije praćen doživljavanjem, i on tada ne izražava identitet. Preimenovanje, ipak, intuitivno jeste shvaćeno kao velika promena koja će se tek dogoditi.

Ono što sledi jeste istinsko učenje novog jezika. Potpuno okružena njime, autorka prepričava svoja prva iskustva sa engleskim. Na početku ona počinje da oseća glasove, slogove, ritam. To je jedan neracionalan stadijum kada joj se neke reči 'svidaju' ili 'ne svidaju' po svojoj zvučnosti, kada intuitivno oseća društvene konvencije, odsustvo smisla, zamaskirano ljubaznim frazama. Ovo pipanje u mraku novog jezika u potpunosti oživljava proces usvajanja jezika koji se dešava kod deteta.

U slučaju Eve Hofman radi se o bilingvizmu, koji je kako ćemo razmatrati kasnije, vrlo karakterističan za današnji 'globalni' svet. Pričajući o svom usvajanju engleskog jezika, autorka pravi poređenja i kontraste sa svojim maternjim jezikom. Ona suprotstavlja svoje doživljaje reči iz svoja dva jezika koje imaju isti označitelj, i pokazuje kako se one ne doživljavaju isto.

'Problem je uglavnom u tome što onaj ko nešto označava biva odvojen od onoga što označava. Reči koje sada učim ne predstavljaju smisao stvari na isti, neopozivi način kao u mom maternjem jeziku. 'Reka' je na poljskom zvučala životno, prožeta snagom suštine reke, mojih reka, mog ronjenja u rekama. 'Reka' na engleskom zvuči hladno – kao reč bez aure. Ona za mene nema nagomilane asocijacije, i ne odiše zračenjem prizvuka konotacije. Ne budi nikakve uspomene.

Ovaj proces se, avaj, ne odvija i u suprotnom pravcu. Kad sada ugledam reku, ona nije uobličena, povezana sa rečju koja se približava psihi – reč koja masu vode čini rekom a ne nekakvim bezobličnim

¹⁰⁰ Eva Hofman, op.cit., str. 118

¹⁰¹ Ibid, str. 122

prirodnim elementom. Reka preda mnom ostaje stvar, potpuno odeljena, potpuno nepokorna poimanju mog uma.¹⁰²

Pasus odslikava činjenicu da samo proživljeno lično iskustvo dozvoljava pun doživljaj jezika koji se koristi za označavanje, a može se povući paralela i sa kolektivnim doživljajem jezika.

Ovde se autorka dotiče čestih savremenih situacija – bilingvizma i prevodenja. Kada govori o prevodenju, ona ukazuje na veliko kulturološko nasleđe sadržano u jednom jeziku, a koje zatim biva naknadno obogaćeno ličnim iskustvom. Tako doživljaj jednog jezika nosi u sebi odlike kolektivnog i ličnog. Ona uvida da 'simetričan', potpuni prevod stoga i nije moguć. Ono što nije moguće prevesti jesu naslage iskustva. Reči drugog jezika imaju drugačije naslage i ne odslikavaju isto iskustvo.

'Kad mi moja drugarica Peni kaže da nekom zavidi, ili da je srećna, ili razočarana, trudim se svim silama da ne prevodim sa engleskog na poljski, već da tu reč vratim njenom izvoru, osećanju iz koje potiče. U tom trenu napora, spontanost odgovora je već izgubljena. Prevodenje u svakom slučaju ionako ne pomaže. Ja ne znam kako se Peni oseća kada govori o zavisti. Ta reč visi u platonskoj stratosferi, poput maglovitog prototipa svih zavisti, tako velika, toliko sveobuhvatna, da bi mogla da me zgromi – kao što bi mogli razočarenje ili sreća.

Postajem živo oličenje strukturalističke mudrosti; ne mogu da se oduprem saznanju da su reči samo to što jesu. Ali, to je užasno saznanje, bez i trunke utehe koju mudrost obično donosi. To ne znači da mogu slobodno da se igram rečima kako mi drago; reči su ionako u svom ogoljenom stanju svakako među najnepoželjnijim predmetima za igranje. Ne, ovo korenito razdvajanje reči i stvari je alhemija isušivanja, koja iz sveta ne izvlači samo smisao, već i boje, brazde, nijanse – njegovo samo postojanje. Radi se o gubitku žive veze.¹⁰³

Autorka je dovoljno obrazovana da zna šta joj se dešava. Ona poznaje lingvističku teoriju koju sada oseća na svom jeziku, svom iskustvu koje ne može da uspostavi smislenu vezu između označenog i označitelja, referentne stvarnosti i jezika. Razmatranje suštine jezika nije od pomoći, jer jezik, odnosno reč po sebi gubi svoju referentnu funkciju kada više ne prijanja uz fizičko ili mentalno okruženje, reči gube smisao, značenje. Gubitak žive veze koji nastaje veoma je ozbiljan jer podrazumeva gubitak načina samoizražavanja, izražavanja ličnog identiteta. Zato je autorka u ovom delu u 'izgonu', to je izgon iz jednog jezika u drugi, iz jednog doživljavanja ličnog identiteta, u novi. U vezi sa tim, ona kaže: 'Poljski je za kratko vreme atrofirao, svenuo od čiste jalovosti.

¹⁰² Eva Hofman, op.cit., str. 123

¹⁰³ Ibid, str. 123-124

Njegove reči ne mogu se primeniti na moja nova iskustva¹⁰⁴. Poljsko iskustvo života nije adekvatno da izrazi novo iskustvo.

Na ovom mestu je najakutniji doživljaj različitosti dveju kultura. Eva Hofman oseća sve to kroz jezik, odnosno dva jezika. Ona je kao emigrant, osoba koja u sebi sada već sadrži dva kulturna nasleđa, u poziciji da na najautentičniji način oseti mogućnosti i ograničenja jednog jezika. Njen prikaz međustanja, nedovoljnosti jezika da izrazi to njeno krajnje specifično iskustvo, najilustrativnije pokazuje važnost jezika za izražavanje sopstvene ličnosti. Ona čak kaže da kada čovek nije u stanju da izrazi sebe, svoj identitet, zbog nedovoljnosti jezika, čovek i ne postoji.

‘Sada je taj igrokaz od slika i reči nestao; nit se pokidala. Nemam unutrašnji jezik, a bez njega i unutrašnje slike – one slike preko kojih preradjemo spoljašnji svet, preko kojih ga primamo, volimo, usvajamo – postaju zamagljene.

Verbalna nerazgovetnost pokriva lica ovih ljudi, njihove pokrete svojevrsnom maglom. Ne mogu da ih prevedem na svoj unutrašnji jezik. Umesto da se pridoda mozaiku svesti i pamćenja, ovaj beznačajni događaj propada kroz nekakvu crnu rupu, a s njim propadam i ja. Šta mi se to dogodilo u ovom novom svetu? Ne znam. Ne vidim ono što sam videla, ne shvatam ono što je preda mnom. Nisam više ispunjena jezikom, imam samo sećanje na punoću koje me ispunjava zebnjom uz saznanje da, u ovom mračnom i praznom stanju, ja u stvari i ne postojim.’¹⁰⁵

Prevođenje se ne ograničava samo na reči, ono je vezano za celokupni način života. U slučaju življenja u drugoj kulturi, prevođenje je blisko povezano sa asimilacijom, ili bar uklapanjem i pripadanjem novoj društvenoj zajednici. Autorka ukazuje da se različitosti ne tiču samo iskustva koje je lingvistički oblikovano, već da se one jednakom snagom očitavaju i u fizičkoj stvarnosti. Ona pokazuje to na primeru svog fizičkog izgleda. Dok je u Poljskoj smatrana lepom devojčicom, u Kanadi je sasvim drugačije. ‘Zapravo, u očima ovih žena mogu da vidim da sam primerak pomalo dostojan sažaljenja – bleđa, gustih veđa, bez ijedne kovrdže u kosi, odevena u odeću koja nema nikakve veze sa trenutnom modom. I tako su one žustro prionule na posao, ne bi li ispravile te propuste.’¹⁰⁶

Prvo je jezik stvorio barijeru u autorkinom nastojanju da izrazi sopstveni identitet. Sada i nametanje drugačijeg fizičkog izgleda to pojačava. Kada pogleda svoju fotografiju, sebe, ona uviđa da se nalazi u ozbiljnom stanju otuđenosti – ‘Otuđenje počinje da se očitava na mom telu i licu’¹⁰⁷. To stanje, ili bolje stadijum u procesu uključivanja u novu zajednicu je možda i presudan. On je pre

¹⁰⁴ Eva Hofman, op.cit., str. 124

¹⁰⁵ Ibid, str. 125

¹⁰⁶ Ibid, str. 126

¹⁰⁷ Ibid, str. 127

svega, očekivan, kod ljudi koji novu sredinu (ali i staru jednako) duboko doživljavaju. Ovaj momenat je prekretnica posle koje ili sledi asimilacija, koja može da podrazumeva potiskivanje iskustva identiteta stečenog prethodnoj kulturi, ili sledi aktivno, kreativno obogaćujuće učestvovanje u životu nove zajednice pri čemu se vrednost prethodnog iskustva ne negira, već samo nadograđuje i obogaćuje novim sadržajima.

‘Jer, ako je smisao stvar međuljudskih odnosa i ako izvire iz gustine ljudskih veza i koliko drugi znaju o vašem bogatstvu, ovi uspešni imigranti su izgubili ponešto od sopstvenog smisla. U njihovoj izdvojenosti i ćutnji, njihova mudrost – ono što su nekada znali blisko i prisno, preko svoje kože – je zagušena i pomalo presušuje. Verovatno je u njihovoj imigrantskoj fazi potpuna asimilacija nemoguća i pokušavajući da prihvate raskoš i sjaj nove sredine, oni umesto toga postižu skoro savršeno iskorenjivanje: oni se kreću u čudno umerenoj zoni, gde je srednja vrednost kulturne vitalnosti blizu neutralnom. Sedeći uspravno u svojim automobilima, u besprekorno ispeglanim haljinama, održavajući svoje kuće urednije nego starosedelci, oni govore jedni drugima: ‘Dobro sam, sve je dobro’, i skoro i veruju da je tako.’¹⁰⁸

Autorka u ovom odeljku primećuje da je potpuna asimilacija nemoguća. Identitet stečen i stican u jednoj kulturi nije moguće obrisati, to bi krajnjoj liniji značilo brisanje čitave lične psihologije. Umesto toga, oni koji upravo zbog svoje psihičke konstitucije radije teže ‘potpunom uklapanju’ u novu zajednicu, tako da se kulturne razlike na njima ne primećuju, u stvari dolaze u jedno izveštačeno stanje simulacije pripadnosti. Identitet tako stvoren naravno da nema ništa od autentičnosti. Izgleda da se tada živi u nekakvom vakuumu gde smisao i jedne i druge kulture u potpunosti izmiče. Ovi imigranti su primer osiromašujućeg i ih nibirajućeg nastojanja da se uklope u novu okolinu.

Eva Hofman ima drugačiji senzibilitet od njih. Ona ne želi da izgubi prethodno nasleđe, svoj prvobitni identitet. Zato ona pridaje veliku važnost sećanju, i to aktivnom sećanju koje kreativno utiče na doživljavanje novog. Ipak, istovremeno, ona je svesna nepouzdanosti pamćenja zbog složenih psihičkih mehanizama koji ga iskrivljuju. I pored toga, pamćenje ima neospornu važnost u psihološkom održanju i rastu.

‘Gubitak je čaroban konzervans. Vreme se zaustavlja u trenutku razdvajanja, i nikakav utisak koji će uslediti ne pomiće sliku koju imate u umu. Kuća, bašta, zemlja koju ste ostavili ostaju zauvek onakvi kakve ste ih upamtili. Nostalgija – to najljirskije od svih osećanja – kristalizuje se oko ovih prizora poput ćilibara. Zatočeni u njemu, dom i prošlost jasni su, živi, ulepšani prenosnikom koji ih nosi i njegovom nepokretnošću.’¹⁰⁹

¹⁰⁸ Eva Hofman, op.cit., str. 163

¹⁰⁹ Ibid, str. 132

Posledice zanemarivanja pamćenja su kobne, to je simulacija, odnosno odsustvo autentičnog, bilo kakvog identiteta. kao što je pokazano prethodnom citatu, to je negiranje ličnosti, lišenost ličnosti. Odnos prema prošlosti, pamćenju prošlosti, uslovljen je čitavim kompleksom društvene situacije. Neke društvene zajednice imaju tu sreću da žive bez velikih promena duže vremena. One zajednice koje su na promene primorane češće uviđaju da je aktivno pamćenje nužno da bi se sprečilo potpuno anuliranje ličnosti. Evo kako autorka to objašnjava:

‘U našim naglašeno ideološkim vremenima, čak i nostalgija ima svoju politiku. Sentimentalni konzervativci smatraju da je ponovno oživljavanje sopstvene zaboravljene istorije protivotrov za površnost. Ideolozi budućnosti posmatraju vezanost za prošlost kao najgnusnije od svih čudovišta, reakcionarnu pokretačku silu. Nju treba izbaciti iz ljudske duše bez ikakve milosti ili samosažaljenja, jer ona sprečava neminovni tok događaja u pravcu sledeće Utopije. Samo izvesni istočnoevropski pisci, prisiljeni da marširaju u budućnost isuviše često, poznaju povratne opasnosti kako zaborava, tako i grčevitog držanja prošlosti. A opet, oni su svetski stručnjaci za tugovanje, budući da su izgubili ne arheološku, već živu prošlost. I tako uznose vrline istinskog sećanja. Nabokov bez i trunke stida evocira oživljava svoje detinjstvo u veličanstvenim bojama *tešknote*. Milan Kundera zna da je onaj ko lako zaboravlja Don Žuan iskustva, promiskuitetan i sklon ponavljanju, koji pati od nepodnošljive lakoće postojanja. Česlav Miloš pamti ljude i mesta iz svoje mladosti sa naročitom nežnošću, koja se čuva za predmete ljubavi koje drugi više ne cene.’¹¹⁰

Autorkin senzibilitet je takav da ona spontano pokušava da sebe ravnopravno izgradi na dvostrukom kulturnom nasleđu. Kako je ovaj tekst autobiografija, vidimo da se taj proces samo izgradnje na najplemenitiji način obogaćivanja identiteta kroz dve kulture, odvija ne kao svesna odluka, već kao potreba iz dubine duše. Kako ništa nije autohtono, tako se i ovakva težnja može pripisati humanističkom, pre svega porodičnom nasleđu. To je ilustrovano na početku romana (a i analizirano ovde u prethodnom odeljku) kada autorka piše o slobodnom mešanju rimokatoličke, odnosno poljske, i jevrejske kulture, u njenoj prvobitnoj zajednici. Opremljena takvim poimanjem sveta, gde razlike ne znače sukob, već međusobno dopunjavanje i obogaćivanje, ona pristupa, sada svesnije, životu u novoj zajednici. S ljubavlju s kakvom je opisivala i doživljavala svoju prvu postojbinu, ona sada doživljava i novu, i revnosno se trudi da je detaljno upozna i tako inkorporira u svoj unutrašnji univerzum.

‘Biće potrebne godine pre nego što budem pronašla i odabrala, u američkom jezičkom Vavilonu, stil duhovitosti koji mi odgovara. Biće potrebne godine vežbanja pre nego što njegove nijanse i uzorci ulegnu dovoljlivo u sinapse mog mozga, tako da mogu da proizvodim verbalni elektricitet. Biće potrebne godine

¹¹⁰ Eva Hofman, op.cit., str. 133-134

opažanja prikrivenog mučenja na zajedničkim časovima pre nego što budem shvatila jednako prikriveni šarm stripova iz *Njujorkera*.¹¹¹

Njen medijum u ovom nastojanju i pristupu jeste kao i uvek jezik. Ona počinje da u sebi oseća dva jezika koja izražavaju različite iskustvene sadržaje. Kada dobije na poklon dnevnik, što je pisani trag jednog identiteta, ona oseća da bi sada jedino smisleno bilo pisati ga na engleskom. Prolazi određeno vreme dok ona pisani tekst ne pretoči u slobodni, samo njen govor. Pisanje kao oblik samorefleksivnosti joj omogućava određeni stepen objektivnosti i unutrašnjeg rasta. U tom procesu, ona sve više postaje svesna jezika kojim izražava sebe, sada engleskog, trudi se da ga nauči što bolje, da priča pravilni engleski. To jeste oblik i način pripadanja društvu, ali jeste i način izgradnje sopstvene ličnosti. Verujemo da ako se oba ova nastojanja dešavaju u pravoj meri, to jeste dokaz zdravog, aktivnog, psihičkog rasta i stanja, i isto takvog pripadanja jednoj zajednici.

‘Kada pišem, imam stvarno postojanje koje odgovara aktivnosti pisanja – postojanje koje se odigrava na pola puta između mene i sveta umetničkih tvorevina, umetnosti, čistog jezika. Ovaj jezik počinje da izumeva moje novo ja.

Sociolingvisti bi rekli da ove jezičke poruke primam kao klasne signale, da povezujem pravilna sazvučja sa društvenim statusom onoga koji govori. To je, delimično, nesumnjivo tačno. ... A naročito u mojoj situaciji znam da će jezik biti instrument od suštinske važnosti, da ću moći da prevazidem stigme svoje skrajnutosti, težinu predrasuda o meni, samo ako uverljivo pravilni glasovi budu izlazili iz mojih usta.

Da, govor je pokazatelj klase. Ali, mislim da sam slušajući te varijetete govora oko sebe postala prijemčiva i za nešto drugo – nešto što se tiče estetike, pa čak i psihološkog zdravlja.¹¹²

Samoostvarenje, ostvarenje autentičnog ličnog identiteta jeste, kako kažu psiholozi dubinske analitičke psihologije, doživotan vrlo kompleksan proces koji zahteva veliki trud. U svom nastojanju da izražavanjem svoje ličnosti prevaziđe očekivane predrasude o sebi, ovde se nagoveštava autorkin cilj, objašnjen u trećem delu autobiografije – da postoji nesputana ne određena istorijskim okolnostima. Njen cilj jeste punoća življenja, ostvarenje njenih ličnih potencijala. Njena izloženost jeziku kroz koji mora da se probija da bi se osetila stvarno živom na njoj sopstveni način, pomogla joj je da uvidi velike opasnosti koje po psihološko zdravlje, pre svega, ima ‘lišenost jezika’. Pod tim se podrazumeva nemogućnost samoizražavanja, jedno degradirajuće, destruktivno stanje. Nasuprot njemu stoji punoća komunikacije, u kojoj se prenose i

¹¹¹ Eva Hofman, op.cit., str. 137

¹¹² Ibid, str. 141

razmenjuju sadržaji dveju duša, dva iskustva, dva identiteta. To je situacija koja obogaćuje one koji pričaju.

‘Ne radi se o tome da svi želimo da govorimo kraljevski engleski. ... , svi želimo da se osećamo kod kuće u svom jeziku. Želimo da smo u stanju da precizno i potpuno izrazimo sebe i svoj osećaj sveta. ... Lišenost jezika je dovoljan motiv za nasilje, jer je blizu lišenosti sebe samoga. Slepí gnev, bespomoćni bes je bes koji nema reči – bes koji čoveka preplavljuje mrakom. A ako je neko neprestano bez reči, ako neko opstojava u entropiji neartikulisanosti, to stanje samo po sebi može da postane frustracija iz koje se rađa bes. ... razgnevljeno udaranje prema nedostatku reči, prema nesposobnosti da uspemo da nas drugi shvate, vide. ... Ako je svaka terapija govorna terapija – lečenje razgovorom – onda su možda i sve neuroze vid govornog poremećaja.’¹¹¹

Autorkino nastojanje da ovlada novim jezikom pokazaće se kao njen način da prevaziđe društvene datosti i tako izrazi svoju autentičnu ličnost. Njeno samoostvarenje, individuacija, zaista počinje kada ona uvidi i u potpunosti prihvati specifičnost svog postojanja – svoje prošlo i sadašnje iskustvo u svim svojim kompleksnostima. Ona je svesna da ako posustane pred nepravdama, teškoćama, njen opstanak će biti doveden u pitanje. Kada ona govori o opstanku stiže se jak utisak da ne misli na fizički, već upravo na onaj koji joj je jasno cilj – punoća življenja. ‘Znam koliko je moja porodica postala nezaštićena; znam da mi je boje da uspem u životu, ili inače... To ‘inače’ poprima mnoge oblike u mojoj glavi – maglovite prizore bespomoćnosti, uskraćivanja i večitog siromaštva’¹¹⁴.

Položaj emigranta je, kako je pokazano u prethodnim poglavljima, univerzalno ljudsko stanje. Shvaćen i tako, i bukvalno, kao situacija čoveka koji živi u ‘novoј domovini’, emigracija odslikava jednu civilizacijsku crtu čoveka, njegovu duboku težnju da pobedi poteškoće, da osvoji novi prostor, bilo fizički, bilo duhovni. Autorka evocira kako je hrabrila samu sebe u tom smislu: ‘Kao suštinski skrajnuta osoba, imaš dva izbora: da se plašiš svake situacije, svakog društvenog sloja, ili da se sa svim tim suočiš na ravnoj nozi, sa istom drskošću i tvrdoglavom naprasitošću’¹¹⁵. U njenim rečima ogleda se iskonsko ljudsko stanje borbe za opstanak: ‘I mene goni račvasti bič ambicije i straha, a uspevam da smognem neobičnu snagu – silovitost, moć – iz osećaja lične odgovornosti, osećaja da je opstanak u mojim rukama’¹¹⁶. Vrlo je važno napomenuti da autorka insistira da se za uspeh ne treba i ne može boriti protiv vremena, već naprotiv, samo u skladu sa datim okolnostima.

¹¹¹ Eva Hofman, op.cit., 142-143

¹¹¹ Ibid, str. 178

¹¹⁵ Ibid, str. 179

¹¹⁶ Ibid, str. 179

U ovom delu autobiografije na prelep način pokazan je put psihičke aktualizacije, lični napor, borba da se ostvare sopstvene mogućnosti, da čovek sam sebe pre svega shvati i prihvati onakvim kakav jeste. Kako je pokazano u ovoj autobiografiji, prevashodni medijum za izražavanje identiteta jeste jezik. Traganje za identitetom je postupak koji u mnogome sličí naraciji, na šta ukazuje i sam žanr koji je pred nama. Ovo poglavlje se završava možda najvažnijom stepenicom u procesu individuacije – uviđanjem sebe, što je uslov za napredak, rast, obogaćenje.

'A kakav je oblik moje priče, priče koju mi moje vreme nalaže da ispričam? Možda je on u izbegavanju jedinog oblika koji mi nalaže da ispričam priču.

... možda se uklapam upravo svojom neprilagodenošću. Možda je uspešan imigrant preuveličana verzija starosedeoce. Od sada ću biti sazdana, kao mozaik, od delića – i moje svesti o njima. Jedino po tom svesnom opažanju, na kraju krajeva, i ostajem imigrant.'¹¹⁷

¹¹⁷ Eva Hofman, op.cit., str. 187

7.3.3. Život u novom svetu

Završno poglavlje knjige fokusirano je na elaboraciju načina na koji autorka uspeva da uvidi i potom ostvari svoju ličnost. Ono počinje opisom zabave. Prisutni su autorkini prijatelji i saradnici. Utisak koji se nameće kroz lagane opise čavrljanja jeste da svi oni, uključujući i naratora, pripadaju, da su deo istog društva. To je nadgradnja stanja iz prethodnog poglavlja gde ona kaže da se ne uklapa svojom neprilagodenošću. Njeno opredeljenje da ostane onakva kakva jeste, 'mozaik' sazdan od delića različitih iskustava, jeste opredeljenje da sačuva i razvije svoj identitet, u ovom slučaju to je identitet imigranta. Ipak, na početku ovog dela knjige, koje prvo ima u naslovu reč život, sada u SAD, kao da tek sada počinje puni život, jer autorka ima osećaj pripadnosti. To je bilo i jeste moguće samo kada čovek ostane dosledan sebi, kada radi na ostvarenju sopstvene ličnosti, istraje u toj neprestanoj borbi individuacije. Kada ona kaže da pripada iako se ne slaže u svemu sa svojim prijateljima, to još jednom potvrđuje zreli, autonomni, nezavisni identitet.

'Oni me smatraju jednom od njih, iako su moja mišljenja katkad pomalo oprečna u odnosu na sveopšti konsenzus. Kada razmišljam o sebi u kontekstu kategorija kulture – što možda činim i prečesto – znam da sam priznati primerak jedne vrste: žena profesionalac u Njujorku i pripadnica nove posleratne internacionalne klase: neko ko se oseća dobro i ko je podjednako neobičan, hrabar, sposoban i nestalan kao i tolike ovdašnje žene – predstavnica novog soja, rođena iz doba aviona i protivkulture, ambicija srednje klase i američke izdržljivosti.

Uklapam se, i moja okolina se uklapa sa mnom.'¹¹⁸

Njeno uklapanje, koje podrazumeva očuvanje lične specifičnosti, bilo je moguće samo zato što je stekla dubok i temeljan uvid u novu kulturu. Ona je shvatila, kako smo pokazali ranije, da potpuni prevod jednog iskustva nije moguć na drugom jeziku. Ali je takode uvidela da je uprkos tome, razumevanje moguće kroz prijateljstvo ljubav. To je momenat, duboko ljudski, koji prevazilazi ograničenja naše racionalne svesti, logosa, izraženog u jeziku. Postoji veliki deo nas koji jezik još ne može da izrazi, jer još nismo ovladali sopstvenom psihom, ali to je deo koji se doživljava intuitivno, i reči mu nisu potrebne. Takva situacija pokazana je na primeru drame *Prevodi*, Brajana Frila, kada se engleski vojnik zaljubljuje u lokalnu devojkicu. Oni nemaju zajednički jezik ali osećaju ljubav, iskonskim i intuitivnim delom svoje duše. U ovom romanu autorka na takvo, voljno razumevanje, posebno ukazuje. Danas je čovek dostigao dovoljan stepen samosvesti, da može da se trudi da pronikne u dušu druge osobe, istinska komunikacija danas je stvar svesnog napora. 'Ne možete da prenesete ljudska značenja u celosti iz jedne kulture u drugu

¹¹⁸ Eva Hofman, op.cit., str. 194

nista više nego što možete da transkribujete tekst. Uprkos tome, Liza i ja smo počele da se razumemo uz pomoć volje¹¹⁹. Dalje ona objašnjava:

‘Mnogo toga što čitam za mene je izgubljeno, izgubljeno u naletima i povlačenju talasa netačno i nepotpuno shvaćenih reči. Pa ipak, bez obzira na moju ozlojednost, primećujem da veoma dobro prolazim na predavanjima. Verujem da se to ne dešava samo uprkos, već i zahvaljujući mom hendikepu: zato što znam tako malo od jezika. Kao i bilo koja druga nesposobnost, i ova je stvorila svoje mehanizme nadoknađivanja, a moj um, srazmerno uskraćen za reči, postao je okretna alatka apstrakcije. U mojoj glavi nema neprestanog, svakodnevnog monologa koji bi mi odvrćao pažnju, nema verbalnih filigranskih naslaga koje bi trebalo sastrugati pre nego što se jasno ukaže kostur argumenta.’¹²⁰

Autorka jezik uči kroz istinski humanizam, svojom ljubavlju, otvorenošću za nova iskustva, i kroz umetnost novog sveta. Ona priznaje dobre tekovine nove kulture u kojoj se obrela. Tako ona govori o književnosti koju uči kroz svoje školovanje, a koja joj postaje bliska jer joj se ne nameće interpretacija, već se ona od nje traži. To je ‘demokratska ideologija čitanja’ koja dozvoljava čitaocu da sam promisli doživi umetničko delo. U vezi sa temom odnosa identiteta i jezika posebno je važno što se upravo umetnost reči doživljava na ovaj način.

‘... shvatila sam da mi u demokratskom obrazovnom sistemu, u demokratskoj ideologiji čitanja nikada nije nametnut osećaj da sam uljez koji se upušta u krivolov na tuđem imanju. U ovoj zemlji učenosti nailazim na podjednaku dobrodošlicu, i upravo kroz moć demokratizacije koju ima književnost počinjem da se u Americi osećam kod kuće, čak i pre nego što sam dobro shvatila američku književnost, ili njihov uzajamni odnos.’¹²¹

Vrlo je važno istaći ovde navedenu činjenicu da se autorka oseća ‘kod kuće’ kada joj nije nametnuta interpretacija iskustva, odnosno kada joj nije nametnuta forma identiteta, već kada je u okruženju koje joj omogućava da osmisli i doživi iskustvo na sebi svojstven način, čime nesputano ostvaruje sopstveni identitet. Taj način konačno će se pokazati kao potpuno uspešan. Kroz književnost, proučavajući nebrojena tumačenja koja samo ukazuju da identitet nije datost koja treba da sledi šablone nametnute na jedan ili drugi način, ona uspeva da ponovo ovlada jezikom. Sada ona ovladava engleskim i doživljava ga kao istinski svoj jezik, kao što je nekada mogla da doživi poljski. Upravo to je znak da je ona ostvarila svoj identitet, jezik koji koristi sada je izražava. ‘Vratila sam se pod okrilje muzike u jeziku ... Reči postaju, kao što su bile u detinjstvu, divota – osim što je ovo još bolje, jer su sada ukrštene sa složenošću značenja, sa zvučnošću proživljene,

¹¹⁹ Eva Hofman, op.cit., str. 200

¹²⁰ Ibid, str. 205

¹²¹ Ibid, str. 209

čulne misli¹²². Njen jezik sada izražava punoću njenog postojanja, složenost sastavljenu i od racionalnog i emotivnog.

Identitet se vezuje za neki oblik pripadnost, društvenoj grupi, naciji. Autorka se nalazi u situaciji koja je u mnogome reprezentativna za globalizam, a njen doživljaj identiteta mogao bi da bude izvanredan primer rešavanja problema identiteta. Danas je identitet pod velikim znakom pitanja, neki kritičari, kako smo ranije naveli, čak i negiraju njegovu važnost u savremenom svetu. Autorka je rasla u Americi, 'u društvu koje je u najvećoj meri bilo oslobođeno snobizma i u jednoj od najfluidnijih generacija'¹²³. U takvom društvu, koje je primer globalizacije, ona shvata da je autentičnost, lična različitost, u svakom društvu oblik izгона i nepripadanja. Paradoksalno samo, takvo stanje je dovodi do pripadnosti zajednici koja sva počiva na razlikama. Šta više, ona uviđa da je *'izgon arhetipsko stanje savremenog života'*. Za temu ovog romana, ovo je osovinska ideja. Naslovi poglavlja, 'Raj', 'Izgon', 'Novi svet', svojim mitološkim arhetipskim paralelama potenciraju tu ideju. Izgon se u ovom slučaju, vezano za globalizaciju, može razumeti kao lična različitost, autentičnost, trud da se istraje u ostvarivanju ličnog identiteta unutar jedne zajednice, ali ne podlegavši gotovim modelima identiteta koje ta zajednica nudi ili nameće. Kada raspravlja o ovoj temi, autorka stvara upečatljivo lep tekst o punoći življenja. Ona se poziva na Nabokova, koji uprkos svojoj uslovljenosti istorijskim okolnostima, sličnim njenim, uspeva da se izdigne iznad datosti i živi onako kako želi, nesputan režimima i ideologijama. Upravo je to model koji Eva Hofman oseća da joj je potreban, da bi bila svoja, da se identitet, ličnost, može razviti i ostvariti uprkos specifičnostima vremena prostora. Tako ostvaren identitet jeste dokaz slobode, nezavisnosti i neuslovljenosti okolnostima.

'Volela bih da mogu da upijam nabokovljevsu atmosferu. Volela bih da imam olimpijsku slobodu senzibiliteta kojem je ispod časti da, u svojoj autobiografiji, Ruskoj revoluciji pokloni više prostora od uzgrednog pominjanja, kao da takvi opšti događaji nisu imali moć da se iskale na suštinskim promenama u njegovom životu. ili kao da je bilo vulgarno, netaktično duže se zadržavati na nečemu tako brutalnom, tako prostački kolektivnom. Volela bih da mogu da se definišem – kao što Nabokov definiše i sebe i svoje likove -- pripovedačkim detaljem, prednošću koju dajem prominclama nad pastilama, ... Volela bih da mogu da dosegнем takav svet, delimično zato što je to naš najstvarniji svet, svet koji nije pregazila istorija, ili jezive najezde društvenih okolnosti. ...

Kako je, nasuprot tome, otrcano zamorno videti sebe kao kreaturu uobličenu istorijskim događajima i definisanu sociološkim kategorijama. ...

Njegova zapažanja potiču od potpuno slobodnog čoveka.'¹²⁴

¹²² Eva Hofman, op.cit., str. 212

¹²³ Ibid, str. 222

¹²⁴ Ibid, str. 224 - 225

Da bi čovek ostvario sopstvene potencijale – kada su oni u suprotnosti sa društvenim datostima, to sve ipak mora da se ostvari unutar društva. Taj veoma zahtevan balans je onda dokaz ostvarenosti ličnosti. Za to je potrebno mnogo uzajamnog razumevanja, volje, strpljenja. 'Duša može da svane usled preterane kritičke distance. Ako ne želim da ostanem u stanju jalovog unutrašnjeg izgnanstva do kraja života, moram da pronadem način da izgubim otuđenost, a da pri tom ne izgubim sebe'¹²⁵. Kako je u savremenom svetu, svetu globalizacije, izgon arhetipsko stanje čoveka, nastale su brojne društvene teorije o relativnosti kulture, kao odgovor na to stanje. Globalizacija sa jedne strane podrazumeva kulturnu raznolikost. Kulture nisu više izolovane, naprotiv jasnih granica među njima nema. Ovu situaciju autorka poredi s prevodenjem. Prevodenje je za nju upravo razumevanje drugačijeg iskustva. Reči nisu dovoljne, potrebna je mašta, uživljavanje – to nešto drugo, drugačije. 'Postoje oblici senzibiliteta koji su međusobno neuporedivi, topografije iskustva koje se ne mogu ni naslutiti na osnovu sopstvenog ograničenog iskustva'¹²⁶. Ta iskustva, tuda doživljavanja stvarnosti, kao i naša, sopstvena, mogu se razumeti kroz razumevanje medijuma kroz koji se prenose – jezik.

Autorka posebno naglašava narativnu prirodu konceptualizacije identiteta i prošlosti. Ona se vraća u Poljsku 'da vidi kako je njena priča mogla da ispadne'. Putovanje u sopstvenu prošlost jeste preduslov razumevanja sadašnje ličnosti, načina njenog nastanka i njene uslovljenosti. Ona insistira na razlici između vraćanja u prošlost, kao bega od sadašnjosti, nemogućnosti da se ostvari delotvoran odnos sa sadašnjim okolnostima, kreativnog odnosa sa prošlošću koji upravo omogućava plodonosni odnos sa okolinom. 'Čovek u izvesnoj meri mora ponovo da ispiše prošlost da bi je razumeo'¹²⁷. Narativnost ovakvog poduhvata se ogleda upravo u ličnoj racionalizaciji života koja neminovno dobija oblik priče. Hronologija u tom slučaju nikako ne može značiti objektivnost, (što je koncept koji je danas u velikoj meri problematizovan i u istorijskoj nauci) jer čovek ne može, u traganju za identitetom i ne treba, da se 'odmakne' od sebe, od perspektiva uslovljenih sopstvenom ličnošću.

Kako je ovo autobiografija otvoreno posvećena traganju za identitetom, autorka pokušava da razume svoje iskustvo na osnovu društvenih teorija na kojima je obrazovana. Osim teorije narativnosti, ona se u velikoj meri oslanja na dubinsku analitičku psihologiju, kao i na filozofiju dekonstrukcije, što ćemo pokazati kasnije. Kada usni san na engleskom, ona shvata da joj se desila velika psihološka promena. Novi jezik se sada nalazi u delovima njene psihe kojih ona nije svesna, ali koji su stubovi na kojima počiva njena ličnost. Ona shvata da je najvažnije tumačenje sna na engleskom sledeće: 'što su te reči na engleskom, i što mi se engleski obratio na jeziku koji dolazi iz podsvesnog, jezik jednostavan i tajanstven kao neka srednjovekovna balada, gnostički govor koji

¹²⁵ Eva Hofman, op.cit., str. 237

¹²⁶ Ibid, str. 232

¹²⁷ Ibid, str. 272

prethodi i nadilazi naše analitičke složenosti¹²⁸. Kada počne da ide psihijatru, ona doživljava lečenje kroz psihologiju i priču na drugom, engleskom jeziku. Pričajući svoj život unazad, na engleskom, ona ga ne samo ponovo proživljava da bi ga bolje shvatila, već ga proživljava na engleskom. Time ona to iskustvo još jednom usvaja na nov, integrišući način. Ipak, svesna je da to nikada nije moguće u potpunosti ostvariti, da uvek ostaje 'jaz'. Njena načitanost koja je postala deo njene ličnosti joj omogućuje da taj 'jaz' i premosti njegovim osmišljavanjem. Ona se tada oslanja na shvatanja Viliijama Blejka, njegove ideje o 'otvorima percepcije' (the Doors of Perceptions)¹²⁹, kao i Deride njegove teorije dekonstrukcije.¹³⁰ Oba viđenja se nadovezuju stvaraju njenu interpretaciju savremenog identiteta, načina prevazilaženja ograničenosti i ostvarenja punoće.

'Jaz je postao i procep, prozor kroz koji mogu da opažam raznolikost sveta. Otvori percepcije su se proširili jer su nekada bili rastavljeni. Baš kao što broj 2 nagoveštava sve druge brojeve, tako je i dvojaka svest neminovno polivalentna.

Polivalentnost nije ništa više nego stanje današnje svesti, i ništa više nego ono što današnji svet traži. Režina sveta nekada je bila vertikalna: poticala je iz prošlosti, ili od hijerarhije raja, zemlje i pakla; sada je horizontalna, sačinjena od bezbrojnog mnoštva događaja koji se odvijaju u isto vreme, utiskujući se u svaki trenutak u našim umovima i našim dnevnim sobama. U našem vremenu, izmeštanje je norma, a ne poremećaj, ali čak i u malo verovatnom slučaju da ceo svoj život provedemo na jednom mestu, fantastična raznolikost sa kojom živimo podseća nas nerpestano da više nismo norma ili središte, da ne postoji nijedno geografsko središte koje održava svet u jednom komadu i blješti stvarnim sjajem; umesto njega, postoje raštrkani čvorovi koji se utrkuju za našu pažnju. Njujork, Varšava, Teheran, Tokio, Kabul – svi oni polažu pravo na našu imaginaciju, svi nas podsećaju da smo u svetu bez središta ujedno uvek u centru i na periferiji, da nas svako središte koje se nadmeće smešta u prikrajak.'¹³¹

Deridina teorija o centru i periferiji, metanaraciji koju savremeni svet razgrađuje, ovde je lično doživljena. Razgradnja hijerarhijskog, dominirajućeg odnosa centar – periferija, jeste slika današnjeg 'globalnog' sveta. U njemu se identitet ostvaruje na nov način, kao što je i takav svet novina. Nov način ostvarivanja identiteta jeste uviđanje mnogih mogućnosti bivstvovanja, 'polivalentnost' koju svet nudi, i slobodan, svestan izbor među njima. Sloboda i mogućnost izbora mogući su kada čovek doživi svu složenost sveta. Dokaz toga jeste njegova mogućnost artikulacije tog iskustva, kad 'ovlada glasovima svog vremena i prostora – jedinim jezikom na kojem možemo da naučimo da mislimo i govorimo'. *Jezička artikulacija jeste racionalizacija iskustva, uviđanje*

¹²⁸ Eva Hofman, op.cit., str. 273

¹²⁹ U delu *The Marriage of Heaven and Hell*, 1790 - 1793, Vilijam Blejk kaže da (savremena) civilizacija uslovljava čovekovu percepciju nametanjem ograničenja na ljudski duh, a kojih on nije svestan.

¹³⁰ Derida je svoju teoriju dekonstrukcije prvi put definisao u delu *Of Grammatology*, 1967. Dekonstrukcija je pristup u filozofiji, književnoj kritici, društvenim naukama, koji se može definisati kao kritička analiza koja razotkriva neočigledne metafizičke pretpostavke u filozofskom i književnom diskursu.

¹³¹ Eva Hofman, op.cit., str. 307

sopstvenog autentičnog identiteta, koje svi mi treba da pronademo, 'kako bismo znali da postojimo ne samo u okviru kulture, već izvan nje'¹³². Ostvarenje identiteta onda omogućuje smisleni, kreativni odnos između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti sopstvenog života, omogućuje punoću postojanja.

'Ali, kad se vreme jednom razmrsi i povrati svoju dimenziju koja ga tera napred, sadašnji trenutak postaje uporište na kojem mogu da stojim sa većom lakoćom, održavajući ravnotežu između prošlosti i budućnosti, ravnotežu u vremenu.

Udišem svež prolećni vazduh. Upravo sada, ovo je mesto na kojem sam živa. Kako uopšte može da postoji bilo koje drugo mesto? Budi ovde sada, mislim u sebi s blago ironičnim prizvukom, s kojim tu frazu izgovaraju oni meni slični. A onda se fraza raspršuje. Blistave boje prelivaju se na suncu. Mali prostor vrta širi se i poprima dimenzije mira. Vreme mi pulsira kroz *kry* kao reka. Ovaj jezik je dovoljan. Ovde sam sada.'¹³³

¹³² Eva Hofman, op.cit., str. 308

¹³³ Ibid, str. 313

ZAKLJUČAK

Osnovna postavka ove teze jeste da ukaže na neraskidivu, složenu, duboku, povezanost jezika i predstave sopstva, i jedinke i društvene zajednice. To je učinjeno kroz odgovarajući savremeni teorijski okvir, pre svega dekonstrukcije, na primerima književnih dela, drama *Stvaranje istorije* i *Prevodi*, Brajana Frila, romana *1984*, Džordža Orvela, i autobiografskog romana *Izgubljeno u prevodu*, Eve Hofman.

Kritička teorija predstavljena u uvodnom delu i literarna dela uzajamno ukazuju i ilustruju neka od najvažnijih pitanja i postulata odnosa jezika i identiteta. Jedno od takvih centralnih mesta jeste pitanje političke moći kojom se sprovodi određena jezička politika. Moć se smatra implicitnom u procesu stvaranja politike, a jezičke politike se vide kao važan mehanizam kojim država i institucije koje učestvuju u stvaranju politike utiču na jezičko ponašanje. Mehanizam ovako shvaćene moći bio je obrazložen u interpretacijama dela Brajana Frila i Džordža Orvela. Oba autora su pokazali da politiku, društveno usmerenje i organizaciju određuje onaj ko ima fizičku moć. Da bi se moć održala, ona se zatim usmerava na željeno redefinisanje, menjanje kompletnih životnih sadržaja. To se čini menjanjem jezika koji je prvi medijum doživljavanja iskustva, njegovog osmišljavanja, racionalizacije. Promena jezika jeste promena svesti, naravno u željenom smeru. Ovako se ukazuje na drastičan inženjering ljudskog identiteta.

Savremena kritička teorija se sa ovim u vezi izrazito bavi pitanjem kolonizacije, mada sada ne više fizičkom kolonizacijom osvojenih teritorija što se dešavalo do kraja 19. veka, već kolonizacijom kao nametanjem načina života koji se danas ne sprovodi otvorenim nasiljem. Možemo opet reći da su oba navedena autora ilustrovali ovu tezu. Fril kroz autentične događaje koji se mogu posmatrati kao ilustracija kolonizacije u prošlosti, ali ravnopravno i kao ilustracija savremenih načina kolonizovanja. Orvel je naravno tu ideju razvio do njenih mogućih perspektivnih granica.

U svojoj knjizi *Legitimation Crisis*, filozof Jirgen Habermas¹³⁴ tvrdi da se svakodnevna komunikacija unutar određene kulturne tradicije karakteriše živom interakcijom u porodici i drugim osnovnim institucijama. Ali ovi osnovni izvori identiteta su danas sve više podložni uticajima tržišnih mehanizama birokratskim kontrolama kapitalističkih društava, što čini proces 'kolonizacije'. Posledični gubitak kulture, identiteta socijalizacije, imaju ogromne posledice, uključujući uništavanje izvora značenja, odnosno jednog unutrašnjeg oslonca, duhovne osovine oko koje čovek i društvo izgrađuju svoje viđenje sebe. Jezička politika u procesu ovako shvaćene

¹³⁴ Jirgen Habermas, *Legitimation Crisis*, Boston, Beacon Press, 1975

kolonizacije od ogromnog je značaja. Tako se na primer, u nekim istraživanjima širenje engleskog jezika ne sagledava kao proces kome individue dobrovoljno uče nov jezik zbog sopstvene dobrobiti, već pre kao mehanizam za uništenje kulturnog identiteta i nametanje ekonomskog poretka koji traži radnike i potrošače bez veza sa tradicionalnim institucijama koje bi mogle da posluže kao kontra balans državi i kapitalističkoj ekonomiji¹³⁵. Habermas identifikuje kolonizaciju – koja se delom odvija kroz jezičke promene – kao glavni društveni problem današnjice.

Kolonijalizam se dešava jer etnolingvističke manjine mogu da podriju osnovnu logiku dominirajućih društvenih sistema nudeći alternativne načine doživljavanja iskustva koji se ne mogu kontrolisati. U razmatranjima jezičkog kolonijalizma u fokusu su indirektni činovi upravljanja koji uobličavaju jezičko ponašanje individua i grupa. Istražuju se tehnike i prakse političara, birokrata, edukatora, i drugih državnih autoriteta na mikro nivou, kao i razlozi i strategije koje oni usvajaju. Tvrdi se da se ne treba zadržavati samo na istorijskim i strukturnim osnovama državne politike, već umesto toga, na 'diskursima, obrazovnim praksama, i upotrebi jezika'¹³⁶ - društvenim procesima uključenim u formiranje kulture i znanja. Da bi to ilustrirao, lingvista Alister Pennycook tvrdi da se obrazovanje u kolonijalnom Hong Kongu odvija na engleskom, što nije bilo samo pitanje odabira jezika za obrazovanje, već deo široke kulturne politike koja je imala za cilj da stvori 'pokorno' lokalno stanovništvo koje bi bilo politički pasivno spremno da sarađuje na svojoj sopstvenoj eksploataciji. Brajan Frel sagledao je tu situaciju u ne tako davnoj prošlosti svoje zemlje.

Postmodernizam, ili postmoderna, ili neomodernizam, jeste kritički pristup u filozofiji, umetnosti, društvenim naukama. Sa ovog stanovišta interesovanje je na promenama društvene strukture, komunikacija, kulture, koje nastaju kao rezultat novih uslova rada, novih ekonomskih i političkih struktura. Sa jezičkog stanovišta, ova pozicija je pre svega okrenuta stanju jezika u novom milenijumu, sa implikacijama koje se tiču preživljavanja mnogih jezika pod sadašnjim ekonomskim i političkim uslovima.

U čijem je interesu usvajanje velikih svetskih jezika na račun lokalnih? Jedan od osnovnih izazova pri odgovaranju na ovo pitanje jeste činjenica da tu treba kombinovati sofisticiranu analizu globalizacije sa kompleksnim razumevanjem kako nove tendencije u jeziku i pismenosti odgovaraju na nove tendencije u protoku kapitala, razvoju medija, tehnologija, mobilnosti ljudi i kultura.

Postmodernizam kao stalno problematizovanje datog jeste pokušaj da se shvatanje sveta ponovo promisli. On predstavlja skepticizam prema mnogim važećim konceptima i modelima mišljenja. Kategorije koje su se uzimale zdravo za gotovo, kao što su čovek, žena, klasa, rasa, nacija, identitet, svest, jezik, moć, sada se sagledavaju kao promenljive, zavisne, pre svega proizvedene, a ne kategorije koje po sebi imaju ontološki status.

¹³⁵ Vidi u: Robert Phillipson, *Linguistic Imperialism*. Oxford, OUP, 1992

¹³⁶ Alastair Pennycook, *English as the Discourse of Colonialism*, London, Routledge, 1998, str. 92

Postmodernizam otvara brojna važna pitanja vezana za jezik. Prvo, kako moć funkcioniše u odnosu na nacionalnu državu, odnosno kako se vlast ostvaruje kroz jezik. Drugo, on predstavlja ontologiju jezika kao kolonijalno/modernistički konstrukt. Treće, tiče se pitanja metanaracija ili epistemologija imperijalizma, jezičkih prava, jezičkog pristupa. Četvrto, ukazuje na lokalne, kontekstualne, zavisne načine razumevanja jezika i jezičke politike.

Jezička politika se odnosi na upotrebu jezika kao načina ostvarivanja vladavine. Ovu ideju razvio je Mišel Fuko¹³⁷ koji se bavio načinima na koji moć funkcioniše na mikro nivou u različitim svakodnevnim aktivnostima, više nego na makro nivou državne regulative. Vladavina jezikom se tako može razumeti u odnosu na odluke o jeziku i jezičkim formama u raznim institucijama (pravo, obrazovanje, štampa, nauka), koji određuju jezičku upotrebu, mišljenje, ponašanje i aktivnosti ljudi, grupa, organizacija. Ideja o vladavini kroz jezik jeste značajna zbog velikog broja izazova koje postavlja pred usvojene kanone jezičke politike i planiranja. Ova ideja menja smer razmišljanja o vladanju od vladinih organizacija, na mnogobrojne i mnogoznačne načine kroz koje se vladavina ostvaruje u praksi.

Sva društva su, kako navodi sociologija, multilingvalna, u smislu da se pojavljuju mnogi varijeteti, žanrovi, stilovi i kodovi, uprkos utisku da postoji društveni monolingvizam. Ovo je takozvana monoglotska ideologija. To je ideološki konfigurisano verovanje da je društvo suštinski monolingvalno, da je monolingvizam činjenica a ne ideološka percepcija. Kako se identitet više ne shvata kao datost, već kao tok, promena, i razvoj, to se može videti u delikatnim i evoluirajućim varijacijama jednog jezika, uključujući akcente, registre, stilove, i žanrove.

Danas postoje dve vrste interesovanja za jezik. Jedno je zbog činjenice da je jezik marker identiteta, drugo jer je jezik sredstvo komunikacije. Jezik je jedna od osnovnih ljudskih karakteristika, kao što su i religija, rod, rasa, a na osnovu kojih se ne sme vršiti diskriminacija. Kada se jezik manjine u nastavi zameni dominantnim jezikom većine, taj novi jezik se uči na račun maternjeg jezika koji se izmešta. Tako nastaje situacija diglosije, a često i zamene maternjeg jezika. Ovakva asimilacionistička nastava je lingvicidna. Obrazovni sistemi i masmediji su (naj)važniji agenti lingvicida. Za njima slede svetski ekonomski, tehno-militantni, i politički sistemi.

Svedoci smo dva različita procesa, načina usvajanja stranog jezika. Jedan je asimilacija, drugi integracija. Prvi je opisan u drami *Prevodi*, a drugi u romanu *Izgubljeno u prevodu*. Asimilacija se može definisati kao nestanak specifičnih osobina koje predstavljaju gubitak specifičnih elemenata materijalne i nematerijalne kulture, a subjektivno predstavljaju osećaj gubitka pripadnosti određenoj etničkoj grupi, i, istovremeno, usvajanje osobina druge kulture, čime se nadomešta prethodna, uz osećanje pripadnosti toj drugoj kulturi. Integracija je formiranje

¹³⁷ Michael, Foucault, 'Governmentality', in G.Burchell, C.Gordon, & P.Miller (eds.), *The Foucault Effect: Studies in governmentality*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, 1991, str. 87-104

zajedničkih osobina u etnički heterogenoj grupi. Asimilacija je restriktivni, a integracija aditivni proces. Asimilacija podrazumeva izmeštanje u drugu kulturu, a integracija voljno, aditivno učenje druge kulture. Integracija pretpostavlja otvorenu mogućnost izbora pripadanja.

Izabrana književna dela su ilustrovala ove kritičke postavke.

U prvoj polovini devetnaestog veka Englezi su Irsku pretvorili u svoju kolonijalnu laboratoriju započevši eksperiment modernizacije. Trebalo je, po njima zaostalu, ruralnu Irsku, preobratiti u modernu, urbanu civilizaciju. Najvažniji deo eksperimenta bio je uvođenje engleskog jezika za zvanični, a time i engleskog načina života. Engleski zvaničnici su irske toponime menjali u svojevoljno izmišljene engleske. U isto vreme kreće i ogromni talas emigracije Iraca u Englesku i Severnu Ameriku. Ovaj plan engleske vlade jasno je imao za cilj da koloniju asimiluje brišući nacionalnu autentičnost. Engleski jezik postao je za Irce oblik dvostrukog egzila, i za one u svojoj zemlji, i za one u emigraciji. Irski jezik od tada počinje da se gubi i nestaje u tolikoj meri da 1975. jedno istraživanje u Irskoj pokazuje da manje od četvrtine ispitanika veruje da će irski jezik doživeti novi milenijum.¹³⁸ To istraživanje bilo je deo kampanje za oživljavanje irskog jezika, jer se pokazalo da veliki broj ljudi veruje da je irski jezik suština irskog identiteta.

Neosporne karakteristike današnjice su jezička kolonizacija, odnosno nezadrživo širenje engleskog jezika, jezički inženjering, lingvicid, nestanak autentičnog jezika jedne kulture pred napretkom modernizacije, problematičan odnos takozvanih malih naroda prema gravitacionoj privlačnosti takozvanih velikih naroda i njihovih načina života. Naravno, u vezi sa ovim su i kompleksna pitanja ideologije i moći koja se na najsuptilniji način sprovode upravo kroz, na jedan ili drugi način nametnuti jezik, odnosno nametnuti identitet. Zbog ovoga, danas posebno, nacionalni jezik učestvuje u očuvanju nacionalnog identiteta. U vezi sa tim je i pitanje bilingvizma i stoga novih oblika samosvesti, migracije, dijaspor.

Odnos jezika i (samo)svesti bio je velika tema Džordža Orvela. U eseju 'Politics and the English Language'¹³⁹ (1946) izneo je svoje osnovne stavove o temi koju će kasnije umetnički uobličiti u svom remek delu 1984. U tom eseju pisac reaguje na degradaciju engleskog jezika za koju pre svega okrivljuje politiku i ekonomiju. On objašnjava da je proces osiromašnja jezika kroz njegovo pojednostavljivanje zamagljivanje izvornog značenja reči, proces usmeren ka osiromašnju i zamagljivanju svesti. To je reverzibilan proces. Ružan i neprecizan jezik rezultat je upravo takvih misli, ali onda taj jezik dalje stvara još uprošćenije razmišljanje. Pobuna protiv takvog 'kognitivnog lanca' jeste jedan duboko angažovani čin. Kontrola jezika predstavlja apsolutno ograničenje čoveka, a time i negaciju mogućnosti čovekovog razvoja. Dokaz toga jeste totalitarnost procesa globalizacije, globalne politike i ekonomije, osiromašnje engleskog jezika kao

¹³⁸ Vidi u Deklan Kiberd, *Inventing Ireland*, 1996

¹³⁹ George Orwell, 'Politics and the English Language', http://www.orwell.ru/library/essays/politics/english/e_polit

jezika globalizacije, a onda i osiromašenje lokalnih jezika pod uticajem i engleskog i globalizacije. ideja jezičke političke korektnosti koja često služi za izbegavanje smisla, i mnoga druga.

Jezik je medijum i ličnog i društvenog identiteta, on čini osnovu svog društvenog okruženja koje samo kroz jezik postaje smisljeno i razumljivo. Sopstvo je zavisno od okruženja jer se ono definiše kroz odnos sa društvom. Jezik je konstitutivni element sopstva. Jezik je slika dosegnuća naše svesti o sebi i o društvu u kome živimo, o civilizaciji koja sebe istovremeno naziva globalnom i multikulturnom. Svest o jeziku, svest o sebi, danas je posebno zahtevan zadatak. To, u najkraćem, znači ne ostati ravnodušan, nekritičan prema kompleksnim, najčešće neočiglednim, fenomenima sadašnjice koji uobličavaju našu istoriju i nas same.

BIBLIOGRAFIJA

- Barker, Howard, *Arguments for a Theatre*, Manchester University Press, Manchester, 1994
- Barthes, Roland, *Mythologies*, Hilland Wang, 1972
- Benjamin, Walter, *Illuminations*, Schocken Books, New York, 1995
- Beynon, John and Dunkerley, David, *Globalisation: The Reader*, London: Athlone, 2000
- Bhabha, Homi, *The Place of Culture*, London: Routledge, 1994
- Blumer, Herbert, 'Collective Behaviour', in A. McClung-Lee *Principles of Sociology*, New York: Barnes and Noble, 1964
- Blumer, Herbert, *Symbolic Interactionism*, Berkley, University of California Press, 1986
- Bodrijar, Žan, *Prozirnost zla*, Svetovi, Novi Sad, 1994
- Bodrijar, Žan, *Simulacija i simulakrum*, Svetovi, Novi Sad, 1991
- Brown, Wendy, *States of Injury*, Princeton University Press, 1995
- Bugarški, Ranko, *Lica jezika, XX vek*, Beograd, 2001
- Calhoun, Craig, *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference*, Blackwell Publishers, 1995
- Carr, Edward, Hallet, *What is History*, Penguin, London, 1973
- Cerulo, Karen, 'Identity Construction: New Issues, New Directions', in *Annual Review of Sociology*, Vol.23, 1997
- Collingwood, Robin, George, *Ideja istorije*, Svjetlost, Sarajevo, 1986
- Cooley, Charles, Horton, *On Self and Social Organization*, University of Chicago Press, 1998
- Crossley, Nick, *Key Concepts in Critical Social Theory*, SAGE Publications, 2005
- Crystal, David, *Language Death*, Cambridge University Press, 2002
- Derida, Žak, *Bela mitologija*, Svetovi, Novi Sad, 1990
- Derida, Žak, *Kosmopolitike*, Stubovi kulture, Beograd, 2002
- Derida, Žak, *Nasilje i metafizika*, Plato, Beograd, 2001

- Derida, Žak, *O gramatologiji*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976
- Derida, Žak, *Positions*, University of Chicago Press, 1981
- Derida, Žak, *Sila zakona – mistični temelj autoriteta*, Svetovi, Novi Sad, 1995
- Derrida, Jacques, *Speech and Phenomena*, Evanston, IL: Northwestern University Press, 1973
- Eagleton, Terry, *Književna teorija*, Liber, Zagreb, 1987
- Eco, Umberto, *Apocalypse Postponed*, Flamingo, London, 1995
- Eco, Umberto, *Interpretation and Overinterpretation*, Cambridge University Press, 1996
- Eco, Umberto, *Semiotics and the Philosophy of Language (Advances in Semiotics)*, Indiana University Press, 1986
- Eco, Umberto, *Simbol*, Narodna knjiga, Beograd, 1995
- Eco, Umberto, *Travels in Hyperreality*, Picador, 1986
- Erikson, Erik, .H., *Identity and Life Cycle*, W. W. Norton & Company, 1994
- Erjavec, Aleš, *Ideologija i umetnost modernizma*, Svjetlost, Sarajevo, 1991
- Fairclough, Norman, *Language and Power*, London: Longman, 1994
- Falck, Colin, *Myth, Truth and Literature*, Cambridge University Press, 1995
- The Feminist Reader*, ed. Catherine Belsey, Jillian Moore, Macmillan, 1987
- Ferguson, Frensis, *Pojam pozorišta*, Nolit, Beograd, 1979
- Foucault, Michael, *Language, Counter-Memory, Practice*, New York: Cornell University Press, 1980
- Foucault, Michael, *Madness and Civilization*, Tavistok Publications, London, 1985
- Friel, Brian, *Translations*, Faber and Faber, London, 1980
- Friel, Brian, *Making History*, Faber and Faber, London, 1989
- Fuhrer, Urs, *Cultivating Minds: Identity as Meaning-Making Practice*, Routledge, 2003
- Fuko, Mišel, *Nadzirati i kažnjavati – rođenje zatvora*, Prosveta, Beograd, 1997
- Fuko, Mišel, *Treba braniti društvo*, Svetovi, Novi Sad, 1998
- Gadamer, Hans, Georg, *Pohvala teoriji*, Oktoih, Trebinje, 1996
- Giddens, Anthony, *The Constitution of Society*, Cambridge: Polity, 1984

- Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity, 1990
- Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity*, Cambridge: Polity, 1991
- Hegel: *A Collection of Critical Essays*, ed.M.Alasdair. Garden City: Doubleday & Company. 1972
- Hofman, Eva, *Izgnubljeno u prevodu*, Geopoetika, Beograd, 2002
- Hughes, Stuart, *Istorija kao umetnost i nauka*, Gradina, Niš, 1984
- Hutchion, Linda, *Poetika postmodernizma*. Svetovi, Novi Sad, 1996
- Jameson, Fredric. *U tamnici jezika*, Stvarnost, Zagreb. 1978
- Jameson, Fredric, *The Political Unconscious – Narrative as a Socially Symbolic Act*, Cornell University Press, 1991
- Jenkins, Richard, *Social Identity*, Routledge, 2004
- Johnson, Richard, Chambers, Deborah, Raghuram. Parvati, Tinknell, Estella, *The Practice of Cultural Studies*. SAGE Publications, 2004
- Kalve, Luj. Žan, *Rat među jezicima*, XXV vek, Beograd, 1995
- Kenneth. Burke, *Attitudes towards History*. Beacon Press, Boston, 1959
- Kiberd, Declan., *Inventing Ireland*, Vintage, London. 1996
- Levin. David. *History as Romantic Art*, Stanford University Press, 1959
- Liotar, Žan. Fransoa, *Postmoderno stanje*, Svetovi, Novi Sad. 1988
- Martin Heidegger*, ed.Timothy Clark, Routledge, 2002
- Mead, Herbert, *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*, University of Chicago Press, 1934
- Michael Foucault*, ed. Barry Smith, Routledge, 2002
- Modern Criticism and Theory, a Reader*, ed.David Lodge, Longman, 1991
- Noakes, Susan, *Timely Reading*, Cornell University Press, 1988
- Norris, Christopher, *Dekonstrukcija*, Nolit, Beograd, 1990
- Orvel, Džordž, *1984*, BIGZ, Beograd, 1984
- Orwell, George, 'Politics and the English Language',
http://www.orwell.ru/library/essays/politics/english/e_polit
- Pennycook, Alastair, *English as the Discourse of Colonialism*, London, Routledge, 1998

- Phillipson, Robert, *Linguistic Imperialism*. Oxford: OUP, 1992
- Renier, Gustaaf, Johannes, *History – its Purpose and Method*, Mercer University Press, 1950
- Said, Edward, *Culture and Imperialism*. New York: Vintage, 1994
- Spencer, Steve, and Taylor, Gary, *Social Identities: Multidisciplinary Approach*, Routledge, 2004
- Steiner, George, *After Babel, Aspects of language and translation*, OUP, 1998
- Steiner, George, *Language and Silence*. Faber and Faber, 1985
- Time, Difference and Boundaries*, ed by Heidrun Frieze, Berghan Books, 2002
- Tomlinson, John, *Globalization and Culture*, University of Chicago Press, 1999
- Toynbe, Arnold, *Study of History*, Gramercy, 1989
- Trilling, Lionel, *Beyond Culture*, Penguin, London, 1967
- 20th Century Literary Criticism*, ed. David Lodge. Longman, London, 1987
- Vigotsky, Lav, *Pitanja teorije i istorije psihologije*, ZUNS, Beograd, 1996.
- Vigotsky. Lav. *Mišljenje i govor*, Nolit, Beograd, 1983;
- Woodward, Kathryn. *Identity and Difference*, London: Sage, 1997

IMENSKI REGISTAR

Barker. Howard. 7,8
Barthes. Roland, 6
Benjamin, Walter. 1
Blake, William, 887
Bodrilard, Jean, 15
Brown, Wendy, 16
Bugarski, Ranko. 23
Calhoun. Craig. 14
Carr, Edward, Hallet. 5-7.30
Cerulo. Karen, 13
Collingwood, Robin. George, 26
Cooley, Charles, Horton, 10
Croce, Benedetto, 26
Crystal, David. 23
Derrida, Jacques, 2. 15. 44, 87
Eco, Umberto, 6
Erikson, Erik, 21
Foucault. Michael, 15, 20, 41, 92
Friel, Brian, 4, 25-27, 30-33, 34-38, 41, 43, 45, 89, 92
Fuhrer, Urs, 19
Gadamer, Hans, 1
Habermas. Jurgen, 88-90
Hegel, Friedrich, 2

Hoffman, Eva, 4, 25, 62-89, 93
Jenkins, Richard, 10, 13
Kiberd, Declan, 33, 41, 43, 44, 93
Lacan, Jacques, 20
Lukacs, Georg, 6
Lyotard, Jean, Francois, 15, 21
Orwell, George, 4, 25, 46-89, 92
Pennycook, Alastair, 90
Phillipson, Robert, 90
Rushdie, Salman, 64
Spencer, Steve, and Taylor, Gary, 20
Steiner, George, 43
Tomlinson, John, 22
Toynbe, Arnold, 24
Vigotsky, Lev, 1

PODACI POTREBNI ZA DIGITALIZACIJU DOKTORSKE DISERTACIJE

Ime i prezime autora: Nadežda Stojković

Godina rođenja: 1969

E-mail: Nadezda.Stojkovic@elfak.ni.ac.rs

Organizaciona jedinica Univerziteta Crne Gore: Filozofski fakultet

Naslov doktorske disertacije: *Jezik u književnom djelu kao faktor kreiranja identiteta*

Prevod naslova na engleski jezik:

Language in Literary Works as a Factor in the Creation of Identity

Datum odbrane: 15.07.2009.

Signatura u Univerzitetskoj biblioteci¹:

Naslov, sažeci, ključne riječi (priložiti dokument sa podacima potrebnim za unos doktorske disertacije u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore):

Izjava o korišćenju (priložiti potpisanu izjavu):

Napomena:

¹ Podatak o signaturi (lokaciji) može ispuniti biblioteka organizacione jedinice/Univerzitetska biblioteka

**PODACI POTREBNI ZA UNOS DOKTORSKE DISERTACIJE U DIGITALNI
ARHIV UNIVERZITETA CRNE GORE**

Prevod naslova disertacije na engleski jezik:

Language in Literary Works as a Factor in the Creation of Identity

Mentor i članovi komisija (za ocjenu i odbranu):

Mentor: Prof. dr Bojka Đukanović

Članovi: Prof. dr Radmila Šević

Prof. dr Janko Andrijašević

Sažetak²: zasebni dokument

Sažetak na engleskom (njemačkom ili francuskom) jeziku: zasebni dokument

Ključne riječi: jezik, identitet, književno djelo, roman, XX vijek

Ključne riječi na engleskom jeziku: language, identity, literary work, novel, XX century

² Ukoliko je predviđeni prostor za polja Sažetak, Sažetak na engleskom jeziku, Ključne riječi i Ključne riječi na engleskom jeziku nedovoljan, priložiti ih u posebnom prilogu.

Naučna oblast/uža naučna oblast: književne nauke

Naučna oblast/uža naučna oblast na engleskom jeziku: literary science

Ostali podaci:

Resume

The thesis *Language in Literary Works as a Factor in the Creation of Identity* aims to examine the contemporary relevance of questions concerning the importance of one's mother tongue, bilingualism, and foreign languages today, as well as the connection and/or interdependence between language and identity—both personal and collective. The thesis is presented through a selected theoretical framework and then analyzed using examples from 20th century literary works.

Different historical periods have been marked by interest in particular aspects of human existence. A defining feature of the present time is, among other things, human preoccupation with oneself and own existence. In the past two centuries, not only have the human sciences emerged and developed, but it has also become clear that a holistic, interdisciplinary approach is both necessary and meaningful. This marks a new dimension in historical development. The present era is, more than any before, preoccupied with history. Exploring self-awareness, or identity, has become an anthropological project that needs to investigate the interaction of psychology, language, sociology, art—in short, the entirety of culture.

Language is the collective memory of shared experience throughout history. A person is a historical being, born into an environment already formed by countless layers of meaning and tradition. Derrida thus points out that to speak one language does not simply mean to use the same linguistic operations. A shared language implies a shared ethos, culture, and belonging. Words, in their etymologies, contain sedimentations of historical context. Knowledge of history as the totality of past existence is a prerequisite for understanding the totality of the present, for self-knowledge—both collective and individual. These two forms of identity, personal and collective (social, national), do not stand in a hierarchical relationship but are mutually dependent. Individual striving for selfhood is a self-identification process that unfolds in relation to one's inner life and to the community one belongs to, to its shared yet diverse identity.

Brian Friel, one of Ireland's most important writers, wrote the play *Translations* (1980), which addresses the English linguistic colonization of Ireland and is based on actual historical events. This play serves as an example of how, within the seemingly limited space of a single event, deeply interconnected aspects of modern times related to language can be observed—such as linguistic colonization, the unstoppable spread of English, language engineering, linguisticide, the disappearance of a culture's authentic language under the advance of modernization, and the relationship of so-called small nations to the gravitational pull of so-called great nations and their way of life. Closely connected to these issues are the complex questions of ideology and power, which are most subtly exercised through the imposition of language—and thus of identity. Friel thereby raises questions about the importance of national language for preserving national identity, bilingualism, and consequently new forms of self-awareness, migration, and diaspora.

The relationship between language and (self-)consciousness was also a major theme for George Orwell. In *1984*, Orwell shows that a totalitarian society rests on limiting thought—on mental coercion through an imposed language that has first been subjected to linguistic engineering. The fundamental premise of *Newspeak*, as the author calls that language, is that if something cannot be expressed in language, it cannot exist in thought. Nothing can occur that has not first existed in human consciousness, and consciousness and language are

inseparable. Control of language thus represents an absolute restriction of humanity and, consequently, a negation of the possibility of human development.

In her autobiographical novel *Lost in Translation* (1989), Eva Hoffman's central theme is her confrontation with the sudden change in her linguistic environment. In this novel, language is presented as the medium of both personal and social identity. The expression "lost in translation" refers not only to the author's initial disorientation in a new language but also to a permanent shift in her consciousness. She perceives language as the foundation of her social environment, which becomes meaningful and comprehensible only through language. This novel beautifully demonstrates—precisely because it depicts a real rather than a fictional experience—that acquiring two languages creatively enriches identity. Both languages coexist equally, complementing and deepening the self.

Sažetak

Teza *Jezik u književnom delu kao faktor kreiranja identiteta* ima za cilj da razmotri aktuelnost pitanja važnosti maternjeg jezika, bilingvizma, stranog jezika danas, te povezanost i/ili uslovljenost odnosa jezika identiteta, kako ličnog tako kolektivnog. Teza je predstavljena kroz odabrani teorijski okvir, a zatim na primerima književnih dela XX veka.

Istorijske periode karakteriše interesovanje za određene aspekte ljudskog postojanja. Karakteristika sadašnjeg vremena, između ostalog, je i čovekova zaokupljenost sobom, sopstvenim postojanjem. U poslednja dva veka ne samo što su se pojavile i uobličile nauke koje se bave čovekovim duhom, već je danas jasno da je nužan i jedino svrsishodan celovit, interdisciplinarni pristup. Ovo predstavlja novu dimenziju istorijskog kretanja. Sadašnje doba je najviše zaokupljeno istorijom od svih doba. Sagledavanje samosvesti, odnosno identiteta, postaje jedan antropološki projekat u kome treba istražiti medudejstvo psihologije, jezika, sociologije, umetnosti, odnosno celokupnost kulture.

Jezik jeste kolektivno pamćenje zajedničkog iskustva kroz istoriju. Čovek je istorijsko biće, on se rada u sredini koja je već oformljena nebrojenim naslagama značenja i tradicije. Zato Derida ukazuje da govoriti jednim jezikom ne znači prosto koristiti iste lingvističke operacije. Isti jezik podrazumeva isti etos, kulturu, pripadanje. Reči u svojim etimologijama sadrže sedimentacije istorijskog konteksta. A znanje o istoriji kao sveukupnosti prošlog postojanja preduslov je razumevanja sveukupnosti sadašnjeg postojanja, samospoznaje, i to kako kolektivne, tako i individualne, lične. Ova dva vida identiteta, lični i kolektivni, društveni, nacionalni, ne stoje ni u kakvom hijerarhijskom odnosu, već su međusobno uslovljeni. Individualno traganje za sopstvenošću jedan je samoidentifikacioni proces koji se odvija u odnosu na čovekov unutrašnji život i na zajednicu u kojoj živi, na njen zajednički ali uraznoličeni identitet.

Brajan Fril, jedan od najznačajnijih irskih pisaca, napisao je 1980. godine dramu *Translations (Prevodi)*, koja govori o engleskoj jezičkoj kolonizaciji Irske, a zasnovana je na konkretnim istorijskim dešavanjima. Ova drama poslužila je kao primer kako se na naizgled nevelikom prostoru samo jednog događaja mogu sagledati neki nerazlučivo povezani aspekti savremenog doba vezani za jezik. To su jezička kolonizacija, odnosno nezadrživo širenje engleskog jezika, jezički inženjering, lingvicide, nestanak autentičnog jezika jedne kulture pred napretkom modernizacije, odnos takozvanih malih naroda prema gravitacionoj privlačnosti

takozvanih velikih naroda i njihovog načina života. Naravno, u vezi sa ovim su i kompleksna pitanja ideologije i moći koja se na najsuptilniji način sprovode upravo kroz, na jedan ili drugi način nametnuti jezik, odnosno nametnuti identitet. Pisac je time otvorio pitanja važnosti nacionalnog jezika za očuvanje nacionalnog identiteta, pitanje bilingvizma i stoga novih oblika samosvesti, migracije, dijaspor.

Odnos jezika i (samo)svesti bio je velika tema Džordža Orvela. U delu *1984* Orvel ukazuje da totalitarno društvo počiva na ograničavanju misli, mentalnoj prinudi, kroz nametnuti jezik koji je prvo bio podvrgnut jezičkom inženjeringu. Osnovna pretpostavka 'Novogovora', kako pisac naziva taj jezik, jeste da ukoliko nešto ne može da se izrazi u jeziku, onda to ne može biti ni u mislima. Ne može se desiti ništa što prethodno nije bilo u svesti čoveka, a svest i jezik su neodvojivi. Kontrola jezika predstavlja apsolutno ograničenje čoveka, a time i negaciju mogućnosti čovekovog razvoja.

U autobiografskom romanu *Izgubljeno u prevodu* (1989), Eva Hofman za dominantnu temu ima svoje suočavanje sa iznenadnom promenom u svom lingvističkom okruženju. U ovom romanu jezik je predstavljen kao medijum ličnog i društvenog identiteta. Izraz 'izgubljeno u prevodu' ne odnosi se samo na nesnalaženje autorke sa novim jezikom, već i na sada stalnu promenu u njenoj svesti. Ona vidi jezik kao osnovu svog društvenog okruženja koje samo kroz jezik postaje smisljeno i razumljivo. Ovaj roman na najlepši način, time što je predstava realnog a ne fiktivnog iskustva, pokazuje da usvajanje dva jezika na kreativan način obogaćuje identitet. Oba jezika egzistiraju ravnopravno, dopunjuju se i obogaćuju ličnost.

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore unese doktorsku disertaciju pod naslovom

Jezik u književnom djelu kao faktor kreiranja identiteta

koja je moj autorski rad.

Doktorska disertacija, pohranjena u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore, može se koristiti pod uslovima definisanim licencom Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučio/la³.

Autorstvo

Autorstvo – bez prerada

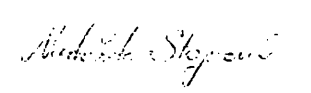
Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Autorstvo – nekomercijalno

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Potpis autora

U Nišu, Srbija, 04.11.2025.

³ Odabrati (čekirati) jednu od šest ponuđenih licenci (kratak opis licenci dat je na poledini ovog priloga)

Autorstvo

Licenca sa najširim obimom prava korišćenja. Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Djelo se može koristiti i u komercijalne svrhe.

Autorstvo – bez prerada

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.

Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerade se moraju distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

Autorstvo – nekomercijalno

Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Licenca kojom se u najvećoj mjeri ograničavaju prava korišćenja djela. Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija, javno saopštavanje i prerada djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerada se mora distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Djelo i prerade se ne mogu koristiti u komercijalne svrhe.